

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ĞÂNİM KADDÛRÎ EL-HAMED'İN ŞERHU'L-
MUKADDİMETİ'L-CEZERİYYE ADLI ESERİNDE İBNÜ'L-
CEZERÎ MUKADDİMESİ
(İNCELEME VE DEĞERLENDİRME)**

Hazırlayan

Abdussamed KÖKER

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Faysal ARPAGUŞ

TOKAT - 2022

**ĞÂNİM KADDÛRÎ EL-HAMED'İN ŞERHU'L-
MUKADDİMETİ'L-CEZERİYYE ADLI ESERİNDE İBNÜ'L-
CEZERÎ MUKADDİMESİ
(İNCELEME VE DEĞERLENDİRME)**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: / /

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı) İmzası Başkan:

.....

Üye :

Üye :

Üye :

Üye :

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü:

Mühür

İmza

ÖNSÖZ

Arapça bir dile sahip olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden günümüze kadar tecvid ile okunagelmıştır. Zira Kur'ân ayetlerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve bu minval üzere amel edilebilmesi, lâfızların -nâzil olduğu gibi- düzgün bir şekilde telâffuz edilmesine bağlıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ, Kur'ân'ın tecvidli bir şekilde -açık açık ve tane tane- okunmasını emretmiştir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerine bakıldığında, Kur'ân'ın tecvid ile okunması gerektiğine dair emir ve ikazları görmek mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân'da ve hadîs-i şerîflerde geçen söz konusu emir ve ikazlar, kıraat ve tecvid âlimleri tarafından, Kur'ân'ın tecvidi ile alakalı eserlerin kaleme alınmasını salık vermiştir. Bu tür eserlerden biri de Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî'ye ait olan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserdir. Esas itibarıyla 107 beyitten oluşan bu manzum eserinde İbnü'l-Cezerî, tecvid ilmi ile ilgili hemen her konuyu, şiirsel bir üslup kullanmak suretiyle, Kur'ân öğrencilerinin ve öğreticilerinin istifadesine sunmuştur. Çok uzun olmamakla birlikte zengin bir muhtevaya sahip olan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eser, hakkında pek çok şerhin kaleme alındığı nâdide bir eser olma özelliğine sahiptir. Söz konusu bu şerhler arasında en kapsamlı olanı, Ğânim Kaddûrî el-Hamed'in *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerhidir. Ğânim Kaddûrî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserin izahı mahiyetinde telif ettiği şerhini oldukça geniş tutmuştur. Nitekim müellif, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* içerisinde yer alan 107 beyitin her birini detaylı bir şekilde izah etmeye çalışmış ve tüm beyitleri şerh ederken -her bir beyitin irtibatlı olduğu- hemen her konuyu müstakil başlıklar halinde etraflıca ele almıştır. Ancak söz konusu şerh üzerine yapılan bu çalışmada, çalışmanın sınırlılığı gereği, *Mukaddime* beyitlerini doğrudan ilgilendiren açıklamaların dışındaki konulara yer verilmemiştir.

Genel hatlarıyla *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eserin muhtevasını incelemek gerekirse birinci bölümde, tecvid ilminin tarihsel arka planından ve İbnü'l-Cezerî ile eseri hakkındaki genel bilgilerden bahsedildiği görülmektedir. İkinci bölümde, konuşma organlarının tanıtımı yapıldıktan sonra harflerin mahreçleri ve sıfatları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölüme bakıldığında, burada öncelikle tecvid ilmi ile ilgili daha özel bilgilere yer verilmekte ve ardından harflerin ince ve kalın okunma kuralları zikredildikten sonra idğâm hakkında genel açıklamalar yapılmaktadır. Yine bu

bölüm içerisinde med ile alakalı hususlara da temas edilmektedir. Eserin son bölümü olan dördüncü bölümde ise vakıf yerlerinin, Mushaf imlâsının ve vakıf ile ibtidâ keyfiyetinin bilinmesi hakkındaki bilgiler konu edilmektedir. Fakat biraz önce de ifade edildiği üzere *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eserin incelendiği bu çalışmada, bahsi geçen bölümlerdeki tüm açıklamalara değil, sadece *Mukaddime* beyitlerini doğrudan ilgilendiren açıklamalara yer verilmiş ve böylece söz konusu beyitlerin -zihin karışıklığına fırsat verilmeden- daha kolay bir şekilde anlaşılabilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın hazırlanması sürecinde bilgi ve desteklerinden istifade ettiğim; başta danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Faysal ARPAGUŞ'a, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Mahmut KAYAGİL'e ve Sayın Dr. Osman BOSTAN'a şükranlarımı sunuyorum.

Abdussamed KÖKER

TOKAT 2022

ĞÂNİM KADDÛRÎ EL-HAMED'İN ŞERHU'L- MUKADDİMETİ'L-CEZERİYYE ADLI ESERİNDE İBNÜ'L-CEZERÎ MUKADDİMESİ (İNCELEME VE DEĞERLENDİRME)

Abdussamed KÖKER*

ÖZET

Tecvide riayetin önemi ile ilgili Kur'ân'da ve hadîs-i şerîflerde geçen emir ve buyruklardan hareketle tecvid âlimleri, Kur'ân lâfızlarının telâffuz keyfiyeti üzerine yoğunlaşmışlar ve bu doğrultuda tecvid ilmi ile alakalı pek çok eser telif etmişlerdir. Söz konusu eserlerden biri de İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eseridir. Bu eser, esas itibarıyla 107 beyit ihtiva eden ve bu beyitlerde tecvid ilmine ait hemen her konuyu şiirsel/vecîz bir üslupla anlatan manzum bir risâledir. Tecvid ilmi hakkındaki bilgileri kısa ve zengin ifadelerle okuyucusuna sunan söz konusu eser, tecvid öğrenen ve öğretenler için geçmişten günümüze adeta en temel eserlerden/başucu kitaplardan biri olmuştur. Doğrusu *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eser hakkında pek çok şerh kaleme alınmıştır. Bu gerçek, *Mukaddime*'nin tecvid ilmi sahasında ne kadar önemli bir eser olduğunu açıkça göstermektedir. *Mukaddime* üzerine kaleme alınan şerhlerin en kapsamlısı, Ğânim Kaddûrî el-Hamed'e ait olan *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerhtir. Çalışmanın konusunu da *Mukaddime* şerhlerinin en geniş ve en kapsamlısı olan bu eser oluşturmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerh üzerinden incelendiği bu çalışmada, *Mukaddime* beyitlerini doğrudan ilgilendiren açıklamalar üzerinde durulmuş olup bunun dışındaki detaylı açıklamalara yer verilmemiştir. Bununla amaçlanan, *Mukaddime* beyitlerini okuyucunun daha kolay ve daha hızlı bir şekilde anlayabilmesini sağlamaktır. Çalışmada veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Netice itibarıyla elde edilen bulgular; tecvid ilminin kolaylıkla öğrenilmesi ve öğretilmesi noktasında *Mukaddime* isimli eserin ne kadar üstün bir konuma sahip olduğu, gerekli şekiller ve çeşitli görüşler vasıtasıyla *Mukaddime*'nin daha anlaşılır bir şekilde okuyucuya sunulduğu ve *Mukaddime*'de yer alan bilgiler başta olmak üzere tecvid ilmine dair tüm ilâve bilgilerin Kur'ân öğrencisine daha derli toplu bir usul ile tanıtıldığı şeklindedir.

Anahtar kelimeler: Tecvid, İbnü'l-Cezerî, Mukaddimetü'l-Cezeriyye, Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye.

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Türkiye
abdussamed.koker@hotmail.com

IN THE WORK OF GHANIM QADDURI AL-HAMED CALLED SHARHU'L-MUQADDIMATI'L-JAZARIYYA, IBN AL-JAZARI MUQADDIM

(REVIEW AND EVALUATION)

ABSTRACT

Based on the commandments and commandments set out in the Qur'ān and hadith-i sharifs about the importance of observance in the tajwid, tajwid scholars have focused on the enjoyment of pronouncing the words of the Qur'ān and have written many works related to the science of tajwid in this direction. One of the works in question is the work of Ibn al-Jazarī called Muqaddimat al-Jazariyya. This work is a poetic treatise containing 107 couplets in essence and describing almost every topic related to the science of tajwid in these couplets in a poetic/terse style. The work in question, which presents the information about the science of tajwid to its readers in short and rich expressions, has been one of the most basic works/textbooks for those who study and teach tajwid from past to present. In fact, many commentaries have been written about the work called Muqaddimat al-Jazariyya. This fact clearly shows how important the Muqaddimah is in the field of tajwid science. The most comprehensive of the commentaries written on the Muqaddimah is the commentary called Sharḥu al-Muqaddimati al-Jazariyya, which belongs to Ghānim Qaddūrī al-Ḥamed. The subject of the study is also this work, which is the widest and most comprehensive of the Bible commentaries. In this study, in which Ibn al-Jazari's Muqaddimah was examined through a commentary called Sharḥu al-Muqaddimati al-Jazariyya, explanations that directly relate to the Muqaddimah verses were focused on, and detailed explanations other than that were not included. The purpose of this is to make it easier and faster for the reader to understand the verses of the Bible. The data analysis method was used in the study. In conclusion, the findings; introduction to the science of tajwid with ease of how teaching and learning works named at the point of where it has a superior position, the required shapes and through the introduction of various opinions and information are presented to the reader in a more understandable way, including all additional information about the science of tajwid in the introduction a student of the Qur'ān are not introduced in a manner that is more compact.

Keywords: Tajwid, Ibn al-Jazarī, Muqaddimat al-Jazariyya, Ghānim Qaddūrī al-Ḥamed, Sharḥu al-Muqaddimati al-Jazariyya.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	2
BÖLÜM 1	4
1. İBNÜ'L-CEZERÎ VE ĞÂNİM KADDÛRÎ EL-HAMED'İN HAYATLARI VE ESERLERİNİN GENEL MUHTEVASI	5
1.1. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN HAYATI VE ESERİNİN GENEL MUHTEVASI.....	5
1.1.1. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı.....	5
1.1.2. Mukaddimetü'l-Cezeriyye Adlı Eserin Genel Muhtevası	7
1.2. ĞÂNİM KADDÛRÎ EL-HAMED'İN HAYATI VE ESERİNİN GENEL MUHTEVASI.....	8
1.2.1. Ğânim Kaddûrî el-Hamed'in Hayatı.....	8
1.2.2. Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye Adlı Eserin Genel Muhtevası	10
BÖLÜM 2	13
2. MUKADDİMETÜ'L-CEZERİYYE'YE GİRİŞ VE HARFLERİN MAHREÇLERİ İLE SIFATLARI.....	14
2.1. MUKADDİMETÜ'L-CEZERİYYE'YE GİRİŞ.....	14
2.2. HARFLERİN MAHREÇLERİ	19
2.2.1. Mahreç Kavramı ve Mahreçlerin Sayısı	19

2.2.2. Mahreç Bölgeleri ve Bu Bölgelerden Çıkan Harfler	21
2.3. HARFLERİN SIFATLARI	43
2.3.1. Sıfat Kavramı, Sıfatların Sayısı ve Tasnifi	43
2.3.2. Zıddı Olan Sıfatlar	45
2.3.2.1. Cehr ve Hems.....	45
2.3.2.2. Şiddet - Rihvet ve Bu İkisinin Arasında Kalanlar.....	47
2.3.2.3. İsti'âlâ ve İstifâle	48
2.3.2.4. Itbâk ve İnfitâh	49
2.3.2.5. İzlâk ve İsmât	50
2.3.3. Zıddı Olmayan Sıfatlar	51
2.3.3.1. Safîr.....	51
2.3.3.2. Kalkale	52
2.3.3.3. Lîn	53
2.3.3.4. İnhirâf	54
2.3.3.5. Tekrîr	55
2.3.3.6. Tefeşşî	56
2.3.3.7. İstitâle	57
2.3.4. Tartışma	60
BÖLÜM 3	62
3. TECVİD BİLGİSİ, HARFLERİN İNCE VE KALIN OKUNMA HÜKÜMLERİ, İDĞÂM VE MED İLE İLGİLİ KURALLAR	63
3.1. TECVİD BİLGİSİ	63
3.2. HARFLERİN İNCE VE KALIN OKUNMA HÜKÜMLERİ	70
3.2.1. İstifâle Harflerinin İnce Okunması	71
3.2.2. Râ (ﺭ) Harfî İle İlgili Kurallar	77
3.2.2.1. Râ'nın İnce Okunması	78
3.2.2.2. Râ'nın Kalın Okunması	80
3.2.2.3. Râ'nın İnce veya Kalın Okunmasının Câiz Olması	81
3.2.3. Harfleri Kalın Okuma Kuralları.....	82
3.2.3.1. ﷲ İsmindeki ﺭ'ın Kalın Okunması	83
3.2.3.2. İsti'âlâ Harflerinin Kalın Okunması ve Kalınlık Dereceleri	84

3.2.3.3. <i>Nâkıs İdğâm'da İsti'lâ ve Itbâk Sıfatlarının Belirgin Kılınması</i>	85
3.2.3.4. <i>Sâkin Harfin Sükûnunun Belirtilmesi</i>	86
3.2.3.5. <i>İnfîâtâh Sıfatının Itbâk Sıfatından Ayırt Edilmesi</i>	87
3.2.3.6. <i>Şiddet Sıfatının Gözetilmesi</i>	88
3.3. İDĞÂM İLE İLGİLİ KURALLAR.....	89
3.3.1. İdğâm ve Çeşitleri.....	89
3.3.1.1. <i>İdğâmın Gerekli Olduğu Durumlar</i>	90
3.3.1.2. <i>İdğâmın Mümkün Olmadığı Durumlar</i>	91
3.3.2. <i>ض ve ظ İle İlgili Kurallar</i>	93
3.3.3. <i>ع ve م İle İlgili Kurallar</i>	104
3.3.3.1. <i>Şeddeli ع ve م'e Ait Kurallar</i>	105
3.3.3.2. <i>Sâkin م İle İlgili Kurallar</i>	106
3.3.3.3. <i>Sâkin ع ve Tenvin İle İlgili Kurallar</i>	109
3.4. MED İLE İLGİLİ KURALLAR.....	115
3.4.1. Med ve Kısımları	116
3.4.1.1. <i>Medd-i Lâzım</i>	117
3.4.1.2. <i>Medd-i Vâcip</i>	119
3.4.1.3. <i>Medd-i Câiz</i>	120
3.4.2. Tartışma	123
BÖLÜM 4	125
4. VAKIF YERLERİNİN, MUSHAF İMLÂSININ VE VAKIF-İBTİDÂ	
KEYFİYETİNİN BİLİNMESİ	126
4.1. VAKIF YERLERİNİN BİLİNMESİ.....	126
4.2. MUSHAF İMLÂSININ BİLİNMESİ	133
4.2.1. Mushaf İmlâsındaki Ayırık ve Bitişik Yazımların Bilinmesi	134
4.2.2. Mushaf'ta ع Olarak Yazılan Müenneslik (ة)'leri	147
4.3. VAKIF VE İBTİDÂ KEYFİYETİNİN BİLİNMESİ	153
4.3.1. İbtidâ Keyfiyetinin Bilinmesi	154
4.3.1.1. <i>Fiillerde Vasıl Hemzesi</i>	155
4.3.1.2. <i>İsimlerde Vasıl Hemzesi</i>	157
4.3.1.3. <i>Harfte Vasıl Hemzesi</i>	158

4.3.2. Vakıf Keyfiyetinin Bilinmesi.....	159
4.3.2.1. <i>Sükûn İle Yapılan Vakıf</i>	161
4.3.2.2. <i>Revm İle Yapılan Vakıf</i>	161
4.3.2.3. <i>İşmâm İle Yapılan Vakıf</i>	162
4.3.3. Tartışma	169
SONUÇ	171
KAYNAKÇA.....	175

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Küllî Mahreçlerin Görünümü	22
Şekil 2: Cüz'î Mahreçlerin Küllî Mahreçler İçerisindeki Görünümü	23
Şekil 3: Med Harflerinin Mahreci	24
Şekil 4: Hemze (ء) ve Hâ (ه) Harflerinin Mahreci	26
Şekil 5: 'Ayn (ع) ve Hâ (ح) Harflerinin Mahreci	26
Şekil 6: Ğayn (غ) ve Hâ (خ) Harflerinin Mahreci	28
Şekil 7: Kâf (ق) ve Kêf (ك) Harflerinin Mahreçleri	28
Şekil 8: Cîm (ج), Şîn (ش) ve Med Harfî Olmayan Yâ (ي) Harfinin Mahreci	31
Şekil 9: Zâd (ض) Harfinin Mahreci	31
Şekil 10: Dişlerin İsimleri ve Ağız İçerisindeki Yerleri	33
Şekil 11: Lâm (ل) Harfinin Mahreci	34
Şekil 12: Nûn (ن) ve Râ (ر) Harflerinin Mahreçleri	36
Şekil 13: Tâ (ط), Dâl (د) ve Tâ (ت) Harflerinin Mahreci	38
Şekil 14: Şâd (ص), Sîn (س) ve Zây (ز) Harflerinin Mahreci	38
Şekil 15: Zâ (ظ), Zâl (ذ) ve Şâ (ث) Harflerinin Mahreci	40
Şekil 16: Fâ (ف) Harfinin Mahreci	41
Şekil 17: Bâ (ب), Mîm (م) ve Med Harfî Olmayan Vâv (و) Harfinin Mahreci	43

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
b.	Bin
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.t.	Adı geçen tez
çev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
s.a.s	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserinin -Ğânim Kaddûrî el-Hamed'e ait olan- *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eser üzerinden incelendiği bu çalışmada, tecvid ilmi ile alakalı temel meseleler ve kurallar ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın konusunu; Kur'ân harflerinin mahreçleri ve sıfatları, bu harflerin ince ve kalın okunma hükümleri, idğâm ve med ile ilgili kurallar, vakıf-ibtidâ keyfiyeti ve Mushaf imlâsı gibi tecvid ilmine dair temel hususlar oluşturmaktadır. Tecvid ilmini ilgilendiren tüm bu temel hususlar, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eserin muhtevası ve konu sıralaması esas alınarak incelenmiştir.

Kur'ân harflerinin telâffuz keyfiyeti ile ilgilenen tecvid ilmi, ayetlerin nâzil olduğu şekliyle en doğru şekilde okunabilmesine yardımcı olan ve böylece Kur'ân ayetlerinde verilmek istenen mesajların gereği gibi anlaşılmasına katkı sunan bir ilimdir. Bilineceği gibi manalara giden yol, lâfızlardan geçmektedir. Zira herhangi bir kelimenin taşımış olduğu manayı tam olarak anlayabilmek, o kelimenin düzgün bir şekilde telâffuz edilmesine bağlıdır. Diğer taraftan bu kelime, Arapça olan ve özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bir kelime ise durum daha ciddî bir boyut kazanmaktadır. Çünkü Arap harflerinin ve kelimelerinin, çok yönlü telâffuz şekillerine sahip olmaları sebebiyle, hatalı okunmaları durumunda birbirinden farklı anlamlar ortaya çıkabilmektedir. Bu ön bilgiler ışığında, kendisiyle ibadet edilen Kur'ân ayetlerinin ne kadar dikkatli bir şekilde telâffuz edilmesi gerektiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İşte Kur'ân harfleri üzerinde icra edilmesi gereken bu söz konusu dikkatli ve doğru telâffuz şekli, tecvid ilmi ve bu ilmin belirlediği kurallar vasıtasıyla zuhur etmektedir. Bu minvalde Kur'ân ayetlerinin doğru bir şekilde telâffuz edilmesine ve böylece ayetlerde verilmek istenen mesajların gereği gibi anlaşılmasına hizmet eden tecvid ilmi, Allah Teâlâ'nın rızasının kazanılması hususunda büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, yüce kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in tertîl üzere (açık açık ve tane tane) okunmasını emretmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'ın nâzil olduğu şekliyle tecvide riayet edilerek okunmasını tasvip etmiştir. Dolayısıyla her şeyden önce Kur'ân'da ve hadîs-i şerîflerde tecvide

riayetin vurgulanması, tecvid ilminin ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eseri, Kur'ân okuyucusu ve okutucusu için önemli bir yeri olan, tecvid ilminin kazanılmasında ve kazandırılmasında büyük bir role sahiptir. Zira bu eserde, tecvid ilminin sahasına dâhil olan hemen her konu, vecîz ve şiirsel bir üslup kullanılmak suretiyle, ele alınmış ve bu konular kolaylıkla ezberlenip öğrenilecek şekilde okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Bundan dolayı *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, her bir Kur'ân öğrencisinin ve öğreticisinin elinin altında bulunması gereken önemli bir eserdir. Bu bağlamda, tecvide dair pek çok bilgiyi kısa cümlelerle ifade edebilmesi ve bu yönüyle de öğrenim kolaylığı sağlaması açısından, söz konusu eserin anlaşılması ve izah edilmesi önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

İbnü'l-Cezerî'ye ait olan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserin çalışılmasındaki temel gaye, tecvid ilmini ilgilendiren temel konuları bu manzum eser üzerinden okumak ve bu okumayı da *Şerhu'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye* isimli eser vasıtasıyla gerçekleştirmektir. Dolayısıyla tecvid ilmine dair temel kaynaklardan biri olan *Mukaddime*'nin incelendiği bu çalışmada, Kur'ân lâfızlarının okunuş keyfiyeti ile ilgili her bir husus şiirsel ifadelerle okuyucuya aktarılmak istenmiş ve böylece farklı bir öğrenim-öğretim tekniği kullanılmak suretiyle tecvid ilminin daha kolay bir şekilde öğrenilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu eser *Şerhu'l-Mukaddime'ti'l-Cezeriyye* isimli şerh üzerinden incelenip değerlendirilmiş ve bu şerhin muhtevası doğrultusunda bahis konusu amaca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra *Mukaddime*'nin ne kadar zengin bir içeriğe sahip olduğu, sade ve akıcı üslubuyla ne kadar öğretici olduğu, her bir mısrasının kolaylıkla ezberlenebilmesinden dolayı okuyucuya ne kadar önemli ve kalıcı bir öğrenim-öğretim modeli sunduğu ortaya konulmak istenmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserinin incelenip değerlendirildiği bu çalışmada ilk olarak, başta *Mukaddime* üzerine yazılan şerhler olmak üzere, tecvid ilmi ile alakalı literatürün genel bir taraması yapılmıştır. Yapılan bu tarama sonucunda elde edilen bulgular gözden geçirilmiş, ardından veri analizi yöntemi

kullanılmak suretiyle söz konusu bulguların çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Bilineceği gibi *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* merkezli yapılan bu çalışmanın odak noktasında, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eser bulunmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın hazırlanması sürecinde daha çok söz konusu şerhin içeriği takip edilmiş ve tecvid ilmi üzerine aktarılan ilgili bilgiler bu eserin rehberliğinde ele alınmıştır. Nitekim konu ile alakalı diğer şerhler ve kaynaklar, çalışmanın hazırlık süresi boyunca, bahis konusu şerh özelinde incelenmiştir. Esasen *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* hakkında kaleme alınmış olan pek çok şerh bulunmaktadır. Ancak burada, bahis konusu şerhlerin sadece en meşhur olan birkaç tanesinden istifade edilmiştir. Bunlar; 'Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye*'si, Zekeriyâ el-Ensârî'nin *ed-Dekâiku'l-muhkeme*'si ve Kastallânî'nin *el-Leâliu's-Seniyye*'sidir. Bunların dışında Abdurrahman Karabâşî'nin Osmanlıca bir dil ile kaleme almış olduğu *Karabaş* isimli tecvid kitabı da kendisinden yararlanılan meşhur ve önemli eserler arasındadır.

Çalışma içerisinde, Arapça kaynakların yanı sıra Türkçe kaynaklardan da istifade edilmiştir. Nitekim bu Türkçe kaynakların başında, *Mukaddime*'nin bir nevi meali mahiyetinde olan, Sadi Çögenli'nin *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'si gelmektedir. *Mukaddime* beyitlerinin meali noktasında bu eserden yararlanılmıştır. Bununla birlikte Ğânim Kaddûrî'nin kaleme almış olduğu ve çevirmenliğini Mehmet Emin Maşalı ve diğerlerinin yaptığı *Kur'ân Fonetigi Üzerine Tetkikler* isimli eser de yararlanılan Türkçe kaynaklar arasındadır. Yine günümüzde İlahiyat fakültelerinde ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı eğitim merkezlerinde sık sık istifade edilen İsmail Karaçam'ın *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* isimli eseri, Ramazan Pakdil'in *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*'ı ve Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân Okuma Esasları* da yer yer müracaat edilen Türkçe kaynaklar listesinde yer almaktadır. Son olarak Qusai Talal Abdullah Ba Wazir'in *Ğânim Kaddûrî el-Hamed ve Kur'ân İlimlerine Dair Çalışmaları* isimli çalışması ile İsmail Işık'ın *İbnü'l Cezerî ve Câmî'u'l-Esânîd Adlı Eseri* isimli çalışması da bahsi geçen Türkçe kaynaklar arasında zikredilebilir. Esasen tüm bu ismi zikredilen Arapça ve Türkçe kaynaklar, çalışmanın seyri boyunca birlikte değerlendirilmiş ve *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eser özelinde tetkik edilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 1

1. İBNÜ'L-CEZERÎ VE ĞÂNİM KADDÛRÎ EL-HAMED'İN HAYATLARI VE ESERLERİNİN GENEL MUHTEVASI

1.1. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN HAYATI VE ESERİNİN GENEL MUHTEVASI

1.1.1. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı

Tam adı, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî'dir. 26 Kasım 1350 tarihinde Dimaşk'ta dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin dedesi, bugünkü Şırnak iline bağlı Cizre ilçesinden (Cezîre-i İbn Ömer denilen bölgeden) olduğu için bölgeye nisbetle kendisine İbnü'l-Cezerî denilmektedir.¹ Kıraat ve hadis âlimi olarak bilinen İbnü'l-Cezerî, özellikle kıraat alanında temâyüz etmiştir. Farklı ilimlerde kendisini yetiştirmeye çalışmakla birlikte kıraat ilmine gösterdiği yoğun ilgisini hiç kesmemiş, kıraat vecihlerini meleke haline getirecek derecede ezberlemiştir.² İlim tahsiline babasının dizinin dibinde başlayan ve 13 yaşında hıfzını tamamlayan İbnü'l-Cezerî, Kur'ân-ı Kerîm'i babasına defalarca okumuştur. Babasından sonra ilk hatmini 1360 yılında Ebu'l-Hasan el-Kudsî'ye indirmiştir. Bununla birlikte babasının da kendisinin de hocası olan Ebû Ali el-Hasan b. Abdullah es-Surucî'den (ö. 761/1362), başta kıraat usulleri olmak üzere yoğun bir şekilde ders almıştır.³ Ayrıca Ali b. Ahmed b. Abdülvâhid'in talebelerinden hadis dinlemiş ve kıraat okumuştur. İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf'tan (ö. 783/1381) ise Ebû 'Amr (ö. 154/771) kıraati üzere bir hatim indirmiştir. Ardından Ahmed b. İbrâhim et-Tahhân (ö. 782/1380) ve Ahmed b. Receb'ten (ö. 770/1362) ifrad usûlüyle kıraat öğrenimini sürdürmüş ve İbrâhim el-Hamevî'den (ö. 773/1371) de cem' usûlüyle kırâat-i seb'a okumuştur. Daha sonra İbnü's-Sâîğ'den aşereyi, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Bağdâdî'den ise hem on imamın kıraatini hem de İbn Muhaysın (ö. 123/741), A'meş (ö. 148/765) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kıraatlerini okumuştur. İbnü'l-Cezerî, daha pek çok âlimden kıraat dersi almıştır. Nitekim onun kendi ifadesine göre Kur'ân ve kıraat konularında kendilerinden

¹ İsmail Işık, *İbnü'l-Cezerî ve Cāmi'u'l-Esānīd Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, 7.

² Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, 553.

³ Işık, *İbnü'l-Cezerî ve Cāmi'u'l-Esānīd Adlı Eseri*, 9.

öğrenim gördüğü hocalarının sayısı kırkın üzerindedir.⁴ Esasen İbnü'l-Cezerî'nin kıraat okuduğu hocalarının sayı itibarıyla kırkın üzerinde olması, onun kıraat ilmine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

İbnü'l-Cezerî, kıraat ilmine duyduğu yoğun ilgi sebebiyle pek çok ilmî yolculukta bulunmuştur. Onun söz konusu bu yolculukları gerçekleştirmesinin temel nedeni, kıraatler ile ilgili rivayetleri âlî isnadla almış olan âlimleri araştırmaktır. Nitekim o, selef-i sâlihîn ve sonraki imamların daima hadis, kıraat ve ilim elde etmek için yolculuklar yaptıklarını ve âlî isnadlara ulaşabilme noktasında son derece gayret gösterdiklerini haber vermektedir.⁵ Bu bağlamda kıraatlerle ilgili âlî isnadlara ulaşma gayretinde olan İbnü'l-Cezerî, bu amacına ulaşabilmek ve kıraat ilmine hizmet etmek için öncelikle Hicaz ve Mısır'a seyahatlerde bulunmuştur. O, Şam'da belli bir birikim elde etmesinin ardından ilmini daha da derinleştirmek amacıyla ilk olarak Mısır'a gitmeye karar vermiştir. Fakat bu seyahat için ailesini ikna edemeyince, ilk seyahatini 768 yılında babasıyla birlikte Hicaz'a gerçekleştirmiştir. Orada Medine Şeyhi Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih el-Medenî'den (ö. 785/1383) ders okumuştur. Hicaz'dan döndükten sonra 769 yılının Ramazan ayı başlarında Mısır'a seyahat etmiştir. Burada ise Şeyh Ebubekir Abdullah b. el-Cündî (ö. 769/1368), Abdurrahman b. Ali b. es-Sâîğ ve Takıyyüddîn Ebû Abdurrahman eş-Şâfiî'den ders okumuştur. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* isimli eserini Mısır'da iken tamamlamıştır.⁶ Esasında İbnü'l-Cezerî, 768 senesinde hac farîzasını yerine getirdikten sonra birçok sebepten dolayı Mısır'a üç defa ilmî seyahatte bulunmuştur. Bunlardan ikinci seyahatinde kıraat ilminin yanı sıra hadis ilmine de zaman ayırmıştır. Üçüncü seyahatinde ise kıraat ve hadis ilimleri ile birlikte fıkıh ve Arap edebiyatı ilimlerine de ağırlık vermiştir. Yine aynı dönemde, başta *en-Nihâye* olmak üzere bazı kıraat kitaplarını telif etmeye başlamıştır. Bu arada Şeyh Ziyâüddîn Sadullah el-Kazvinî'den (ö. 778/1376) usul, meânî ve beyan da okumuştur.⁷ İbnü'l-Cezerî, söz konusu seyahatlere ek olarak Osmanlı topraklarına ve Mâverâünnehir'e de yolculuk yapmıştır.⁸

⁴ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî".

⁵ Işık, *a.g.t.*, 9.

⁶ Işık, *a.g.t.*, 10-11.

⁷ Işık, *a.g.t.*, 12-13.

⁸ Işık, *a.g.t.*, 14-16.

İbnü'l-Cezerî, bir takım resmî ve idarî görevlerde de bulunmuştur. Âdiliyye Medresesi kıraat şeyhliği, Dârü'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye şeyhliği, Ümmü's-Sâlih Türbesi kıraat şeyhliği ve Sultan Zâhir Berkuk (ö. 801/1399) döneminde Câmi'ü't-Tevbe hatipliği, bu görevlerden bazılarıdır. Ömrünü ilme adayan ve kıraat ilminin yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, tasavvuf, tarih ve siyer gibi ilimlerde de derinleşen İbnü'l-Cezerî, hayatı boyunca yaşadığı tüm meşguliyetlere rağmen, arkasında birbirinden değerli pek çok eser bırakmıştır. Bunlar arasında; *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*, *Tayyibetü'n-neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, *Tahbîrü't-teysîr fî kîrââtî'l-eimmeti'l-'aşere* ve *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, onun kıraat ilmi ile ilgili kaleme almış olduğu öne çıkan eserleridir. İbnü'l-Cezerî, 5 Rebûlevvel 833'te (Şîraz Sûkuliskâfiyyîn'de bulunan evinde) vefat etmiş ve kendi yaptırdığı Dâru'l-Kur'ân'a defnedilmiştir.⁹

1.1.2. Mukaddimetü'l-Cezeriyye Adlı Eserin Genel Muhtevası

İbnü'l-Cezerî tarafından telif edilen ve Kur'ân okuyucuları ile okutucularının istifadelerine sunulan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eser, tecvid ilmi ile ilgili önemli bilgileri ihtiva eden ve toplamda 107 -ilâve beyitlerle birlikte 108 veya 109- beyitten oluşan manzum bir eserdir. İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân okuyucusunun bilmesi gereken bir mukaddime (giriş) olduğunu belirttiği bu eseri, Kur'ân okuyanların öncelikli olarak bilmeleri gereken bazı önemli konulara temas etmek suretiyle başlamaktadır. Hemen sonrasında harflerin mahreçlerinden bahsedilmektedir. Bu bölümde her bir harf, küllî ve cüz'î mahreçleri ile birlikte zikredilmektedir. Ardından harflerin zıddı olan ve olmayan sıfatları, bu sıfatları taşıyan harflerden oluşturulmuş beyitler halinde açıklanmaktadır. Kur'ân'ın tecvid ile okunmasının gerekliliğine ve önemine dikkat çeken İbnü'l-Cezerî, başta ج ve ح harfleri olmak üzere, bazı harflerin kelime içerisinde ince ve kalın okunması gereken durumlarına da temas etmiştir. Eserin ilerleyen bölümlerinde, isti'lâ ve itbak sıfatlarına sahip olan harflerin mutlaka kalın okunması gerektiğine işaret edilmiş ve mahrecinden okunmadığı veya izhâr edilmediği takdirde birbiriyle karıştırılabilecek harflere vurgu yapılmıştır. Özellikle ض ve ط harflerinin bir arada bulunduğu ve doğru bir

⁹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî".

şekilde telâffuz edilmedikleri takdirde karıştırılma ihtimalinin olduğu örneklerle dikkat çekilmiştir.

İbnü'l-Cezerî, eserinde “Sâkin ı ve Tenvin’in Hükümü” başlığı altında izhâr, idğâm, iklâb ve ihfâ konularından da bahsetmiştir. Yine lâzım, vâcip ve câiz med çeşitlerini ifade ettikten sonra vakıfları bilmenin önemine değinmiş ve vakıf türlerini anlatmıştır. Daha sonra ayrı ve bitişik yazılan kelimelerin bilinmesi hakkında bilgiler vermiş ve bu kelimeleri, bulundukları surelerin isimlerini de belirtmek suretiyle zikretmiştir. *Mukaddime*’nin sonlarına doğru ت harfi ile ilgili bazı hatırlatmalarda bulunan İbnü'l-Cezerî, Kur’ân’ın farklı surelerinde geçen ve ة ile yazılmayıp ت ile yazılan müenneslik harfine, örnekleriyle beraber vurgu yapmıştır. Eserin bir sonraki bölümünde ise vasıl hemzelerinin bilinmesi üzerinde durulmuş, okumaya vasıl hemzesinden başlanması durumunda harekelemenin nasıl yapılması gerektiği hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca vasıl hemzesi bağlamında özel durumları olan bazı kelimelere de yer verilmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*’sinin son bölümünde revm ve işmâm konularına değinmiş, revm ve işmâmın hangi durumlarda yapılması gerektiğini beyan etmiştir. Genel hatlarıyla tanıtılmış olan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserin, neticede tecvid ilmine dair hemen her konuyu ele aldığı ve bu konuları kısa, öz ve şiirsel bir üslup ile ifade edebilme üstünlüğüne sahip olduğu gözlemlenmiştir.

1.2. ĞÂNİM KADDÛRÎ EL-HAMED’İN HAYATI VE ESERİNİN GENEL MUHTEVASI

1.2.1. Ğânim Kaddûrî el-Hamed’in Hayatı

Müellifin tam adı, Ebû Abdullah Ğânim Kaddûrî b. Hamed b. Sâlih Âl-i Mûsâ Faraj’dır. Soy ismi ise en-Nâsirî’dir. 1369/1950 yılında Bağdat’ın kuzeyinde yer alan Tıkrît şehrine bağlı el-Hamre köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu ve ikamet ettiği bölge olan Tıkrît’e izâfetle et-Tıkrîti olarak da bilinmektedir. Ğânim Kaddûrî’nin soyu, Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib’e ulaşmaktadır.¹⁰

¹⁰ Qusai Talal Abdullah Ba Wazir, *Ğânim Kaddûrî el-Hamed ve Kur’ân İlimlerine Dair Çalışmaları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2018, 3.

Ğânim Kaddûrî; ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini, Tikrît'in kuzeyinde küçük bir şehir olan Baiji'de tamamladı. 1967 yılında liseden mezun olduktan sonra Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni kazandı. 1970/1971 eğitim-öğretim yılı sonunda Arap dili bölümünden fakülte birincisi olarak mezun oldu.¹¹ Lisans eğitiminde göstermiş olduğu üstün başarısı sebebiyle yükseköğrenimini sürdürmeye karar veren Ğânim Kaddûrî, Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nin Arap dili bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı. Abdussabûr Şahin'in danışmanlığında hazırlamış olduğu *Resmü'l-Mushaf Dirâsetün Lüğaviyye Târihiyye* isimli teziyle 1976 yılında yüksek lisansını tamamladı. Ardından Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Arap dili bölümünde doktora eğitimine başlayan Ğânim Kaddûrî, Adnan Muhammed Salman'ın danışmanlığında hazırladığı *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye 'İnde 'Ulemâi't-Tecvîd* isimli doktora teziyle 1986 yılında doktor ünvanını aldı. 1991 yılında ise profesör oldu. Ğânim Kaddûrî, akademik hayatı boyunca, Emin Ali es-Seyyid başta olmak üzere Ahmed b. Sâlih el-Matlûb, Âmir es-Seyyid Osman ve Kemal Muhammed Bîşr gibi kendisi üzerinde en çok iz bırakan âlim şahsiyetlerin ilimlerinden de istifade etti. Profesörlüğü öncesinde Bağdat Üniversitesi ve Tikrît Üniversitesi Arap dili bölümünde hocalık yapmış olan Ğânim Kaddûrî, üniversite içerisinde bazı idarî görevlerde bulunmasının yanı sıra misafir öğretim üyesi olarak Hadramut Üniversitesi Arap dili bölümünde de dersler verdi.

Ğânim Kaddûrî el-Hamed, yazma eserlere ulaşmak ve bilimsel kurslar vermek amacıyla birçok ilmî yolculukta bulunmuştur. Suudî Arabistan, Katar, Yemen, Suriye ve İtalya, onun ziyaret ettiği ülkeler arasındadır. Gerçekleştirdiği ziyaretlerin detaylarını, 2014'de IŞİD sebebiyle Tikrît'teki evinden göç ettiği için, kütüphanesi ile birlikte kaybettiği *Rahalet Ba'ide* isimli günlük defterine kaydetmiştir.¹² Ğânim Kaddûrî, son 80 sene içerisinde Irak'ta cereyan eden ve huzuru kaçırان olaylardan ister istemez etkilenmiştir. Zira 1962'de Kuzey Irak'taki Kürtler arasında mücadelenin başlaması, 1982'de Irak ile İran arasında 10 senelik bir savaşın meydana gelmesi ve 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, bölgede huzursuzluğun artmasına sebep olmuştur. Son olarak 2014 yılında IŞİD'in eylemleri nedeniyle oluşan kargaşa ortamı, Irak'ı istikrarsız bir duruma getirmiştir. Bütün bu olumsuz hâdiselerden etkilenen Ğânim Kaddûrî,

¹¹ Ba Wazir, *Ğânim Kaddûrî el-Hamed*, 3-4.

¹² Ba Wazir, *a.g.t.*, 18.

1980’de Irak ile İran arasında çıkan savaş ve sonrasında vuku bulan I. Körfez Savaşı nedeniyle 1999 yılına kadar Irak’tan dışarı çıkamamıştır.¹³ Bunların yanı sıra Ğânim Kaddûrî, hayatında iki defa da esir alınmıştır. Birincisi, 1983 yılının Kurban Bayramı’nda silahlı bir Kürt grup tarafından gerçekleştirilmiştir. 2003 yılının sonbaharında gerçekleşen ikinci olay ise Amerikan işgal askerleri tarafından meydana getirilmiştir.¹⁴ Ancak Ğânim Kaddûrî, yaşadığı tüm bu olumsuzluklar karşısında sabırlı ve kararlı bir duruş sergilemiş, hatta kitaplarının bir kısmını böylesi zor şartlar altında kaleme almıştır.

Ğânim Kaddûrî, akademik kariyeri boyunca yirmi altı kitap yazmıştır. Bunlar içerisinde *ed-Dirâsâtu’s-savtiyye ‘inde ‘ulemâi’t-tecvîd, ‘İlmu’t-tecvîd; Dirâsâtu’s-savtiyye müyessera, Abhâs fî ‘ilmi’t-tecvîd, el-Madhal ilâ ‘ilm-i asvâti’l-‘Arabiyye, el-Müyesser fî ‘ilmi’t-tecvîd* ve *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye* isimli eserler, Ğânim Kaddûrî’nin telif ettiği eserlerden bazılarıdır. Ayrıca o, otuz üç el yazma eseri neşretmekle birlikte çeşitli bilimsel dergilerde çok sayıda makale de yayınlamıştır.¹⁵ 65 yaşında emekliliğe ayrılan müellif, yazdığı ve tahkik ettiği eserler üzerinde incelemeler yaparak onları gözden geçirmekte ve yeniden yayınlamaya çalışmaktadır.¹⁶

1.2.2. Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye Adlı Eserin Genel Muhtevası

Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye* isimli eserini 4 ana bölüm altında ele almıştır. Tecvid ilmine giriş mahiyetinde olan birinci bölüm, tecvid ilminin doğuşu ve tecvid ilmi hakkında yazılan eserlerin tarihi ile başlamaktadır. Sonrasında *Mukaddime* müellifi İbnü’l-Cezerî, ilmî ve içtimâî hayatı itibarıyla ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaktadır. Bu tanıtımı takip eden kısımda, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye* ile şerhleri hakkında bilgiler verilmektedir. Yine birinci bölüm içerisinde, Âsım kıraatine ve tecvid ilminin bu kıraatle olan ilişkisine de değinilmektedir. Söz konusu eserin ikinci bölümüne bakıldığında, Arapça seslerin bir nevi incelemesinin yapıldığı ve bu seslerin özelliklerinin anlatıldığı müşahede edilmektedir. Konuşma organları ve Arapça seslerin tasnifi hakkında verilen bilgilerin ardından, Arapça harflerin mahreçleri ve sıfatları üzerine detaylı açıklamalar yapılmaktadır. Burada harflerin mahreçleri kısmı; mahrecin

¹³ Ba Wazir, *a.g.t.*, 11.

¹⁴ Ba Wazir, *a.g.t.*, 12.

¹⁵ Ba Wazir, *a.g.t.*, 8.

¹⁶ Ba Wazir, *a.g.t.*, 9.

tarifi, mahreçlerin çeşitleri ve sayısı, harfin tarifi ve Arapça harflerin sayısı hakkındaki bilgileri içermektedir. Harflerin sıfatları kısmında ise sıfatın tarifi, sıfatların sayısı ve sınıflandırılmasının keyfiyeti üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte zıddı olan ve olmayan sıfatlar maddeler halinde izah edilmektedir.

Harflerin tecvidini ve fonetik kaidelerini konu edinen üçüncü bölümde, ilk olarak tecvid ilmini öğrenmenin hükmü beyan edilmektedir. Yine bu bölümde tecvidin tarifi ile tilâvet mertebeleri ele alınmakla birlikte, Kur'ân kıraatinde “lahn” kavramına da temas edilmiştir. Bir sonraki kısımda, ince ve kalın okunma kaideleri üzerinde durulmakta ve bu minvalde , harfinin ince ve kalın okunması hakkındaki kaideler ortaya konulmaktadır. Bunların yanı sıra idğam, idğamın çeşitleri, idğam ile ilgili durumlar, med ve kasr ile ilgili kurallar da açıklanmaktadır. Ayrıca ض ve ط harfleri ile م ve ن harfleri hakkındaki hükümler de üçüncü bölümde işlenen konular arasındadır. Son olarak dördüncü bölümde ise tecvid ilminin tamamlayıcı konularına yer verilmektedir. Bu konular; vakıf yerlerinin bilinmesi, resm-i Mushaf'ın bilinmesi, vakıf ve ibtidânın nasıl yapılması gerektiğinin bilinmesi şeklindedir. Bu bağlamda dördüncü bölüm, ilk olarak vakıf ve ibtidâ ilminin ehemmiyetine vurgu yaparak başlamaktadır. Daha sonra vakıf ve ibtidânın tarifi yapılmakta ve vakıf çeşitlerinden bahsedilmektedir. Diğer taraftan resm-i Mushaf ilminin tarif edildiği son bölümde, vakıf ve ibtidânın keyfiyeti ile birlikte sükûn, revm ve işmâm ile yapılan vakıf usullerine de işaret edilmektedir. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eser; telâffuz hataları, ses vurgusu, sesin alçaltılması-yükseltilmesi ve şerh hakkında uzmanların görüşleri gibi ilâve başlıklarla sona ermektedir.

Buraya kadar olan bölümde, İbnü'l-Cezerî ve Ğânim Kaddûrî el-Hamed'in hayatları ve eserleri genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bilineceği gibi İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* isimli eseri, çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Ancak burada *Mukaddime* isimli eser, Ğânim Kaddûrî'nin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eseri özelinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Esasen Ğânim Kaddûrî'nin söz konusu eseri, tecvid ilmine giriş mahiyetinde; tecvid ilminin doğuşu, *Mukaddime* musannifinin tanıtımı, *Mukaddime*'nin tanıtımı, *Mukaddime* şerhleri ve Âsım kıraati gibi konularla başlamaktadır. Fakat üzerinde durulması gereken temel konuların dışına çıkmamak için söz konusu başlıklara yer verilmemiştir. Buradan hareketle Ğânim Kaddûrî'nin eseri,

Mukaddime beyitlerinin açıklanmaya başladığı kısımdan itibaren incelenmeye çalışılmış ve sadece söz konusu beyitlerin izah edildiği yerler ele alınmıştır.

BÖLÜM 2

2. MUKADDİMETÜ'L-CEZERİYYE'YE GİRİŞ VE HARFLERİN MAHREÇLERİ İLE SIFATLARI

2.1. MUKADDİMETÜ'L-CEZERİYYE'YE GİRİŞ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱ - يَقُولُ رَاجِي عَفْوِ رَبِّ سَامِعٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْجَزَرِيِّ الشَّافِعِي

۲ - الْحَمْدُ لِلَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ وَمُصْطَفَاهُ

۳ - مُحَمَّدٌ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَمُنْقَرِئِ الْقُرْآنِ مَعَ مُحِبِّهِ

Manası: İşıtıcı Rabb'in affını uman Muhammed İbn el-Cezerî eş-Şâfiî der (ki): Hamd, Allah'a mahsustur. Allah'ın rahmeti; nebîsi ve Mustafâ'sı (olan) Muhammed'e (s.a.s), âl ve ashabına, Kur'an'ı (veya Kur'an okutucusunu) sevenlerle birlikte Kur'an öğreticilerine olsun.¹⁷

İbnü'l-Cezerî, söz konusu ilk üç beyit içerisinde, öncelikle kendisini tanıtmaktadır. Ardından ise Allah Teâlâ'ya hamd etmekte ve bununla birlikte Hz. Peygamber'e (s.a.s), onun âline, ashâbına, Kur'an'ı sevenlere ve Kur'an öğreticilerine salât-ü selâmda bulunmaktadır. Hemen ifade etmek gerekirse müellif, *Mukaddime*'sinin girişinde muzârî sîgasını kullanmış ve besmeleden sonra يَقُولُ diyerek sözlerine başlamıştır. Fakat böyle bir başlangıç yapılırken; mâzî, muzârî veya emir sîgasının kullanılması arasında bir fark bulunmamaktadır. Hemen sonra gelen رَاجِي kelimesine bakıldığında, bu kelimenin رَجَا يَرْجُو رَجَاءً fiilinin ism-i fâili olduğu görülmektedir.¹⁸ Burada رَجَاءً kelimesi, “beklenti içerisinde olmak, ümit etmek” anlamına gelmektedir.¹⁹ Diğer taraftan عَفْوُ kelimesi ise عَفَا fiilinin mastarı olup “günahı görmezden gelmek ve ceza vermekten vazgeçmek” demektir.²⁰ Buna göre İbnü'l-Cezerî, en gizli şeyleri dahi

¹⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, Sadi Çögenli (çev.), Âsitâne Kitabevi, İstanbul 1996, 1.

¹⁸ Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 3, Dâru'l-Gavsânî li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, Beyrut 2019, 164.

¹⁹ *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, “r-c-v”, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2012, 350.

²⁰ *Lisānu'l-'Arap*, “a-f-v”, Dâru Sâdır, Beyrut 1414, 15/72.

benzersiz bir şekilde işiten Allah Teâlâ'dan, günahlarını görmezden gelmesini ümit etmektedir. Daha sonra İbnü'l-Cezerî, ismini vermekte ve nisbesini الجَزَرِي şeklinde beyan etmektedir. Ayrıca İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'ye dayandırılan mezhebe atfen, kendisini الشَّافِعِي olarak vasıflandırmıştır. Ardından İbnü'l-Cezerî, rahmeti her şeyi kuşatmış olan Allah Teâlâ'ya hamd etmekte ve nebîsi Muhammed Mustafâ'ya (s.a.s), onun âline (ehl-i beytine ve kendisine iman edip tâbî olan akrabalarına) ve İslâm dinini desteklemiş olan ashâbına salâtta bulunmaktadır. Son olarak özellikle Kur'ân öğreticilerine ve Kur'ân'ı çok seven herkese (kıyamete kadar gelecek erkek-kadın bütün mü'minlere) dua etmektedir.²¹ *Mukaddime* şârihlerinden Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520), üçüncü beyitin ikinci kısmında yer alan ve "Kur'ân okutucusu" anlamına gelen وَمُقَرِّئِ الْقُرْآنِ ifadesini, "Kur'ân ile amel eden" şeklinde açıklamıştır.²² Yine مُحِبِّهِ kelimesindeki zamir, Kur'ân'a gitmektedir. Bu ifade, iman ehlinin geneline hasredilmiştir.

٤ - وَبَعْدُ إِنَّ هَذِهِ مُقَدِّمَةٌ فِيمَا عَلَى قَارِئِهِ أَنْ يَعْلَمَهُ

٥ - إِذْ وَاجِبٌ عَلَيْهِمْ مُحْتَمٌ قَبْلَ الشُّرُوعِ أَوَّلًا أَنْ يَعْلَمُوا

Manası: (Besmele, hamdele ve salveleden) sonra şu (risâle), Kur'ân okuyucusunun bilmesi gereken bir mukaddimedir (giriştir). Çünkü Kur'ân okuyanların okumaya başlamadan önce (şunları) bilmeleri gereklidir.²³

İbnü'l-Cezerî, izâfetten kesilmiş (muzâfun ileyh'i hazfedilmiş) bir zarf olan وَبَعْدُ kelimesi ile sözlerine devam etmektedir. Burada söz konusu muzâfun ileyh'in takdiri, "Allah Teâlâ'ya hamd ve onun nebîsine, nebîsinin âline, ashâbına ve etbâna salâtta bulunduktan sonra" şeklindedir. Esasen وَبَعْدُ kelimesi, أَمَّا بَعْدُ ifadesi konumundadır. Zira bu ifade, bir amaçtan diğerine geçiş yapmak için kullanılan, hutbelerde ve risâlelerde kullanımı güzel görülen bir ifadedir. Burada أَمَّا edatı, şart anlamını içermektedir. Bu

²¹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 168.

²² Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *ed-Deķāiku'l-muḥkeme*, 10, Mektebetü Dâru's-Semmân, İstanbul 2018, 70.

²³ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 1.

nedenle cevabında mutlaka ف edatı bulunması gerekir. Yine بَعْدُ ifadesinden önce getirilen أَمَّا edatının hazfedilmesi durumunda da aynı kural geçerlidir. İbnü'l-Cezerî, burada veznin ihlâle uğramaması için وَبَعْدُ فَإِنَّ هَذِهِ ifadesinde yer alan ف edatını kullanmamıştır.²⁴ Daha sonra gelen مُقَدِّمَةٌ kelimesine bakılacak olursa buradaki şeddeli د harfî, fethalı veya kesreli olarak yazılabilir. Fakat kesreli kullanım daha meşhurdur. Bu kelimeye manası itibariyle yaklaşıldığında, her şeyin mukaddimesi onun ilk bölümü olmaktadır. Diğer taraftan فِيمَا عَلَى قَارِنِهِ ifadesinde geçen مَا edatı, ism-i mevsûl vazifesi görmekte ve الَّذِي anlamına gelmektedir. Buradan hareketle söz konusu cümle, أَنْ يَعْلَمَهُ ifadesi ile birlikte ele alındığında, “Kur’ân okuyucularından her bir okuyucunun bilmesi gereken” anlamına gelmektedir.²⁵

Beşinci beyitin başında yer alan إِذْ edatı, isim veya fiil cümlesine izâfet için kullanılan ve mâziye delâlet eden bir zaman zarfıdır. Ancak burada فِيمَا عَلَى قَارِنِهِ أَنْ يَعْلَمَهُ cümlesinin ihtiva ettiği kabul edilen zorunluluğun sebebine işaret etmektedir. Söz konusu edatı takip eden وَاجِبٌ kelimesi ise ism-i fâildir. Ğânim Kaddûrî’nin ifade ettiği üzere bu kelime, bir şeyin sabit ve gerekli olması durumunda kullanılan وَجَبَ الشَّيْءُ وَجُوبًا sözünden gelmektedir.²⁶ Fakat hemen ifade etmek gerekirse İbnü'l-Cezerî buradaki وَاجِبٌ kelimesinin, fıkıh ilmindeki anlamını değil, lügavî anlamını kastetmektedir. Bu doğrultuda وَاجِبٌ kavramı, burada sînâî (örfî) vâcip anlamındadır. Tecvid ilminde sînâî vâcip, yapılması güzel olup terkedilmesi mekruh görülen bir vâcip türüdür.²⁷ Şer’î vâcibe kıyasla bu tür bir vâcibin uygulanmaması, günah olmadığı gibi herhangi bir cezayı da gerektirmez. Fakat şer’î bir vâcibin terkedilmesi günah olmakla birlikte cezayı da gerektirir. İbnü'l-Cezerî, sînâî (örfî) vâcip anlamındaki وَاجِبٌ kelimesini “yapılması kaçınılmaz olan zorunlu şey” demek olan²⁸ مُحْتَمٌ ifadesiyle de kuvvetlendirmiştir. Yine aynı

²⁴ Hamed, *a.g.e.*, 169-170.

²⁵ Hamed, *a.g.e.*, 170.

²⁶ Hamed, *a.g.e.*, 170.

²⁷ Ensârî, *ed-Değâiku'l-muḥkeme*, 72.

²⁸ *Lisānu'l-'Arap*, “h-t-m”, 12/113.

beyit içerisinde geçen الشُّرُوع kelimesi ise “bir işe başlamak veya girmek (girişmek)” manasındaki²⁹ شَرَعَ fiilinin mastarıdır. Burada “bir işe başlamadan önce” anlamındaki قَبْلُ ifadesi, واجب kelimesi için bir zarf olup أَوَّلًا kelimesi ile te’kid edilmiştir.³⁰ Bu bağlamda اَنْ يَعْلَمُوا أَوَّلًا ifadesiyle birlikte söz konusu cümlelerin anlamı, “Kur’ân okuyucusunun, kıraate başlamadan önce, gelecek beyitlerde zikredilecek olan konuları bilmesi gerekir.” şeklindedir.³¹

٦ - مَخَارِجُ الْحُرُوفِ وَالصِّفَاتِ لِيَلْفِظُوا بِأَفْصَحِ اللُّغَاتِ

٧ - مُحَرَّرِي التَّجْوِيدِ وَالْمَوَاقِفِ وَمَا الَّذِي رُسِمَ فِي الْمَصَاحِفِ

٨ - مِنْ كُلِّ مَقْطُوعٍ وَمَوْصُولٍ هَا وَتَاءِ أَنْتَى لَمْ تَكُنْ تُكْتَبُ بِهَا

Manası: Dillerin en fasihi (olan Arapça) ile telâffuz etmeleri için harflerin mahreç (çıkış yeri) ve sıfatlarını (niteliklerini), (Kur’ân okuyanların) tecvid kâidelerini ve vakıfları bilmeleri gerekir. Yine (Hz. Osman’ın yazdırıp çeşitli yerlere gönderdiği) Mushaflarda (ki yazı şekillerine uygun olarak) yazılan yazıları yerli yerinde kullanarak (okumaları, özellikle kelimelerde) ayırık ve bitişik (olarak yazılmış) olanları ve (ت şeklinde yazılıp) ة ile yazılmayan müenneslik ت sini (bilmeleri gerekmektedir).³²

Ğânim Kaddûrî, *Mukaddime*’nin içerdiği konuların İbnü’l-Cezerî tarafından bu üç beyitte topluca ele alındığını belirtmektedir. Bunlardan birincisi, harflerin mahreçleri ve sıfatlarıdır. İkincisi, vakıf ve ibtidâ kurallarıdır. Üçüncüsü ise Mushaflarda ayırık ve bitişik yazılan kelimeler ile isimlerde açık ت şeklinde resmedilen müenneslik tâ’leri (ة) hakkındadır. İbnü’l-Cezerî, burada ilk olarak مَخَارِجُ الْحُرُوفِ وَالصِّفَاتِ demek suretiyle harflerin mahreç (çıkış yeri) ve sıfatlarının (niteliklerinin) önemine vurgu yapmaktadır. Bu vurgunun ardından gelen لِيَلْفِظُوا بِأَفْصَحِ اللُّغَاتِ ifadesi ise harflerin neden mahreç ve sıfatlarına

²⁹ Mu ‘cemu’l-‘Arabiyyi’l-‘hadîs, “ş-r-‘a”, 479.

³⁰ Ebü’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 1, Dâru’l-Lübâb, İstanbul 2019, 93.

³¹ Hamed, *a.g.e.*, 171.

³² Cezerî, *a.g.e.*, 1.

riayet edilerek okunması gerektiğini açıklamaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî, Kur'ân okuyucusunun harflerin mahreç ve sıfatlarını öğrenmesinin gerekliliğine işaret etmekte ve ardından bunun gerekçesini ortaya koymaktadır. Yine aynı beyit içerisinde yer alan بِأَفْصَحِ اللُّغَاتِ ifadesine bakıldığında, bu ifadenin “dillerin en açık olanı veya beyan gücü en yüksek olanı” manasına geldiği anlaşılmaktadır. Bu dil ise Kur'ân'ın kendisiyle nâzil olduğu Arap dilidir.³³ Bu doğrultuda dillerin en fasihi (Arapça) ile nâzil olmuş olan Kur'ân'ın güzel bir şekilde okunabilmesi, en başta harflerin mahreç ve sıfatlarının bilinmesine bağlanmıştır. Ğânim Kaddûrî, مُحَرَّرِي التَّجْوِيدِ وَالْمَوَاقِفِ şeklinde başlayan yedinci beyiti مُحَرَّرِي kelimesi üzerinden izah etmektedir. Öncelikle مُحَرَّرِي kelimesinin aslının مُحَرَّرُونَ olduğuna dikkat çekmekte ve bu kelimenin مُحَرَّر kelimesinin çoğulu olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu kelimenin anlamını bir örneklendirmeye izah eden Ğânim Kaddûrî, حَرَّرَ الْكِتَابَةَ ifadesine yer vermekte ve bu ifadenin “O yazının harflerini aslına uygun olarak yerine koydu. Eksiklerini düzeltti.” demek olduğunu beyan etmektedir. Burada ayrıca تَحْرِير kelimesi üzerinde de durmakta ve bu kelimenin de “bir ziyade ve eksiltme yapmaksızın bir şeyin aslını tam olarak ortaya koymak”³⁴ anlamına geldiğini ifade etmektedir. Esasen Ğânim Kaddûrî'nin ifadesiyle مُحَرَّرِي kelimesi, لِيَعْلَمُوا ifadesinde bulunan zamirin hâli durumunda olduğu için mansubtur.³⁵ Neticede مُحَرَّرِي التَّجْوِيدِ وَالْمَوَاقِفِ ifadesi, tecvid kâidelerinin yerli yerince uygulanması gerektiğine ve vakıf/ibtidâ yerlerini bilmenin önemine işaret etmektedir. Buna göre “Kur'ân'ı tecvidli okuma konusunda yetkin kişiler, vakıf ve ibtidâ yerlerinin yanında, Osman Mushaflarında resmedilen şeyleri (ayrık ve bitişik yazılan edatlar ile açık bir şekilde yazılan müenneslik ت lerini) bilen kişilerdir.” denilebilir. Sekizinci beyitin birinci kısmında yer alan هَا ifadesindeki zamir, Osman Mushaflarına gitmektedir. Buradaki ب harfi ise فِي anlamına gelir. Dolayısıyla söz konusu kelimenin asıl yazımı فِيهَا şeklindedir. Diğer taraftan بِهَا تَكُنْ تُكْتَبُ بِهَا ifadesindeki بِهَا ifadesi de asıl itibarıyla هَا şeklinde yazılmaktadır. Ğânim Kaddûrî

³³ Hamed, *a.g.e.*, 172.

³⁴ Abdu'd-dâim b. Alî el-Hadîdî el-Ezherî, *et-Tırâzâtü'l-mu'leme fî şerhi'l-muḥaddime*, 1, Dâru Ammâr, Amman 2003, 89.

³⁵ Hamed, *a.g.e.*, 173.

buradaki هـ ile kastedilenin ت değil, ة olduğunu belirtmektedir. Yine ona göre İbnü'l-Cezerî, vezindeki uyumu yakalamak için burada هـ ifadesini kullanmıştır. Bu sebeple İbnü'l-Cezerî'nin, söz konusu ifadenin aslı olan, هـ ifadesini kullanabilme imkânı olmamıştır.³⁶ İbnü'l-Cezerî'nin هـ ifadesini هـ şeklinde kullanımı, esasen yedi kıraat imamından birisi olan İmam Hamza'nın kıraatinde de mevcuttur. Nitekim hemze üzerinde vakfedildiği zaman Hamza'nın kıraatinde هـ gibi bir ifadenin هـ şeklinde kasr ile (kısaltılarak) okunması söz konusudur.³⁷

2.2. HARFLERİN MAHREÇLERİ

2.2.1. Mahreç Kavramı ve Mahreçlerin Sayısı

٩ - مَخْرَجُ الْحُرُوفِ سَبْعَةٌ عَشْرٌ عَلَى الَّذِي يَخْتَارُهُ مَنْ اخْتَبَرَ

Manası: (Bu sahada) söz sahibi olanın tercihinine göre harflerin mahreçleri (ağızdan çıktıkları yerler) on yedidir.³⁸

Ğânim Kaddûrî, *Mukaddime* özelinde harflerin mahreçlerini ele almadan önce “mahreç” kavramı için yapılan tanımlara yer vermekte ve mahrecin yerini belirleme yöntemine değinmektedir. Mahreç kelimesi, lügatte “çıkış yeri” demektir.³⁹ İstılâhî anlamda ise “mahreç” kavramının, Arap dili ve tecvid âlimleri tarafından pek çok tanımla yapılmıştır. Ğânim Kaddûrî'nin söz konusu eserinde, bu tanımlardan bazıları zikredilmektedir.⁴⁰ Doğrusu mahreç hakkında yapılan tanımlar, genel itibariyle birbirine yakın ibareler içermekte ve hemen hemen aynı manayı ifade etmektedir. Yine de ıstılâhî anlamda bir “mahreç” tanımlı yapmak gerekirse Ebû ‘Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) tanımlı burada zikredilebilir. Dâni, “mahreç” kavramını “kendisinden harfin doğduğu yer” şeklinde tanımlamıştır.⁴¹

³⁶ Hamed, *a.g.e.*, 173.

³⁷ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 96.

³⁸ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 1.

³⁹ *Lisānu'l-'Arap*, “h-r-c”, 2/249.

⁴⁰ Hamed, *a.g.e.*, 216.

⁴¹ Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi'l-itḳān ve't-tecvîd*, 1, Mektebetü Dâru'l-Enbâr, Bağdat 1988, 104.

Mahrecin yerini belirleme yöntemini de zikreden Ğânim Kaddûrî, öncelikle bir harfin mahrecini “harfin telâffuzu esnasında nefesin kesildiği yer” şeklinde ifade etmektedir.⁴² Tecvid âlimleri, herhangi bir harfin mahrecini belirleyebilmek için bir metot benimsemişlerdir. Bu metoda göre bir harfin, kesre (veya fetha) ile harekelenmiş vasıl hemzesinden sonra sâkin olarak telâffuz edilmesi, söz konusu harfin çıktığı yeri belirlemektedir. Örneğin أَب şeklinde bir okuyuş, ب harfinin çıktığı yeri açık bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte bazı tecvid âlimleri, mahrecin tespit edilebilmesi noktasında, vasıl hemzesinden sonra gelen harfin (أَب şeklinde) şeddeli olarak telâffuz edilmesini daha uygun bulmuşlardır. Neticede her iki okuyuş usûlü de (mahrecin tespiti hususunda) doğru sonuca ulaştırmaktadır. Tecvid ilminde “mahreç” kavramı ile doğrudan bağlantılı olan “harf” kelimesine de değinmek gerekirse bu kelime, lügatte “uç ve kenar” demektir.⁴³ Tecvid ilmi ıstılâhında ise “hakikî veya takdirî bir mahrece dayanan ses” anlamına gelmektedir.⁴⁴ Burada *hakikî mahreç*, harfin bilinen bir bölgeden (mahreç bölgesinden) ve bu bölge içerisinde belirli bir yerden (noktadan) çıktığı mahreçtir. *Takdirî mahreç*te ise bir harfin, mahreç bölgesi bilinmekle birlikte, çıktığı muayyen (belirli) bir yeri bulunmamaktadır.⁴⁵ Bu sebeple bu mahreç türü, “mukadder (takdir edilmiş)” olarak isimlendirilmiştir.

İbnü'l-Cezerî, Kur'ân harflerinin mahreçlerini beyan etmeye başlarken ilk olarak مَخَارِجُ الْحُرُوفِ سَبْعَةٌ عَشْرُ ifadesini kullanmakta ve mahreçlerin sayısının on yedi olduğunu belirterek konuya giriş yapmaktadır. Esasen mahreçlerin sayısı hususunda, aralarında büyük bir farklılık olmamakla birlikte, selef âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Sîbeveyh (ö. 180/796) ve Ca'berî (ö. 732/1332) gibi bazı dil bilginleri, mahreçlerin sayısının on altı olduğu kanaatine varmışlardır.⁴⁶ Bu görüş sahipleri, ileride ele alınacak olan, “cevf” isimli mahreç bölgesindeki harfleri hazfetmişlerdir. Diğer taraftan Kutrub (ö. 210/825), Ferrâ (ö. 207/822) ve İbn Keysân (ö. 320/932) gibi bazı âlimler, mahreçlerin sayısının on dört olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşü savunanlar; و, ج ve ي harflerinin mahreçlerini

⁴² Hamed, *a.g.e.*, 217.

⁴³ *Lisānu'l-'Arap*, “h-r-f”, 9/41.

⁴⁴ Ezherî, *et-Ṭirāzâtü'l-mu'leme*, 86.

⁴⁵ Hamed, *a.g.e.*, 218.

⁴⁶ Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 12, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, 59.

hazfetmişler ve bu üç harfî tek mahreç olarak kabul etmişlerdir.⁴⁷ Son olarak Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Ebu'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073) gibi âlimler ise mahreçlerin sayı itibariyle on yedi adet olduğunu tespit etmişlerdir.⁴⁸ Ğânim Kaddûrî, mahreçlerin sayısı hakkındaki bu farklı görüşleri zikrettikten sonra kendi kanaatini ortaya koymakta ve mahreçlerin sayısının on yedi olduğu görüşünün daha doğru olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Gerçekten de her bir harfin ayrı bir cüz'î mahrece sahip olduğu dikkate alındığında, Ğânim Kaddûrî'nin düşündüğü gibi, mahreçlerin sayısının on yedi olduğu görüşü daha isabetli görünmektedir.

Mahreçlerin sayısının on yedi adet olduğuna vurgu yapan İbnü'l-Cezerî, bu görüşünü عَلَى الَّذِي يَخْتَارُهُ مِنَ الْخَتَرِ ifadesiyle temellendirmektedir. Bu ifade, “deneyip ortaya koyan zâtın (Halil b. Ahmed'in) tercih ettiği görüşe göre” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî, مِنَ الْخَتَرِ (tecrübe edip ortaya koyan) ifadesiyle kastettiği Halil b. Ahmed'in görüşüne tâbî olmaktadır.⁵⁰

2.2.2. Mahreç Bölgeleri ve Bu Bölgelerden Çıkan Harfler

İbnü'l-Cezerî, Halil b. Ahmed'in tercihiine göre harflerin mahreçlerinin on yedi adet olduğunu belirtmesinin ardından, mahreç bölgelerini ve bu bölgelere ait harfleri zikretmektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî, mahreç bölgeleri içerisinde yer alan harflerin tam olarak hangi yerlerden çıktıkları hakkında da bilgi vermektedir. Bu minvalde Ğânim Kaddûrî el-Hamed, İbnü'l-Cezerî'nin ilgili beyitleri doğrultusunda, her bir mahreç bölgesini gerekli şekiller üzerinden izah etmeye çalışmış ve böylece mahreç bölgeleri ile bu bölgelerden çıkan harflerin kolayca öğrenilebilmesini sağlamıştır.

Mahreç bölgelerini ve bu bölgelerden çıkan harfleri açıklamadan önce *küllî mahreç* ve *cüz'î mahreç* kavramlarının izah edilmesi, konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Hemen ifade etmek gerekirse mahreçler, bölgeleri yönünden *küllî* ve *cüz'î* mahreç olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan *küllî mahreç*, bir grup harfin çıktığı mahreç bölgesi olurken; *cüz'î mahreç*, küllî mahreç

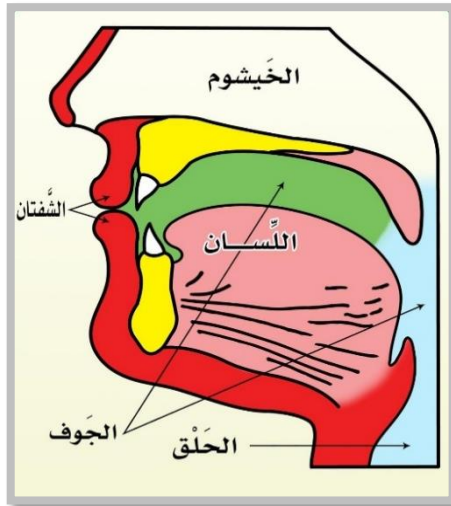
⁴⁷ Hamed, *a.g.e.*, 222-223.

⁴⁸ Hamed, *a.g.e.*, 221-222.

⁴⁹ Hamed, *a.g.e.*, 223.

⁵⁰ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kiraat*, 60.

içerisinde yer alan her harfın veya bazı harfler grubunun çıktığı mahreç bölgesi olmaktadır.⁵¹ İbnü'l-Cezerî'nin mahreçler ile ilgili kaleme aldığı beyitleri incelendiğinde, mahreçlerin (külli mahreçlerin); جوف (ağız ve boğaz boşluğu), حلق (boğaz), لسان (dil), شفتان (dudaklar) ve خيشوم (geniz kovuğu) olmak üzere beş ana bölgeye ayrıldığı görülmektedir.⁵² Bunlar arasında حلق bölgesi; أقصى الحلق (boğaz kökü), وسط الحلق (boğaz ortası) ve أدنى الحلق (boğazın ağza en yakın bölümü) kısımlarına ayrılırken, لسان bölgesi; أقصى اللسان (dil kökü), وسط اللسان (dil ortası), حافة اللسان (dil kenarı) ve طرف اللسان (dil ucu) kısımlarına ayrılmaktadır. Bunlar gibi bütün cüz'î mahreçler, söz konusu beş ana bölgeye gruplar halinde serpiştirilmiştir. Dokuzuncu beyitin ilk kısmında yer alan ve mahreçlerin sayısının on yedi olduğunu belirten مَخَارِجُ الْحُرُوفِ سَبْعَةَ عَشَرَ ifadesi, esasında cüz'î mahreçlerin sayısını ortaya koymaktadır. Ğānim Kaddûrî de مَخَارِجُ الْحُرُوفِ başlıklı beyitleri, on yedi mahreç bölgesi üzerinden tasnif etmek suretiyle ele almıştır. Aşağıdaki şekillerde, küllî ve cüz'î mahreçlerin konuşma organları içerisindeki yerleri gösterilmiştir. Öncelikle Şekil 1'de, genel olarak küllî mahreç bölgeleri isimleriyle birlikte verilmiştir. Şekil 2'de ise cüz'î mahreçlerin küllî mahreçler içerisindeki görünümüne yer verilmiş ve cüz'î mahreçlerin isimleri, harfleriyle birlikte okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

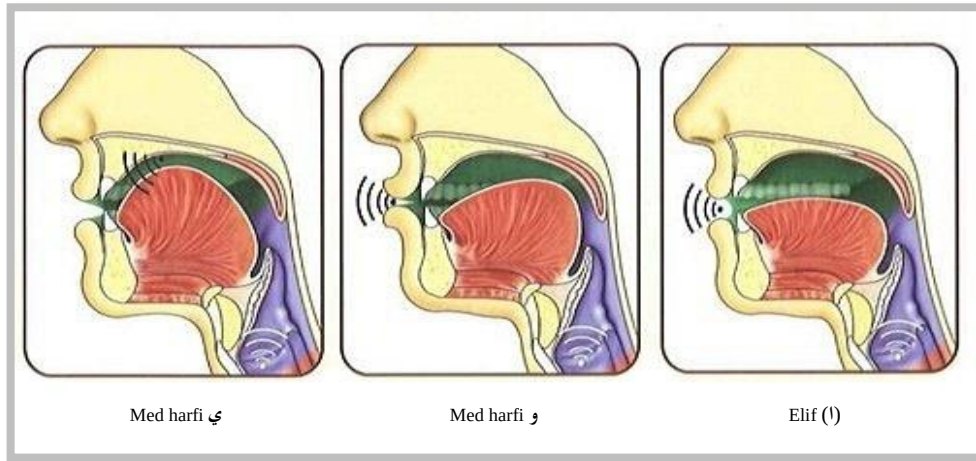
Şekil 1: Küllî Mahreçlerin Görünümü

⁵¹ Pakdil, a.g.e., 59.

⁵² Hamed, a.g.e., 233.

sâkin olan و harfi ile mâ kabli esre olup kendisi sâkin olan ي harfidir.⁵⁵ Bu arada ا harfi daima sâkin olup mâ kabli fetha ile harekelenmekte ve her zaman med harfi olmaktadır.⁵⁶ Yine لِلَّهِ تَنْتَهِي ifadesine bakıldığında, bu ifade ile med harflerinin ağız içerisinde dayandıkları hakikî bir mahreçlerinin olmadığı, söz konusu harflerin nefesin son bulmasıyla son buldukları anlatılmak istenmiştir.⁵⁷ Ayrıca med harfi olan و ve ي harfleri için belirli bir yer tayin edilmesi, med harfi olan و ve ي harfleri ile med harfi olmayan و ve ي harflerinin mahreçlerini ayırma esasına dayanmaktadır. Nitekim و ve ي harflerinin mahreci, med harfi olduklarında “takdirî mahreç” adını alırken med harfi olmadıklarında “hakikî mahreç” olarak isimlendirilmektedir.⁵⁸ Yine med harfleri “musavvit (sesli)” veya “zâib (akışkan)” şeklinde isimlendirilirken⁵⁹ med harflerinin dışında kalan harfler “sâmit (sessiz)” veya “câmid (yapışkan)” harf olarak isimlendirilmektedir. Med harfi olmayan و ve ي harfleri, sâmit veya câmid harf grubuna dâhil olmaktadır.

Aşağıda yer alan Şekil 3’te, med harflerinin mahreci gösterilmiştir.

Şekil 3: Med Harflerinin Mahreci

⁵⁵ Hamed, *a.g.e.*, 234.

⁵⁶ Abdurrahman Karabâşî, *Tam Karabaş Tecvidi*, Âlem Yayıncılık, İstanbul 2011, 47.

⁵⁷ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 107.

⁵⁸ Hamed, *a.g.e.*, 236.

⁵⁹ Hamed, *a.g.e.*, 238.

١١ - ثُمَّ لِأَقْصَى الْخَلْقِ هَمْزٌ هَاءٌ ثُمَّ لَوْسَطِهِ فَعَيْنٌ حَاءٌ

Manası: Sonra boğazın kökü için (mahreç), hemze (ء) ile hâ (ه); sonra boğazın ortası için (mahreç) de ‘ayn (ع) ile hâ (ح) (harfleridir).⁶⁰

İbnü'l-Cezerî, on birinci beyitte boğaz kökü ile boğaz ortası mahreçlerini zikretmekte ve bu kısımlardan çıkan harflere yer vermektedir. Öncelikle küllî mahreçlerin ikincisi olan خَلْق bölgesinden bahsetmek gerekirse bu bölge, konuşma organlarından olup derin bir boşluğa sahiptir. Bu bölge, gırtlaktan başlayıp burun ve ağız boşluğu ile bağlantılı olduğu yere kadar uzanır.⁶¹ Boğaz bölgesinde, daha önce ifade edildiği üzere üç tane cüz'î mahreç bulunmaktadır. On birinci beyitte bu cüz'î mahreçlerden ikisi yer almaktadır. Burada ilk olarak cevî mahrecinden sonra gelen ve ikinci cüz'î mahreç olan أقصى الخلق bölgesi zikredilmektedir. Esasen أقصى الخلق ifadesi, “boğazın dudaklara en uzak kısmı” anlamına⁶² gelmekte ve هَمْزٌ هَاءٌ ifadesinde görüldüğü üzere ء ile ه harflerinin mahrecini temsil etmektedir.⁶³ Günümüzde Arap dili ses araştırmacıları, boğazın (dudaklara) en uzak kısmına “hançere/gırtlak” ismini vermektedir. Boğazın “hançere” denilen kısmında iki ses teli bulunmaktadır. Hemze'nin (ء) telâffuzu esnasında söz konusu iki ses teli kapanırken, ه harfinin telâffuzunda açılmaktadır.⁶⁴

Sîbeveyh'e göre, ء ve ه harflerinin yanı sıra ا harfi de أقصى الخلق bölgesinden çıkmaktadır.⁶⁵ Ancak İbnü'l-Cezerî, Halil b. Ahmed'in görüşüne tâbî olmuş ve أقصى الخلق bölgesini ء ve ه harflerine has kılmıştır.⁶⁶ Diğer taraftan لَوْسَطِهِ ifadesi, üçüncü cüz'î mahreç olan وسط الخلق (boğaz ortası) bölgesine işaret etmektedir. Buradan da ع ve ح harfleri

⁶⁰ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 1.

⁶¹ Hamed, *a.g.e.*, 240.

⁶² Ensârî, *a.g.e.*, 83.

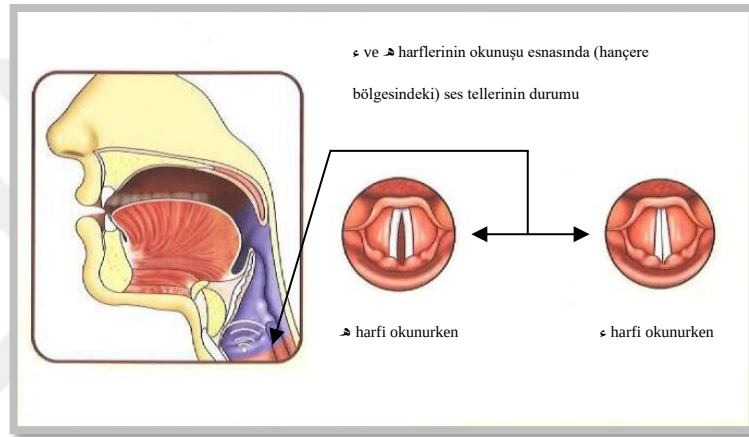
⁶³ Hamed, *a.g.e.*, 241.

⁶⁴ Hamed, *a.g.e.*, 242.

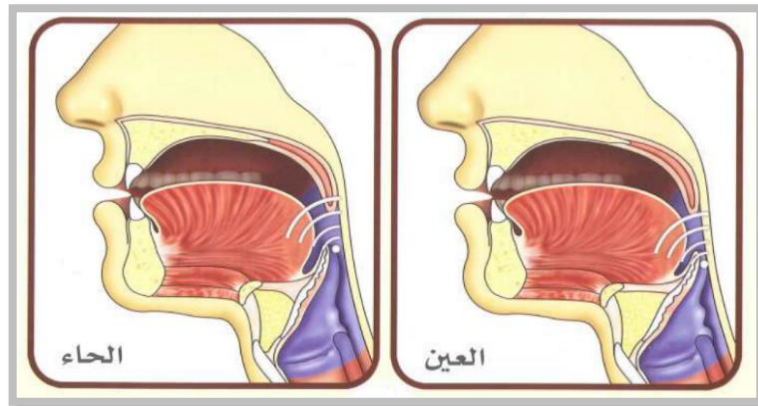
⁶⁵ Ebû Bîşr Sîbeveyh Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârîsî, *el-Kitāb*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1988, 4/433.

⁶⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l- kıṛā'ati'l-'aşr*, Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, Kahire ts., 1/199.

çıkmakta ve bu harfler فَعَيْنُ حَاءٍ ifadesinde yerini bulmaktadır.⁶⁷ Esasen لَوْسَطِهِ ifadesindeki س harfi, vezin uyumluluğu açısından sâkin kılınmıştır. Nitekim söz konusu ifade, asıl itibariyle الوَسْطُ şeklinde س harfinin fethalı haliyle yazılmaktadır. Çünkü وسط kelimesinin en fasih (açık/beliğ) yazımı, وَسْطُ şeklindedir. Diğer taraftan وَسْطُ şeklindeki yazıma göre söz konusu kelime, “arasında” anlamına gelen bir zarf olurken; وَسْطُ şeklinde yazıldığında isim olmaktadır. Zaten burada لَوْسَطِهِ ifadesiyle kastedilen de budur.⁶⁸

Şekil 4: Hemze (ء) ve Hâ (ه) Harflerinin Mahreci

Şekil 5: 'Ayn (ع) ve Hâ (ح) Harflerinin Mahreci

⁶⁷ Hamed, a.g.e., 243.

⁶⁸ Ezherî, a.g.e., 96.

Yukarıdaki Şekil 4 ve Şekil 5'e bakıldığında, أقصى الحلق ve وسط الحلق bölgelerine ait olan ع, ه, و ve ح harflerinin çıkış noktalarını görmek mümkündür.

١٢ - أَذْنَاهُ غَيْنٌ خَاوُّهَا وَالْقَافُ أَقْصَى اللِّسَانِ فَوْقَ ثَمَّ الْكَافُ

١٣ - أَسْفَلُ.....

Manası: Boğazın başlangıcı (için mahreç), غ ve خ (harfleridir). ق (harfinin mahreci), dil kökü (ve) üst tarafıdır. Sonra ك, (dilini biraz) aşağısındandır.⁶⁹

On ikinci beyitin ilk kısmında İbnü'l-Cezerî, حلق bölgesinde yer alan bir diğer kısmı zikretmek suretiyle boğaz bölgesindeki mahreçleri tamamlamaktadır. Burada geçen غَيْنٌ خَاوُّهَا ifadesi, “boğazın ağza en yakın olan kısmı” anlamındadır.⁷⁰ Bu kısım, غَيْنٌ خَاوُّهَا ifadesinde yerini bulan غ ve خ harflerinin mahrecidir. Görüldüğü gibi boğaz bölgesinde yer alan üç cüz'î mahreçten altı harf çıkmaktadır. İsimleri zikredilen bu altı harf, boğaz bölgesinden çıkmaları sebebiyle حروف الحلقية (boğaz harfleri) olarak isimlendirilmiştir.⁷¹

İbnü'l-Cezerî, boğaz bölgesinin mahreçlerini tanıttıktan sonra dil bölgesi mahreçlerinin anlatımına başlamakta ve ilk olarak أَقْصَى اللِّسَانِ bölgesini zikretmektedir. Beşinci cüz'î mahreç olan أَقْصَى اللِّسَانِ (dil kökü) bölgesinden ق harfi çıkmakta ve bu harfin çıkışı, dil kökünün (üzerinde yer alan) üst damağa (حنك الأعلى) temas ettirilmesi suretiyle gerçekleşmektedir. Tecvid ilmi kaynaklarında kullanılan ve “üst damak” anlamına gelen حنك الأعلى ifadesi, ق harfinin mahreci bağlamında “dilini köküne karşılık gelen üst damak” şeklinde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla حنك الأعلى, ağzın tavanı olmaktadır.⁷² Daha sonra ك harfi gelmekte ve bu harfin mahreci, bir sonraki beyitin başında bulunan أَسْفَلُ kelimesiyle

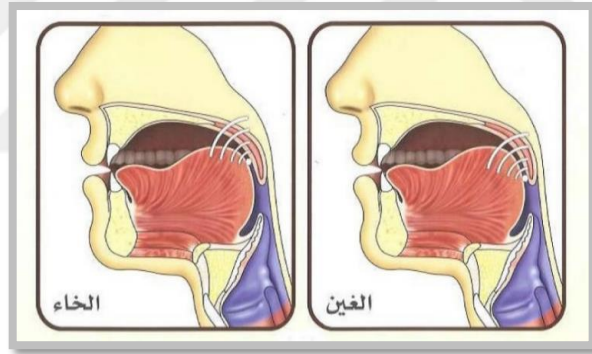
⁶⁹ Cezerî, *Muḥaddimetü 'l-Cezeriyye*, 2.

⁷⁰ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 112.

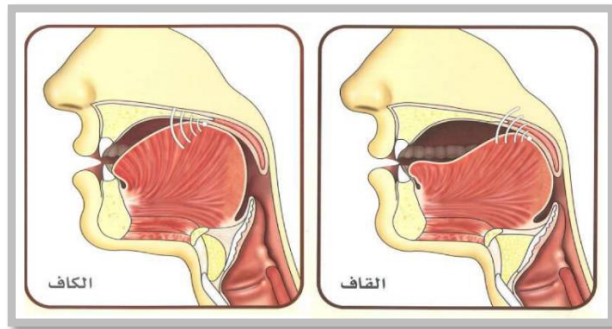
⁷¹ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 113.

⁷² Hamed, *a.g.e.*, 247.

ifade edilmektedir. Buradaki أَسْفَلَ kelimesi, “ق harfinin mahrecinin biraz aşağısı” anlamına gelmektedir. Esasında ك harfinin mahreci, أَفْصَى اللِّسَانِ bölgesine dâhil olmaktadır. Nitekim ‘Aliyyü’l-Kârî, ك harfinin mahrecinin أَفْصَى اللِّسَانِ olduğunu belirtmektedir.⁷³ Bu harfin çıkışı, dilin (ق harfinin mahrecinin biraz aşağı kısmının) üst damağa karşılık gelen yere temas ettirilmesi ile mümkündür. On ikinci beyitte zikredilen ق ve ك harfleri, “leheviyyeyn” olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bu iki harfin mahreci, adına لهة denilen “küçük dil”den başlamaktadır.⁷⁴ On ikinci ve on üçüncü beyitlerde zikredilen غ, خ, ق ve ك harflerinin mahreçleri, aşağıdaki Şekil 6 ve Şekil 7’de gösterilmiştir. Bu şekillerde aynı zamanda, söz konusu harflerin telâffuzu esnasında, dilin temas ettiği kısımları görmek de mümkündür.

Şekil 6: Ğayn (غ) ve Hâ (خ) Harflerinin Mahreci

Şekil 7: Kâf (ق) ve Kêf (ك) Harflerinin Mahreçleri

⁷³ Aliyyü’l-Kârî, a.g.e., 114.

⁷⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, Kitābu’l-‘ayn, Mektebetü’l-Hilâl, Bağdat 1980, 1/58.

١٣ - وَالْوَسْطُ فَجِئِ الشَّيْنُ يَا وَالضَّادُ مِنْ حَافَتِهِ إِذْ وَلِيَا

١٤ - لِأَصْرَاسٍ مِنْ أَيْسَرَ أَوْ يُمَنَّاهَا

Manası: (Dil) ortası (için mahreç); ج, ش ve ي (harfleridir). ض ise dilin azı dişlerine soldan veya sağdan yaklaşmasıyla dil kenarından (çıkar).⁷⁵

İbnü'l-Cezerî on üçüncü beyitinde, وسط اللسان (dil ortası) ve حافة اللسان (dil kenarı) mahreçlerini ele almaktadır. Öncelikle yedinci mahreç bölgesinde yer alan ج, ش ve ي harfleri, dilin ortası ile ona karşılık gelen üst damağın (حنك الأعلى) arasından çıkmaktadır.⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr* isimli eserinde şöyle demiştir: Yedinci mahreçten ج, ش ve med harfi olmayan ي harfi çıkar. Burası dilin ortası ile ona karşılık gelen üst damak arasındır. Bu harfler “şecriyye harfleri”dir.⁷⁷ Bu harflere “şecriyye” isminin verilme nedeni, ağzın açık olan yerinden (ortasından) çıkmalarıdır. Ğânim Kaddûrî, zaman zaman İbnü'l-Cezerî'nin (vezin uyumu açısından) kullandığı farklı yazım şekillerinin izahına da yer vermektedir. Şöyle ki İbnü'l-Cezerî, burada vezin birlikteliğinin zarûreti sebebiyle الْوَسْطُ kelimesindeki س harfini sâkin olarak yazmıştır. Yine vezindeki uyumu sağlamak amacıyla ج ve ي harflerini nekre olarak getirirken, ش harfini ma'rife kılmıştır.⁷⁸ Bu arada hemen ifade etmek gerekirse *Mukaddime* dizelerinde, bazen bir beyitte bulunması gereken kelimenin bir sonraki beyitin içinde yer aldığı görülebilmektedir. Elbette söz konusu eserin bu şekilde kaleme alınması, vezin birlikteliğini sağlama ve şiirsel üslubu yakalayabilme amacına yöneliktir.

İbnü'l-Cezerî, حَافَتِهِ إِذْ وَلِيَا وَالضَّادُ مِنْ حَافَتِهِ ifadesiyle sekizinci cüz'î mahreç olan حافة اللسان bölgesine geçiş yapmaktadır. Burada حَافَتِهِ kelimesindeki zamir ile dil kastedilmekte ve حافة اللسان bölgesine işaret edilmektedir. Kelime anlamı itibariyle حافة اللسان, “dil kenarı”

⁷⁵ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

⁷⁶ Hamed, *a.g.e.*, 249.

⁷⁷ Cezerî, *en-Neşr fi'l- kırââtî'l-'aşr*, 1/200.

⁷⁸ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 115.

demektir.⁷⁹ Yine وَلِي kelimesinin “yakınlık” anlamına gelmesinden⁸⁰ hareketle وَلِيَا ifadesinin, dilin her iki kenarı açısından أَصْرَاس isimli dişlere olan yakınlığı ifade ettiği de söylenebilir.⁸¹ Esasen ض harfinin mahrecini, وَالضَّادُّ مِنْ حَافَتِهِ إِذْ وَلِيَا ifadesinin devamı olan ve bir sonraki beyitte geçen لَأَصْرَاسٍ مِنْ أَيْسَرٍ أَوْ يُمْنَاهَا ifadesiyle birlikte izah etmek daha isabetli olacaktır. Öncelikle وَالضَّادُّ مِنْ حَافَتِهِ ifadesi, ض harfinin dil kenarından çıkarıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Fakat bu harfin çıkarılışı, Sîbeveyh’in de belirttiği gibi, dil kenarının ilk kısmı ile buraya karşılık gelen أَصْرَاس isimli azı dişleri arasında mümkün olmaktadır.⁸² Ağız içerisinde her ne kadar نَوَاجِد isimli azı dişleri de yer alsa da, bu dişler ض harfinin mahrecine dâhil değildir. Diğer taraftan أَيْسَرٍ أَوْ يُمْنَاهَا ifadesi ise “dil kenarının solundan veya sağından” anlamına gelmekte ve böylece ض harfinin mahreci, dilin her iki tarafı açısından muhayyer bırakılmaktadır. Ancak İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* isimli eserinde belirttiğine göre ض harfî, çoğunluğa göre dilin sol tarafından çıkarılırken; azınlığa göre dilin sağ tarafından çıkarılmaktadır.⁸³ Yine *Mukaddime* şârihlerine göre, ض harfi dilin sol tarafından daha kolay bir şekilde çıkarılmakta ve bu nedenle ض harfinin okunuşunda dilin sol tarafı daha çok kullanılmaktadır.

Ğânim Kaddûrî, İbnü’l-Cezerî ile diğer *Mukaddime* şârihlerinin görüşüne katılarak, söz konusu harfî dil kenarının sağından çıkarabilmenin daha zor olduğunu belirtmekte ve bu yöntemi kullananların sayı itibariyle daha az olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴ Esasında ض harfinin dilin sağından mı yoksa solundan mı daha kolay çıkarılabileceği meselesi, kişiden kişiye değişebilecek bir mesele gibi durmaktadır. Fakat tecvid ilmi sahasında söz sahibi olan âlimlerin bilgi ve tecrübeleri esas alındığında, dilin sol kenarının kullanılması daha isabetli görünmektedir.

⁷⁹ *Lisānu’l-‘Arap*, “h-v-f”, 9/59.

⁸⁰ *Lisānu’l-‘Arap*, “v-l-y”, 15/411.

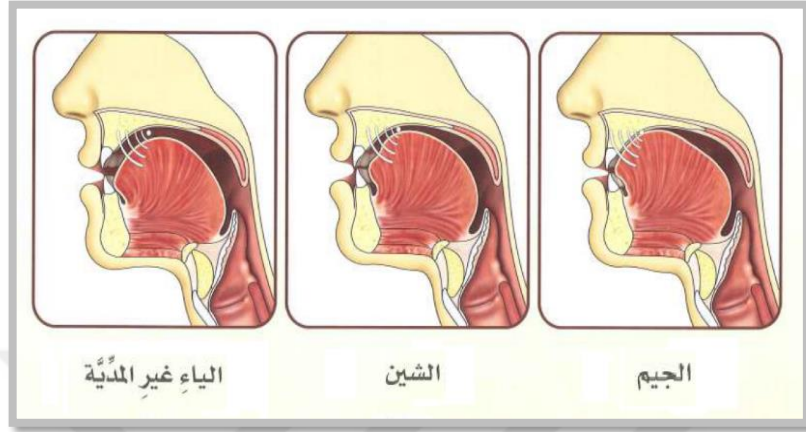
⁸¹ Hamed, *a.g.e.*, 252-253.

⁸² Sîbeveyh, *el-Kitāb*, 4/433.

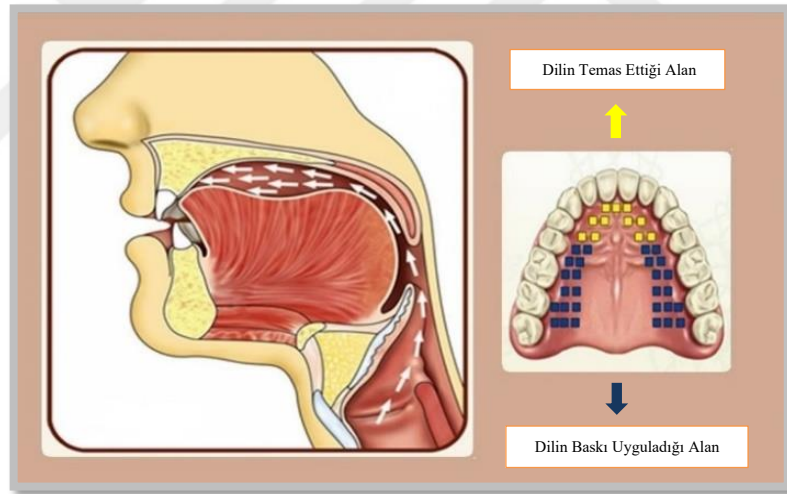
⁸³ Cezerî, *en-Neşr*, 1/200.

⁸⁴ Hamed, *a.g.e.*, 254.

Aşağıda yer alan Şekil 8 ve Şekil 9’da, sırasıyla ج, ش, ي ve ض harflerinin mahreçleri ve bu harflerin telâffuzu esnasında dilin temas ettiği alanlar gösterilmiştir.

Şekil 8: Cîm (ج), Şîn (ش) ve Med Harfi Olmayan Yâ (ي) Harfinin Mahreci

Şekil 9: Zâd (ض) Harfinin Mahreci

Doğru söylemek gerekirse ض harfi, Kur’ân harfleri içerisinde telâffuzu en zor olan ve dile en ağır gelen harftir.⁸⁵ Bu nedenle ض harfi, çoğunlukla yanlış seslendirilmektedir. Nitekim Ğânim Kaddûrî, Kur’ân okuyucularının ve insanların henüz ض harfinin okunuşunu düzgün yapmadıklarını ve hatta bu harfin doğru telâffuzundan ziyadesiyle

⁸⁵ Ensârî, a.g.e., 88.

uzaklaştıklarını ifade etmektedir.⁸⁶ Yine bununla ilgili olarak Mekki b. Ebî Tâlib şöyle demiştir:

ض harfi, harfler içerisinde mahreci ve telâffuzu açısından en meşakkatli ve en zor harftir. Bir okuyucu ض harfini mahrecinden hakkıyla çıkarmazsa, ض harfini başka bir lâfızla telâffuz etmiş ve böylece kıraatini bozmuş olur. Kim de bu harfin kıraatini düzgün yapıp hakkıyla yerine getirirse ve bunun üzerinde sürekli çalışma yaparsa, bu kişi için ض harfinin telâffuzu tabii bir durum haline gelir.⁸⁷

Mahreci itibariyle zor bir harf olan ض harfinin telâffuz ehemmiyetini ortaya koymak amacıyla birçok eser kaleme alınmış, geçmişten günümüze kadar tecvid ve kıraat âlimleri tarafından bu harfin doğru telâffuzu üzerine pek çok açıklama yapılmıştır. Bu kısımda, zihin karışıklığına fırsat vermemek ve söz konusu harfin çıkış yerinin kolaylıkla anlaşılabilmesini temin etmek adına, doğrudan ض harfinin çıkış yerini ifade eden bilgilere değinilmiştir. Bununla birlikte ض harfinin telâffuz sorununa ve tecvid âlimlerinin ض harfi ile ilgili yapmış oldukları açıklamalara, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından, “Harflerin Sıfatları” bölümünün sonunda ayrıca yer verilecektir.

۱۴ - وَاللَّامُ أَذْنَاهَا لِمُنْتَهَاهَا

Manası: ل (harfinin mahreci), dil ucundan sonuna doğru olan (kısımdandır).⁸⁸

İbnü'l-Cezerî, on dördüncü beyitin ikinci kısmında ل harfinin mahrecini dile getirmektedir. Ğânim Kaddûrî, dokuzuncu cüz'î mahreç olan ل harfinin mahreci hakkında, öncelikle أَذْنَاهَا لِمُنْتَهَاهَا ifadesinin açılımına yer vermektedir.⁸⁹ Bu doğrultuda أَذْنَاهَا لِمُنْتَهَاهَا ifadesinde yer alan zamirler, dil kenarına (حافة اللسان) işaret etmektedir.⁹⁰ Yine Ğânim Kaddûrî, ل harfinin çıkış yeri hakkında Sîbeveyh'in yapmış olduğu tarifi de

⁸⁶ Hamed, *a.g.e.*, 256.

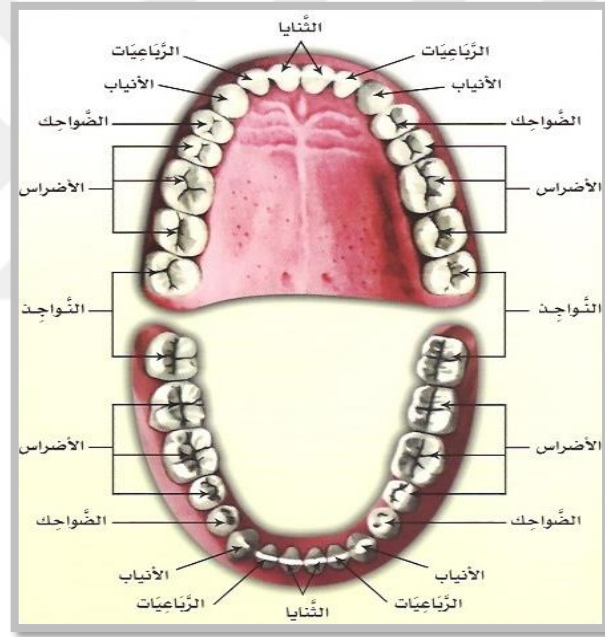
⁸⁷ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri 'āye li tecvīdi'l- kırae ve tahkiki lafzi 't-tilāve*, 3, Dâru Ammâr, Amman 1996, 115.

⁸⁸ Cezerî, *Mukaddimetü 'l-Cezeriyye*, 2.

⁸⁹ Hamed, *a.g.e.*, 257.

⁹⁰ Hamed, *a.g.e.*, 257.

zikretmektedir.⁹¹ Sîbeveyh'in yorumuna göre ل harfi, dil kenarının en ucundan başlayıp dil ucunun sonuna kadar olan kısım (أُذُنَاهَا لِئُشْتَهَاهَا) ile buraya karşılık gelen üst damak arasından çıkmaktadır. Ayrıca burada dilin ön kısmının temas ettiği alan; küçük azı dişleri (الضَّاحِك), köpek dişleri (الذَّاب), ön orta kesici dişler (الثَّنِيَّة ve الرَّبَاعِيَّة) ve ön dişlerin biraz üzerinde kalan kısımdır.⁹² İsimleri zikredilen bu dişler, ağzın her iki tarafında dörder tane olmak üzere toplam sekiz adettir. Buradan hareketle genel anlamda bütün dişlerin isimlerini ve ağız içerisindeki yerlerini görsel olarak müşahade etmek, dişlerin tanıtımı açısından daha faydalı olacaktır. Aşağıdaki Şekil 10'da, dişlerin ağız içerisindeki yerleri isimleriyle birlikte verilmiştir.

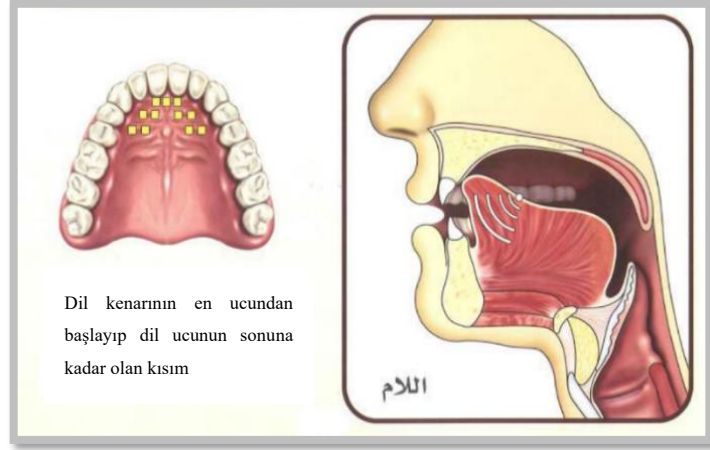
Şekil 10: Dişlerin İsimleri ve Ağız İçerisindeki Yerleri

Doğrusu ل harfinin telâffuzu esnasında dilin ön kısmı, az önce zikredilen dişlerin köklerine basmaktadır. Ancak ل harfinin sesi, tam olarak bu noktadan değil, dilin iki kenarından çıkmaktadır. Bundan dolayı ل harfi, “kenara ait harf” anlamında جانبية olarak vasıflandırılmıştır.⁹³

⁹¹ Hamed, *a.g.e.*, 258.

⁹² Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/433.

⁹³ Hamed, *a.g.e.*, 259.

Şekil 11: Lâm (ل) Harfinin Mahreci

Yukarıda ل harfinin mahrecinin gösterildiği Şekil 11’de, hem bu harfin mahreç alanı hem de dilin telâffuz anındaki hareketi gösterilmiştir.

١٥ - وَالْتُونُ مِنْ طَرَفِهِ تَحْتُ اجْعَلُوا وَالرَّا يُدَانِيهِ لُظْهَرٍ أَذْخُلُ

Manası: ن harfini (mahrecini), dil ucundan (ل harfinin) aşağısından yapınız! ر harfi (mahreci), ن harfine (mahrecine) yaklaşır. (Ancak o, dilin biraz) arkasına dâhildir.⁹⁴

Onuncu cüz’î mahreç olan ن harfinin mahreci, dilin ucu ile ön dişlerin biraz üzerine denk gelen bölge arasında bulunmaktadır. Esasen ن harfinin mahreci, مِنْ طَرَفِهِ ifadesinden anlaşıldığı üzere, طرف اللسان (dil ucu) olmakla birlikte bu harfin asıl çıktığı nokta, ل harfinin mahrecinin biraz aşağısıdır. Zaten تَحْتُ اجْعَلُوا ifadesi de bunu anlatmaktadır. Yine ن harfinin telâffuzu esnasında nefes, genizden (خيشوم) akar.⁹⁵ Bu yönüyle ن harfi, ل harfinin mahrecinden ayrılmaktadır. Diğer taraftan تَحْتُ اجْعَلُوا ifadesinde yer alan تحت kelimesinin anlaşılmasında (bazı âlimler) ihtilâf etmişlerdir. Söz konusu ihtilâfın çıkış noktası, buradaki تحت kelimesinden maksadın ل harfi mahrecinin üstü mü

⁹⁴ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

⁹⁵ Hamed, *a.g.e.*, 260.

yoksa daha aşağısı mı olduğu sorusudur.⁹⁶ Doğrusu ى harfini ج harfinin mahrecinden ayıran temel unsur, burun (geniz) olmaktadır. Her ne kadar, nefesin kesildiği yere binâen, ى harfinin mahreci طرف اللسان ile buraya karşılık gelen diş etlerinin arası olsa da, neticede nefes geniz kovuğundan (خيشوم) akmaktadır.⁹⁷

On birinci mahrece gelince bu mahreç, ج harfinin mahrecidir. Bu harf, ى harfinin mahrecine yakın bir yerden çıkmaktadır. Yani dil ucu ile ön dişlerin biraz üzerinden çıkarılmaktadır. Ğânim Kaddûrî, يُدَانِيهِ ifadesindeki zamirin (*Mukaddime* şârihlerinin çoğunluğuna göre) ى harfine gittiği bilgisine yer vermektedir.⁹⁸ Buradan yola çıkarak ج harfinin özellikle ى harfi ile aynı mahreçten çıktığı düşünülebilir. Fakat İbnü'l-Cezerî, لَطْفٌ أَدْخُلُ ifadesi ile ج harfinin mahrecini ayrı bir konuma taşımaktadır. Zira bu ifade, “ج harfinin telâffuzu esnasında dil ucunun temas ettiği kısım, ى harfinin mahrecine göre daha içeridedir.” anlamına gelmektedir.⁹⁹ Sîbeveyh, ج harfinin mahreci hakkında şöyle demiştir: “Onun mahreci ى harfinin mahrecindendir. Ancak ج harfi, ج harfinin mahrecine doğru bir sapma gösterdiği için (ى harfine göre) biraz daha içeridedir.”¹⁰⁰ Mahreçleri belirtilen söz konusu üç harfin (ج, ى, ج) çıkış yerleri itibariyle birbirlerine çok yakın olmaları, Ferrâ ve onun görüşünü benimseyenler tarafından, bu harflerin tek mahreçten kabul edilmelerini salık vermiştir.¹⁰¹ Bu konu hakkında Halil b. Ahmed şöyle demiştir: “ج, ج ve ى harfleri, aynı yerde bulunmaktadır.”¹⁰² Buna ek olarak Halil b. Ahmed, söz konusu harfleri ذَلْقِيَّةً şeklinde nitelendirmiştir. Çünkü bu harflerin mahreç başlangıcı,

⁹⁶ Ezherî, *a.g.e.*, 101.

⁹⁷ Hamed, *a.g.e.*, 261-262.

⁹⁸ Hamed, *a.g.e.*, 262.

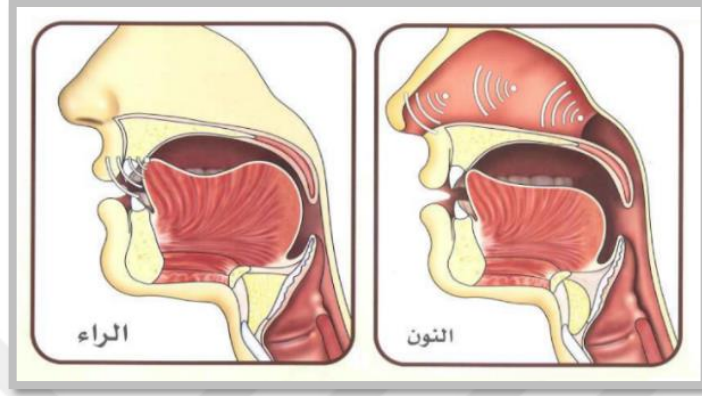
⁹⁹ Hamed, *a.g.e.*, 262.

¹⁰⁰ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/433.

¹⁰¹ Hamed, *a.g.e.*, 264.

¹⁰² Halil b. Ahmed, *el-‘Ayn*, 1/58.

kendisinin de ifadesiyle ذلق اللسان (dilin uç kısmı) olmaktadır.¹⁰³ Yine de Arap dili ve tecvid âlimleri arasında, özellikle ن ve ر harflerinin mahreç önceliği hususu tartışmalıdır.

Şekil 12: Nûn (ن) ve Râ (ر) Harflerinin Mahreçleri

Yukarıda yer alan Şekil 12’de, ن ve ر harflerinin mahreçleri verilmiştir. Buradan ن ve ر harflerinin, mahreç ve ses itibarıyla birbirlerinden farklı oldukları anlaşılmaktadır.

١٦ - وَالطَّاءُ وَالذَّالُ وَتَا مِنْهُ وَمِنْ غَلِيَا الثَّنَائَا وَالصَّفِيرُ مُسْتَكِنٌ

١٧ - مِنْهُ وَمِنْ فَوْقِ الثَّنَائَا السُّقْلَى

Manası: ط, د ve ت (harflerinin mahreçleri), dil ile üst (ön) iki diş tendir. Safır (harfleri olan ص, ز ve س harflerinin mahreçleri) ise dil ucu ile iki alt (ön) dişlerin üstünde yer tutmuştur.¹⁰⁴

Dilin ucu ile iki üst dişin kökleri arasında yer alan on ikinci mahreçten ط, د ve ت harfleri çıkmaktadır. Ğânim Kaddûrî; ط, د ve ت harflerinin mahreci hakkında Sîbeveyh’in yapmış olduğu şu açıklamaya yer vermektedir: “Dil ucu ile üst ön iki dişin arası; ط, د ve

¹⁰³ Halîl b. Ahmed, a.g.e., 1/58.

¹⁰⁴ Cezerî, Muḳaddimetü'l-Cezeriyye, 2.

ت harflerinin mahrecidir.”¹⁰⁵ Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî, vezin uyumu dolayısıyla ت harfini (طرف اللسان) şeklinde getirmiş ve منه edatında bulunan zamir ile dilin ucunu kastetmiştir.¹⁰⁶ Daha sonra gelen عَلَيَا الثَّنَا ifadesi ise üst (ön) iki dişi kastetmektedir. Aslında “iki ön diş” ifadesinin Arapça karşılığı ثَنَيْنَان iken, İbnü'l-Cezerî söz konusu kelimenin çoğul halini kullanmıştır. Bunun nedeni, çoğul lâfzın dile daha kolay gelmesi ve neyin kastedildiğinin bilinmesidir.¹⁰⁷ Halil b. Ahmed; ط, د ve ت harflerini نَطْعِيَّة olarak vasıflandırmıştır. Çünkü bu harflerin sesi, üst damak oyuğundan (damağın tavanından) çıkmaktadır.¹⁰⁸

Dil ucu mahreçlerinin bir diğerini ele alan İbnü'l-Cezerî, on altıncı beyitin ikinci kısmında, on üçüncü cüz'î mahreç bölgesine geçmektedir. Fakat burada İbnü'l-Cezerî, söz konusu mahreç bölgesine ait harfleri açıkça zikretmeyip, bu harflere konumlandıkları yer ve taşıdıkları safir¹⁰⁹ sıfatı üzerinden işaretle bulunmaktadır. Öncelikle مُسْتَكِرُّ ifadesi, “yerleşmiş/oturmuş” anlamına gelirken; منه edatındaki zamir, dil ucunu işaret etmektedir.¹¹⁰ Safir sıfatına sahip olan ص, س ve ز harfleri, bir sonraki beyitin başında yer alan مِنْ فَوْقِ الثَّنَا السُّفْلَى ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde, dilin ucu ile alt ön dişlerin üstünden çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Arap dili ve tecvid âlimleri, safir harfleri olan س, ص ve ز harflerinin mahrecinin belirlenmesi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâf, özellikle dil ucunun ön dişlerdeki konumu ile ilgilidir. Bu bağlamda “alt ön dişler”, “üst ön dişler” ve “alt ve üst ön dişlerin arası” şeklinde üç tane görüş ortaya çıkmıştır.¹¹¹ Bunlar içerisinde Mehmed el-Mar‘aşî'nin görüşü, söz konusu problemin çözümü hususunda gayet güzeldir.¹¹² Ona göre ص, س ve ز harflerinin mahreci, dilin baş kısmı ile

¹⁰⁵ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/433; Hamed, *a.g.e.*, 264.

¹⁰⁶ Ensârî, *a.g.e.*, 91.

¹⁰⁷ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 124.

¹⁰⁸ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, 1/58.

¹⁰⁹ Safir: Tecvid ıstılâhında ص, س ve ز harflerini okurken, kuş veya ıslık sesine benzer kuvvetli ve keskin bir sesin çıkmasına denir.

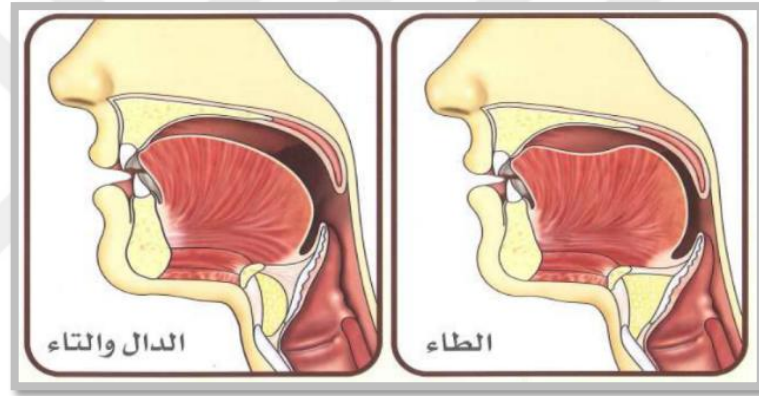
¹¹⁰ Hamed, *a.g.e.*, 266.

¹¹¹ Hamed, *a.g.e.*, 266.

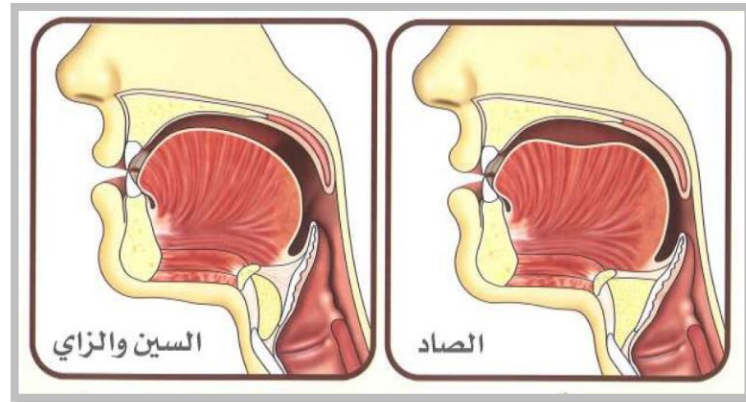
¹¹² Hamed, *a.g.e.*, 267.

iki üst ön dişin arasındır. Mar‘aşî, burada iki üst ön dişin iç yüzeylerini kastetmektedir. Ancak telâffuz esnasında dilin baş kısmı, bu iki yüzeye tam olarak bitişmek yerine o ikisine paralel durmaktadır.¹¹³ Mar‘aşî, safır sıfatlı harflerin dil ucu ile alt ön dişlerin azıcık yukarisından çıktığı görüşünü problemlili bulmaktadır. Çünkü bu görüşte belirtilen mahreçte, sesin kesintiye uğraması düşünülemez. Oysa mahreç, sesin kesintiye uğradığı bir yerdir. O halde ses, dil ucu ile iki üst ön dişin iç yüzeyi arasında akmakta ve burada kesintiye uğramaktadır.¹¹⁴

Aşağıda yer alan Şekil 13 ve Şekil 14’te, sırasıyla ط, د, ت ve س, ص, ز harflerinin mahreçleri gösterilmiştir.

Şekil 13: Tâ (ط), Dâl (د) ve Tâ (ت) Harflerinin Mahreci

Şekil 14: Şâd (ص), Sîn (س) ve Zây (ز) Harflerinin Mahreci

¹¹³ Mehmed el-Mar‘aşî, *Cühdü'l-Muqıl*, Dâru Ammâr, Amman 2001, 133.

¹¹⁴ Mar‘aşî, *Cühdü'l-Muqıl*, 134.

١٧ - وَالطَّاءُ وَالذَّالُ وَثَا لِلْعُلْيَا

١٨ - مِنْ طَرَفَيْهِمَا

Manası: ط, ذ ve ث (harflerinin mahreçleri), iki üste (üst diş) mahsustur.¹¹⁵

On dördüncü mahreç, üst ön dişlerin uçları ile dil ucunun arasıdır.¹¹⁶ Buradan ط, ذ ve ث harfleri çıkmaktadır. On yedinci beyitin sonunda yer alan لِلْعُلْيَا kelimesi, bir sonraki beyitte gelen مِنْ طَرَفَيْهِمَا ifadesi ile tamamlanmaktadır. Söz konusu ifade, “üst ön dişlerin ucu ile dil ucundan” anlamına gelmektedir. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* isimli eserinde, bu harflere (diş etine nisbetle) اللَّتَوِيَّةُ denildiğini belirtmektedir.¹¹⁷ Bu ismin verilme nedeni; ط, ذ ve ث harflerinin başlangıç noktasının diş eti olmasıdır.¹¹⁸ Mar‘aşî, bu harflerin diş etinden çıktığı şeklindeki bir değerlendirmeyi doğru bulmamaktadır. Zira ona göre ط, ذ ve ث harflerinin diş etine nisbet edilmesi, nefesin diş etinde yayılması ve buraya temas etmesinden dolayıdır.¹¹⁹ Yine Tâzifî’ye (ö. 971/1563) göre اللَّتَوِيَّةُ şeklindeki nitelemenin sebebi, söz konusu harflerin mahrecinin diş etine yakın olmasıdır. Bu harflerin diş etinden çıkmaları sebebiyle böyle bir nitelemenin yapıldığı görüşü de vardır. Ancak bu görüş, doğru olmaktan uzaktır.¹²⁰ Buradan hareketle bu üç harfin mahrecinin üst ön dişlerle bağlantılı olduğunun kabul edilmesi daha isabetlidir. Zira Ğânim Kaddûrî’nin de ifade ettiği üzere söz konusu harflerin mahreci, مِنْ طَرَفَيْهِمَا ifadesinden anlaşılabileceği gibi, üst ön dişlerin uçları ile dil ucunun arası olmaktadır. Aşağıdaki Şekil 15’te, sırasıyla ط, ذ ve ث harflerinin mahrecini görmek mümkündür.

¹¹⁵ Cezerî, *Muḳaddimetü’l-Cezeriyye*, 2.

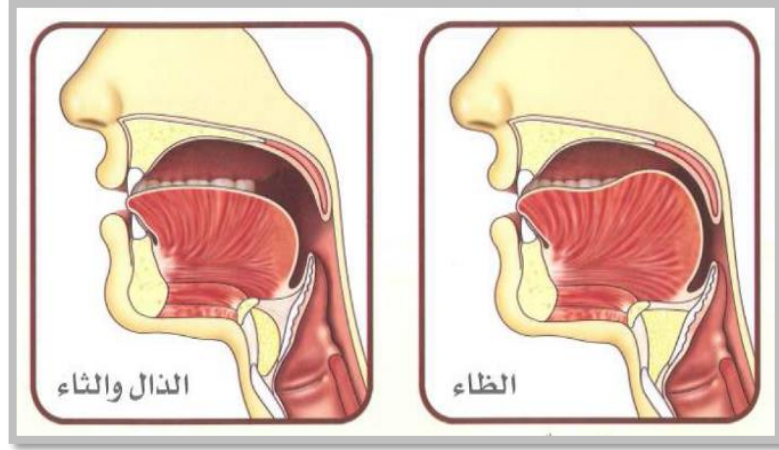
¹¹⁶ Hamed, *a.g.e.*, 269.

¹¹⁷ Cezerî, *en-Neşr*, 1/201.

¹¹⁸ Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, 1/58.

¹¹⁹ Mar‘aşî, *a.g.e.*, 135.

¹²⁰ İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tâzifî, *el-Fevâidu’s-Seriyye fî şerhi’l-Cezeriyye*, Merkez-i Zeyd b. Sâbit, Dımaşk 2012, 167.

Şekil 15: Zâ (ظ), Zâl (ذ) ve Şâ (ث) Harflerinin Mahreci

١٨ - وَمِنْ بَطْنِ الشَّفَّةِ فَأَلْفَا مَعَ اطْرَافِ الثَّنَائِيَا الْمُشْرِفَةِ

Manası: ف (harfinin mahreci), iki üst dişin uçlarıyla beraber dudağın iç kısmındadır.¹²¹

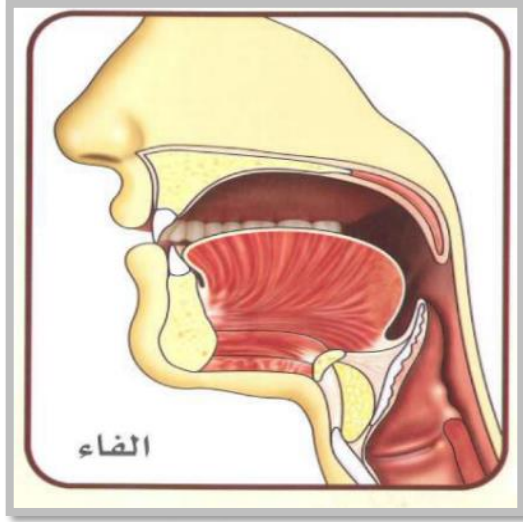
On beşinci cüz'î mahreç, alt dudağın içi ile üst ön dişlerin uçları arasıdır.¹²² Burası, شفتان (dudaklar) bölgesinin ilk harfi olan ف harfinin mahrecidir. On sekizinci beyitin ilk kısmında yer alan وَمِنْ بَطْنِ الشَّفَّةِ ifadesi, ف harfinin dudağın iç kısmından çıktığını bildirmektedir. Ancak burada İbnü'l-Cezerî, الشَّفَّة kelimesiyle alt dudağı kastetmektedir. Yine söz konusu beyitin sonunda bulunan الْمُشْرِفَةِ kelimesi, üst (ön dişler) anlamındadır.¹²³ Bu kelime مَعَ اطْرَافِ الثَّنَائِيَا الْمُشْرِفَةِ ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde alt dudağın içine temas etmesi gereken kısmın, aşağıdaki Şekil 16'da da görüleceği gibi, üst ön dişlerin uçları olduğu anlaşılmaktadır. Sîbeveyh'in şu tarifinde de bunu görmek mümkündür: "Üst (ön) iki dişin uçları ile alt dudağın içi, ف harfinin mahrecidir."¹²⁴

¹²¹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

¹²² Hamed, *a.g.e.*, 270.

¹²³ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 127.

¹²⁴ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/433.

Şekil 16: Fâ (ف) Harfinin Mahreci

١٩ - لِلشَّفَتَيْنِ الْوَاوُ بَاءٌ مِيمٌ وَعُنَّةٌ مَخْرَجُهَا الْحَيْشُومُ

Manası: İki dudak için (mahreç); و, ب ve م (harfleridir). Ğunne'nin mahreci ise genizdir.¹²⁵

İbnü'l-Cezerî, on dokuzuncu beyitin ilk kısmında شفطان bölgesi harflerinin diğer üçünü zikretmektedir. On altıncı cüz'î mahreçte yer alan و, ب ve م harfleri, iki dudağın arasından çıkmaktadır.¹²⁶ Zaten لِلشَّفَتَيْنِ ifadesi de alt ve üst dudağa işaret etmektedir. Fakat burada geçen و harfi, med harfi olmayan و harfidir.¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* isimli eserinde şu ifadelere yer verir: “On altıncı mahreç, med harfi olmayan و harfi ile birlikte ب ve م harflerinin mahrecidir. Bunlar iki dudağın arasından çıkarlar. Bunlardan ب ve م harflerinin telâffuzunda dudaklar kapanır. (ف harfiyle birlikte) Bu dört harfe, dudak bölgesinden çıktıkları için الشَّفْوِيَّة denilmiştir.”¹²⁸ Yine Zekerıyyâ el-Ensârî, söz konusu harfler hakkında şu bilgiyi verir: “و, ب ve م harfleri, iki dudağın arasından çıkar. Fakat

¹²⁵ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

¹²⁶ Hamed, *a.g.e.*, 271.

¹²⁷ Ensârî, *a.g.e.*, 94.

¹²⁸ Cezerî, *en-Neşr*, 1/201.

birincisinde (و) dudaklar açılırken (daire oluştururken); diğer ikisinde dudaklar kapanmaktadır.”¹²⁹ ‘Aliyyü’l-Kârî (ö. 1014/1605) bu hususta önemli bir bilgiyi paylaşmakta ve şöyle demektedir: “ب harfinin telâffuzu esnasında alt ve üst dudağın kapanışı, م harfinin telâffuzu esnasında kapanışından daha kuvvetlidir.”¹³⁰ م harfi, kendisinin telâffuzu esnasında nefesin genizden (خيشوم) akması sebebiyle, dudak bölgesinden çıkan kardeşlerinden ayrılmaktadır.¹³¹

İbnü’l-Cezerî, on dokuzuncu beyitin ikinci kısmında, beşinci küllî mahreç olan geniz kovuğunu (خيشوم) zikretmektedir. Buradaki وَغْنَةٌ مَخْرَجُهَا الْحِشُومُ ifadesi, ğunne’nin¹³² mahrecinin “geniz kovuğu” anlamına gelen خيشوم olduğunu belirtmektedir. Dâni, خيشوم kelimesini şöyle tarif eder: “Hayşûm, ağzın içine doğru çekilen burun deliğidir.”¹³³ Esasında burası, burnun iki deliğinden başlayıp burnun ağza bittiği yerde sonlanan burun boşluğudur.¹³⁴ Söz konusu mahreçten, ğunne sıfatını taşıyan ن ve م harfleri çıkmaktadır. ‘Aliyyü’l-Kârî, Ca‘berî’nin (ö. 732/1332) ğunne ve harfleri hakkındaki şu sözünü nakletmektedir: “Ğunne, ن harfinin (veya tenvinin) ve م harfinin sıfatıdır. Bu iki harf; harekeli, sâkin, ihfâ olunmuş veya idğâm edilmiş olsalar da durum aynıdır.”¹³⁵ Neticede ن ve م harfleri, ğunne sıfatından soyutlanamaz. Çünkü bu iki harfin telâffuzu esnasında, nefesin kesilmesinden dolayı, ses burun boşluğunda akar.¹³⁶ Gerçekten de söz konusu iki harf, sâkin veya harekeli bir durumda olmaları fark etmeksizin, telâffuz edildiklerinde sesin zarûrî bir şekilde burun boşluğunda aktığı görülmektedir. Dolayısıyla ن ve م harflerinin, ğunne sıfatından ayrılması mümkün olmayan iki harf olduğu âşikârdır. Aşağıdaki Şekil 17’de; ب, م ve med harfi olmayan و harfinin mahreci gösterilmiştir.

¹²⁹ Ensârî, *a.g.e.*, 94.

¹³⁰ Aliyyü’l-Kârî, *a.g.e.*, 128.

¹³¹ Hamed, *a.g.e.*, 272.

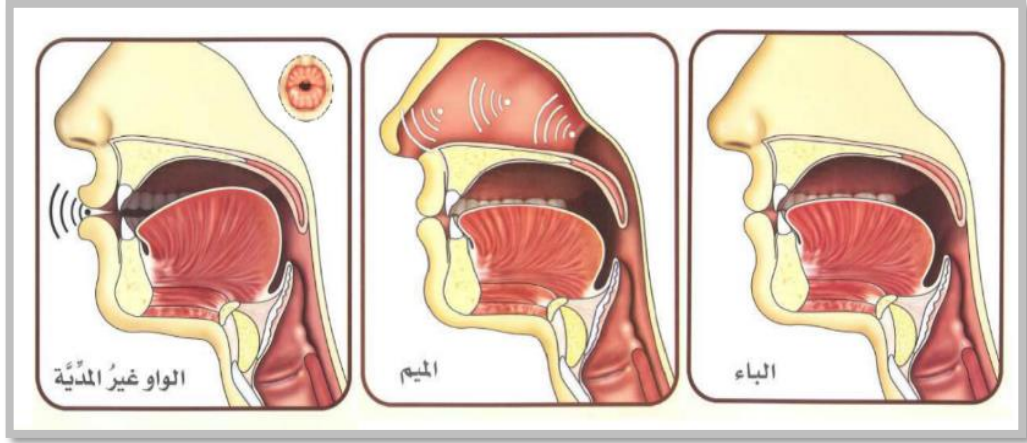
¹³² Ğunne: Genizden gelen sese denir.

¹³³ Dâni, *et-Taḥdîd*, 115.

¹³⁴ Hamed, *a.g.e.*, 273.

¹³⁵ Aliyyü’l-Kârî, *a.g.e.*, 129.

¹³⁶ Hamed, *a.g.e.*, 273.

Şekil 17: Bâ (ب), Mîm (م) ve Med Harfi Olmayan Vâv (و) Harfinin Mahreci

2.3. HARFLERİN SIFATLARI

2.3.1. Sıfat Kavramı, Sıfatların Sayısı ve Tasnifi

Sıfat kelimesi, kişinin bir şeyi süslü ve nitelikli bir şekilde anlatması halinde kullanılan *صِفَ الشَّيْءَ* ifadesinden gelen bir isimdir. Bu kelimenin mastarı, *وَصَفَّ* ve *صِفَّةٌ* şeklindedir. Bunlardan *وَصَفَّ* kelimesinin mastar, *صِفَّةٌ* kelimesinin ise bir takı (isim) olduğu söylenmiştir.¹³⁷ Bu isim, lügatte “nitelik, ayırt edici özellik” anlamına gelmektedir.¹³⁸ Istilâhî anlamda ise “sıfat” kavramı, “bir şeyi başkalarından ayıran keyfiyet” şeklinde tarif edilebilir.¹³⁹ Ğânim Kaddûrî, “sıfat” kavramının istilâhî anlamı bağlamında Taşköprizâde Ahmed Efendi’nin (ö. 968/1561) şu sözünü nakletmektedir: “Harfin sıfatı, mahrecinde oluşumu esnasında harfin maruz kaldığı bir keyfiyet olup bu sayede mahreç birliği arz eden harfler birbirlerinden ayrılırlar.”¹⁴⁰

Tecvid âlimleri, sıfatların sayısı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Nitekim sıfatların sayısının, 14’ten başlayıp 44’e ve hatta daha yukarı rakamlara çıkarılması, bu konudaki ihtilâfın ciddiyetini açık bir şekilde göstermektedir.¹⁴¹ Örneğin Sîbeveyh, sıfatların sayısının on yedi adet olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Mekkî ise sıfatların sayısında büyük bir

¹³⁷ *Lisānu’l-‘Arap*, “v-ş-f”, 11/272.

¹³⁸ *Mu‘cemu’l-‘Arabiyyi’l-ḥadīṣ*, “ş-f-t”, 1001.

¹³⁹ *Lisānu’l-‘Arap*, “k-y-f”, 11/224.

¹⁴⁰ Hamed, *a.g.e.*, 283.

¹⁴¹ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 30, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, 197.

¹⁴² Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/434.

artış yapmış ve harflerin sıfatları ile takma isimlerini 44'e kadar çıkarmıştır.¹⁴³ Fakat tecvid âlimlerinin çoğunluğu, Mekkî'nin bu görüşünü kabul etmemişlerdir. Çünkü onun zikrettiği sıfatların ve takma isimlerin çoğu, seslerin mahreçlerindeki oluşumuna eşlik eden fonetik keyfiyetleri ifade etmemektedir.¹⁴⁴ Harflerin sıfatları ile ilgili incelemede (sayı hususunda) tecvid âlimlerinin büyük bir bölümü, Dâni'nin tespitlerine tutunmuşlardır. Nitekim Dâni, harflerin sıfatları içerisinde 16 sıfatla iktifâ etmiştir.¹⁴⁵ Ancak İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinde, on yedi tane sıfattan bahsedilmektedir.

Sıfatlar, tecvid âlimleri tarafından farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Son dönem tecvid âlimlerinden bazıları, sıfatları *zâtî/lâzımî*¹⁴⁶ ve *ârizî*¹⁴⁷ olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Örneğin lâzımî sıfatlar; cehr, hems, şiddet ve rihvet gibi sıfatlar olurken ârizî sıfatlar; tefhîm, terkîk ve ihtilâs gibi sıfatlar olmaktadır.¹⁴⁸ Bazı tecvid âlimleri de sıfatları, *zıddı olan* (mütezâd) ve *zıddı olmayan* (ğayr-ı mütezâd) şeklinde taksim etmişlerdir.¹⁴⁹ Hasen b. Kâsım el-Murâdî (ö. 749/1348) ise *el-Müfîd* isimli eserinde, tecvid öğrencisi için zorunlu olan lâzımî sıfatlardan bahsetmiş ve bu sıfatları iki kısma ayırmak suretiyle *mümeyyiz/ayırıcı* ve *muhassin/güzelleştirici* şeklinde tasnif etmiştir.¹⁵⁰ Her birinin bir zıddı bulunan mümeyyiz sıfatlar, mahrecinde ortaklığı bulunan harflerin ayırt edilmesini sağlarken; zıddı bulunmayan muhassin sıfatlar, mahreç farklılığı bulunan harflerin telâffuzunu güzelleştirmektedir.¹⁵¹ Yine Arap dili ve tecvid âlimleri tarafından harflerin sıfatları, *kuvvetli* ve *zayıf* şeklinde de tasnif edilmiştir. Fakat Ğânim Kaddûrî, eserinde harflerin sıfatlarını *zıddı olan sıfatlar* ve *zıddı olmayan sıfatlar* şeklindeki tasnife göre ele aldığı için çalışmada bu taksimat esas alınmıştır.

¹⁴³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 115.

¹⁴⁴ Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, Mehmet Emin Maşalı vd. (çev.), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, 224.

¹⁴⁵ Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 225.

¹⁴⁶ Lâzımî sıfat: Harfte mutlaka bulunması gereken ve harfin zâtını oluşturan sıfattır.

¹⁴⁷ Ârizî sıfat: Harfte bulunması gereken, bulunmadığı zaman harfin zâtını değiştirmeyen sıfattır.

¹⁴⁸ Ebû Yahyâ Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed es-Semerikandî, *Rûhu'l-mürîd fî şerhi 'ikdi'l-ferîd*, Câmiatü'l-İslâmiyye, Bağdat 1999, 52-57.

¹⁴⁹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 285.

¹⁵⁰ Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *el-Müfîd fî şerhi 'Umdeti'l-mücîd fî'n-naẓmi ve't-tecvîd*, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ 1987, 53.

¹⁵¹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 286.

2.3.2. Zıddı Olan Sıfatlar

٢٠ - صِفَاتُهَا جَهْرٌ وَرِخْوٌ مُسْتَفِيلٌ مُنْفَتِحٌ مُصْمِتَةٌ وَالضِدُّ قُلٌّ

Manası: Harflerin sıfatları; cehr, rihv, müstefil, münfetih, musmete'dir. Zıtlarını (aşağıda isimleri zikredilen sıfatlarla) söyle!¹⁵²

Öncelikle صِفَاتُهَا ifadesi ile “harflerin sıfatları” kastedilmektedir. İbnü'l-Cezerî yirminci beyitte beş sıfat zikretmiştir. Bunlar; cehr, rihvet, istifâle, infitâh ve ismât'tır. Yine söz konusu beyitin sonunda yer alan الضِدُّ قُلٌّ ifadesi ile bu beş sıfatın zıtlarına işaret etmiştir. Bu sıfatlardan her birisine karşılık gelen (her birisinin zıddı olan) sıfatları ve bu sıfatlarla nitelenen harfleri, sonraki üç beyitte tertibe uygun bir şekilde zikretmiştir.¹⁵³ İbnü'l-Cezerî'nin zikrettiği mütezâd (birbirinin zıddı olan) sıfatlar on tanedir. Bunlar; cehr ve onun zıddı olan hems, rihvet ve onun zıddı olan şiddet, istifâle ve onun zıddı olan isti'lâ, infitâh ve onun zıddı olan ıtbâk, ismât ve onun zıddı olan izlâk'tır.¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, birbirinin zıddı olan sıfatlardan ilk beş tanesini (harflerini zikretmeksizin) yirminci beyitte ifade etmiştir. Fakat bu sıfatlar, kendilerinin zıddı olan ve sonraki üç beyitte harfleri ile birlikte zikredilen diğer sıfatlarla aynı başlık altında açıklanacaktır.

2.3.2.1. Cehr ve Hems

٢١ - مَهْمُوسُهَا: فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكْتٌ

Manası: Mehmusları فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكْتٌ (harfleridir).¹⁵⁵

Birbirinin zıddı olan sıfatların ilk ikisi cehr ve hems sıfatlarıdır. Cehr sıfatına karşılık gelen ve bu sıfatın zıddı olan hems sıfatından, yirmi birinci beyitin birinci kısmında bahsedilmektedir. Hems kelimesi, lügatte “sesin gizli olanı” demektir.¹⁵⁶ Cehr kelimesi ise “sesin açık/yüksek olanı” anlamına gelmektedir. Bir kişi sesini yükselttiği

¹⁵² Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 2.

¹⁵³ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 288.

¹⁵⁴ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 288.

¹⁵⁵ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

¹⁵⁶ *Lisānu'l-'Arap*, “h-m-s”, 8/137.

zaman جَهَرَ بِالْقَوْلِ denilmekte ve o kişi “cehverî (gür sesli kişi)” şeklinde nitelenmektedir.¹⁵⁷

Sîbeveyh, cehr ve hems sıfatlarını terim anlamları itibarıyla şöyle tanımlamaktadır: “Cehr, mahrece baskının tam anlamıyla yapılması sebebiyle nefesin harfle birlikte akmasının engellendiği ve bu durumun, baskı ortadan kalkana kadar ve ses akıncaya kadar kendisinde devam ettiği harftir. Hems ise mahrece yapılan baskının zayıf olması sebebiyle kendisinde nefesin aktığı harftir.”¹⁵⁸ İbnü’l-Cezerî ile ondan önceki ve sonraki tecvid âlimlerine göre, hems sıfatını taşıyan harfler on tane olup bunların hepsi فَحْتُهُ شَخْصٌ sözünde toplanmıştır. Cehr sıfatını taşıyan harfler ise (harflerin sayısını yirmi dokuz kabul edenlere göre) bu harflerin dışında kalan on dokuz harftir. Bu harfler; و, م, ب, ط, ذ, ز, د, ن, ر, ل, ض, ي, ج, ق, غ, ع, ا, ه harfleridir. Söz konusu sıfatları daha net bir şekilde açıklamak gerekirse; kendisinde cehr sıfatı bulunan harfler harekeli olarak okunduklarında mahrece kuvvetli dayanıldığı için nefes cereyanının tamamı veya çoğu hapsedilmekte ve ses açığa çıkmaktadır. Diğer taraftan hems harflerini harekeli olarak okurken mahreçte aralık kalması ve mahrece fazla dayanılmaması nedeniyle nefesin harfle beraber akması ve sesin gizlenmesi söz konusudur.¹⁵⁹

Çağdaş ses araştırmacılarına göre cehr özelliği olan ses, harfin telâffuzu esnasında ses tellerinin titreşim sergilediği sestir. Hems özellikli ses ise harfin telâffuzu esnasında ses tellerinin titreşim sergilemediği ses olmaktadır.¹⁶⁰ Cehr özellikli harflerin telâffuzu esnasında ses tellerinin sergilediği titreşimi, avuç içini kulaklara koymak suretiyle fark etmek mümkündür. Zira ذ harfi “ذذذ” şeklinde kesintisiz olarak telâffuz edildiğinde, ses tellerinin titreşiminden kaynaklanan uğultunun kulakları kapladığı hissedilecektir. Ses tellerinin titreşimi durdurulduğunda ise bu titreşimin oluşturduğu gırtlak nağmesi ortadan kalkacak ve bu defa “ث ث ث” şeklinde ث harfinin sesi ortaya çıkacaktır. Bu durumda, duyulan bu sesin artık cehr özellikli değil hems özellikli bir ses olduğu rahatlıkla görülecektir.

¹⁵⁷ Lisānu 'l-'Arap, “c-h-r”, 5/220.

¹⁵⁸ Sîbeveyh, a.g.e., 4/434.

¹⁵⁹ Pakdil, a.g.e., 69.

¹⁶⁰ Hamed, Şerhu 'l-Muqaddimeti 'l-Cezeriyye, 289.

2.3.2.2. Şiddet - Rihvet ve Bu İkisinin Arasında Kalanlar

۲۱ - شَدِيدُهَا لَفْظٌ: أَجْدُ قَطٍ بَكْتُ

۲۲ - وَبَيْنَ رَخْوٍ وَالشَّدِيدِ: لِنَ عُمَرُ

Manası: Şiddetlileri أَجْدُ قَطٍ بَكْتُ sözüdür. Rihvet ile şiddetlileri arasındakiler لِنَ عُمَرُ (harfleridir).¹⁶¹

Yirminci beyitte rihvet sıfatını zikreden İbnü'l-Cezerî, burada rihvet sıfatıyla bağlantılı olan iki harf grubundan bahsetmektedir. Bunlar; şiddet harfleri ile mütevassıt harflerdir. Çünkü harfler, şiddet özellikli olup olmamaları itibariyle üç kısımdan ibarettir.¹⁶² Sadece şiddet özelliği taşıyan harfler, أَجْدُ قَطٍ بَكْتُ sözünde zikredilen sekiz harftir. Şiddet ve rihvet arasında yer alan mütevassıt harflere gelince bu harfler, لِنَ عُمَرُ sözünde toplanmış olan beş harftir. Sadece rihvet özelliği taşıyan harfler ise şiddet harfleri ile mütevassıt harflerin dışındaki on altı harf olup bunlar; ا, هـ, ح, خ, غ, ص, ش, ي, س, ص, ز, ذ, ث, ط, ف, و harfleridir.¹⁶³ Esasen şiddet ve rihvet sıfatları, farklı şekillerde tanımlanabilmiştir. Örneğin Sîbeveyh, şiddet sıfatını “sesin harfle birlikte akmasını engelleyen sıfat” şeklinde tanımlamış ve sadece sesin engellenmiş olduğuna dikkat çekmiştir. Sîbeveyh bu tanımının ardından şiddet sıfatını anlatmak üzere الْحَجَّ kelimesindeki ج harfini örnek göstermektedir. Ardından rihvet sıfatına geçmekte ve bu sıfatı da “sesin harfle birlikte rahatlıkla aktığı” şeklinde tarif etmektedir. Buna örnek olarak ise الطَّسُّ ve انْقَضُ kelimelerinin son harflerine işaret etmektedir.¹⁶⁴ Sîbeveyh’in şiddet ve rihvet tanımlarına bakıldığında, nefes zikredilmeksizin, söz konusu sıfatların ses mefhumuna göre tanımlandığı görülmektedir.¹⁶⁵

Son dönem tecvid âlimlerinden bazıları şiddet ve rihvet sıfatını, cehr ve hems sıfatlarıyla karşılaştırmalı olarak ele almışlardır. Buradan hareketle şiddet sıfatını “sesin nefes ile birlikte hapsoldüğü sıfat” şeklinde tanımlarken; rihvet sıfatını “ses ve nefesin

¹⁶¹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

¹⁶² Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 294.

¹⁶³ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 294.

¹⁶⁴ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/434.

¹⁶⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 295.

birlikte aktığı sıfat” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁶⁶ Bu bağlamda söz konusu sıfatlarla ilgili olarak şunlar söylenebilir; şiddet harfleri sükûn ile okunduğu zaman ses ve nefes asla akmamaktadır. Bunun aksine rihvet sıfatını taşıyan harfler sükûn ile okunduğu takdirde, mahrece itimadın zayıf olmasından dolayı, ses ve nefes birlikte akmaktadır.¹⁶⁷ Şiddet ve rihvet sıfatlarının arasında kalan harflere gelince, bu harfler (لِنْ غَمَرٌ) “beyniyye” şeklinde isimlendirilmektedir. Bu harfler telâffuz edilirken, ses ne tamamen akmakta ne de tamamen hapsolmemektedir. Çünkü söz konusu beş harf, şiddet ve rihvet sıfatlarının arasında yer almaktadır.¹⁶⁸ Beyniyye harflerinin özelliği şudur; bu harflerin telâffuzu esnasında, nefes mahreçte bir engele takılmasına rağmen, nefesin başka bir yerden kendisine yol bulması söz konusudur.¹⁶⁹ Bu bağlamda beyniyye harfleri, telâffuzları esnasında seste bir sıkışmanın gerçekleşmediği harflerdir. Bu durum ع harfinin dışındaki harflerde açıkça görülürken, ع harfinde daha az belirgindir.

2.3.2.3. İsti‘lâ ve İstifâle

۲۲ - وَسَبْعُ غُلُوْ: حُصَّ صَغُطٍ قَطُّ حَصْرٌ

Manası: İsti‘lâ’nın yedisi حُصَّ صَغُطٍ قَطُّ (harfleri) ile sınırlandı.¹⁷⁰

İbnü’l-Cezerî yirmi ikinci beyitin ikinci kısmında, istifâle sıfatının zıddı olan isti‘lâ sıfatını ve bu sıfatın harflerini zikretmiştir. İbnü’l-Cezerî, غُلُوْ kelimesiyle isti‘lâ sıfatına işaret etmektedir. Bu sıfatın harfleri, حُصَّ صَغُطٍ قَطُّ şeklinde zikredilen yedi harftir. Söz konusu beyitin sonunda bulunan حَصْرٌ kelimesi ise isti‘lâ harflerinin tamamının حُصَّ صَغُطٍ قَطُّ ifadesinde toplandığını vurgulamaktadır.¹⁷¹ Harflerinin telâffuzu esnasında dilin damak yönüne yükselmesi söz konusu olduğu için bu sıfat “müsta‘lî/ isti‘lâ” şeklinde isimlendirilmiştir. İsti‘lâ sıfatını taşıyan harflerin dışındaki yirmi bir harf ise istifâle

¹⁶⁶ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimetü’l-Cezeriyye*, 296.

¹⁶⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202-203.

¹⁶⁸ Karaçam, *a.g.e.*, 205.

¹⁶⁹ Mekki, *a.g.e.*, 162.

¹⁷⁰ Cezerî, *Muqaddimetü’l-Cezeriyye*, 3.

¹⁷¹ Ensârî, *a.g.e.*, 100.

harfleridir. Bu harfler; ا, ب, ت, ث, ج, ح, د, ذ, ر, ز, س, ش, ع, ف, ك, ل, م, ن, و, ه, ي şeklinde sıralanabilir. Bu sığata sahip olan harfler telâffuz edilirken dil, damak tarafına yükselmemektedir. Bundan dolayı bu sıfat “müstefil/istifâle” diye isimlendirilmiştir.¹⁷²

Ğânim Kaddûrî, isti‘lâ sıfatı hakkında Mar‘aşî’nin yapmış olduğı titiz tespite ve tanıma yer vermektedir.¹⁷³ Nitekim Mar‘aşî, isti‘lâ sıfatını “harfin telâffuzu esnasında dil kökünün üst damağı doğru yükselmesi” şeklinde tanımlamış ve bu tanıımıyla söz konusu sıfatı dil köküne has kılmıştır. Yine Mar‘aşî, isti‘lâ sıfatının ıstılâhî anlamı noktasında âlimlerin dikkate aldıkları temel özelliğın “dil kökünün yükselmesi” olduğunu belirtmiştir. Burada dil kökünün yanı sıra dilin diğerk kısmı yükselse de yükselmese de durum değışmez. Bu bağlamda telâffuzları esnasında dilin yükseklik kazandığı ج, ش, ي ve ك harfleri, isti‘lâ harflerinden sayılmamıştır. Çünkü bu harflerin okunuşu esnasında dilin kazanmış olduğı yükseklik, isti‘lâ harflerinin okunuşu esnasında oluşan yükseklik gibi değildir.¹⁷⁴

2.3.2.4. İtbâk ve İnfitâh

۲۳ - وَصَادُ صَادٌ طَاءُ طَاءٌ: مُطَبَّقَةٌ

Manası: ص, ض, ط ve ظ mutbaka (ıtbâk) harfleridir.¹⁷⁵

İbnü’l-Cezerî, yirmi üçüncü beyitin ilk kısmında infitâh sıfatının zıddı olan ıtbâk sıfatını ve bu sıfatın harflerini zikretmiştir. İbnü’l-Cezerî, vezin uyumunu sağlamak amacıyla ıtbâk harflerini nekre olarak ifade etmiştir. Yine aynı sebepten dolayı birinci ve üçüncü harflerin tenvinini hazfetmiştir.¹⁷⁶ Bilineceğı gibi dil ucu harflerinden bazılarının okunuşu esnasında dilin arkaya doğru gitmesi ve bununla birlikte dil kökünün yukarıya doğru yükselmesi mümkündür. Bu durumda dil, içbükey/çukurumsu bir şekil alır. Bu ise dil kökünün aşağıda kalması halinde oluşan dil ucu seslerinin kalın bir tınıya dönüşmesine

¹⁷² Dâni, a.g.e., 106-107.

¹⁷³ Hamed, *Şerhu’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 300.

¹⁷⁴ Mar‘aşî, a.g.e., 151-152.

¹⁷⁵ Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 3.

¹⁷⁶ Ensârî, a.g.e., 101.

sebebi olur. Bahsi geçen bu harf grubu “mutbaka/ıtbâk” şeklinde isimlendirilmekte ve bu harf grubunun karşısında yer alan harfler ise “münfetiḥ/infitâḥ” harfleri olmaktadır.¹⁷⁷

Tariflerini daha net bir şekilde yapmak gerekirse ıtbâk; harflerinin telâffuzu esnasında, dil kökünün ve ortasının üst damağa yükselmesiyle birlikte, dilin üst damağa yapışması veya yapışmaya yaklaşmasıdır. İnfitâḥ ise dil ile üst damak arasının ayrılması sebebiyle dilin üst damağa yapışmamasıdır.¹⁷⁸ Bu tariflerden hareketle ıtbâk harfleri, وَصَادُ طَاءُ ifadesinde zikredilen dört harf olurken; infitâḥ harfleri, bu harflerin dışında kalan yirmi dört harf olup ا, ب, ت, ث, ج, ح, خ, د, ذ, ر, ز, س, ش, ع, غ, ف, ق, ك, ل, م, ن, و, ه, ي harfleridir. Ğânim Kaddûrî, Sîbeveyh’in şu sözlerini nakletmektedir:

Harflerden, ıtbâk ve infitâḥ özellikli olanlar da vardır. Itbâk özellikli olanlar; ط, ض, ص ve ظ harfleridir. İnfitâḥ özellikli olanlar ise bunların dışındaki harflerin tamamıdır. Sen dilini ıtbâk harflerinin mahrecine koyduğunda, dilin (bu harflerin mahreçlerinden dilin üst damağa paralel olan kısmı hizasında) bir kapaklanma sergiler. Böylece dilin üst damağa yükselmiş olur. Bu halde dilini mahrece koyduğunda, ses, ıtbâk harflerinin mahreci boyunca dil ile damak arasında sıkışır. ذ ve ز gibi harflerde ise dilini mahrece koyduğunda, ses sadece bu harflerin mahrecinde sıkışır.¹⁷⁹

2.3.2.5. İzlâk ve İsmât

۲۳ - وَقَرَّ مِنْ لُبٍّ: أَحْرُوفُ الْمَذَلَّةِ

Manası: وَقَرَّ مِنْ لُبٍّ ise müzleka (izlâk) harfleridir.¹⁸⁰

İbnü'l-Cezerî, yirmi üçüncü beyitin bu kısmında, altı adet olan izlâk harflerini ifade etmek istemiştir. Bu harfler, وَقَرَّ مِنْ لُبٍّ sözünde toplanmıştır.¹⁸¹ Terim anlamı itibariyle izlâk, harflerinin okunuşu sırasında dilin çabuk olması ve kolaylıkla telâffuz etmesidir. Bu sıfatın zıddı olan ismât ise söz konusu altı harfin dışında kalan yirmi iki harfin sıfatı olup bu harflerin telâffuzunun zor olması anlamına gelmektedir.¹⁸² İsmât harfleri; ا, ت, ث, ج, ح, خ, د, ذ, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ع, غ, ق, ك, و, ه, ي şeklinde sıralanabilir. Esasen izlâk

¹⁷⁷ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 301.

¹⁷⁸ Pakdil, *a.g.e.*, 71.

¹⁷⁹ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/433.

¹⁸⁰ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

¹⁸¹ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 303.

¹⁸² Pakdil, *a.g.e.*, 71-72.

harflerinin “müzleka” şeklinde isimlendirilmesinin sebebi, bu harflerden bazılarının dil ucundan bazılarının ise dudak ucundan çıkmasıdır.¹⁸³ İsmât harflerinin “musmete” şeklinde isimlendirilmesinin sebebi ise; bu harflerden, izlâk harfleri olmaksızın, rubâî ve humâsî bir kelimenin oluşturulamamasıdır. Çünkü sadece ismât sıfatına sahip harflerden oluşan bir kelime, telâffuzu itibariyle dile ağır gelmektedir.¹⁸⁴ Ğânim Kaddûrî, söz konusu iki sıfatın sese dair bir fonksiyonu olan zâtî sıfatlardan değil, sadece harflerin mahrecine nisbet edilmesiyle ilgili iki sıfat olduğu bilgisine yer vermektedir. Bu nedenle erken dönem tecvid âlimlerinden bazıları ile çağdaş ses araştırmacılarının çoğunluğu, bu iki sıfatı zikretmemiştir. Fakat geç dönem tecvid âlimleri, Mekkî b. Ebî Tâlib’in etkisinde kalarak bu iki sıfatı zikretmişlerdir. Nitekim Mekkî, *er-Ri‘âye* isimli eserinde izlâk ve ismât sıfatlarını zikretmektedir.¹⁸⁵

2.3.3. Zıddı Olmayan Sıfatlar

2.3.3.1. Safîr

٢٤ - صَفِيرُهَا صَادٌّ وَزَايٌ سَيْنٌ

Manası: Safîrlileri ص, س ve ز harfleridir.¹⁸⁶

İbnü'l-Cezerî, yirmi dördüncü beyitin birinci kısmında safîr sıfatını ve bu sıfatı taşıyan ص, ز ve س harflerini zikretmektedir. Safîr kelimesi, صَفَرَ يَصْفِرُ fiilinin mastarı olmaktadır. Bu fiil, bir kişi ağzıyla ve dudaklarıyla ses çıkardığında kullanılmaktadır.¹⁸⁷ Terim anlamı itibariyle safîr; ص, س ve ز harflerini okurken, kuş veya ıslık sesine benzer kuvvetli ve keskin bir sesin çıkmasıdır.¹⁸⁸ Mekkî, safîr sıfatı hakkında şöyle demiştir: “Safîr harflerinin telâffuzu esnasında kuş sesine benzer bir ses çıktığı için bu harfler ‘safîr harfleri’ şeklinde isimlendirildi.”¹⁸⁹ Tâzîfî ise şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Safîr harfleri bu isimle isimlendirildi. Çünkü sen أَزْ ve أَسْ dediğinde, kuş sesine benzeyen

¹⁸³ Ensârî, *a.g.e.*, 103.

¹⁸⁴ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 303-304.

¹⁸⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 305.

¹⁸⁶ Cezerî, *Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

¹⁸⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 307.

¹⁸⁸ Karaçam, *a.g.e.*, 210.

¹⁸⁹ Mekkî, *a.g.e.*, 124.

bir ses duyarsın. Zira bu ses, üst ön iki diş ile dil ucu arasından çıkar. Ses orada sıkışır. Bu nedenle kulağa kuş sesi gibi gelir.”¹⁹⁰

2.3.3.2. Kalkale

۲۴ - قَلَقَلَهُ: قُطِبُ جَدٍ.....

Manası: Kalkale, قُطِبُ جَدٍ harfleridir.¹⁹¹

İbnü'l-Cezerî, burada kalkale sıfatını zikretmekte ve bu sıfatın harflerinin قُطِبُ جَدٍ ifadesinde toplanmış olan beş harf olduğunu belirtmektedir. Kalkale kelimesi lügat anlamı itibariyle “sarsmak, yerinden oynatmak ve hareket ettirmek” demektir.¹⁹² Istilâhta ise kalkale, isimleri zikredilen beş harfin sâkin olmaları durumunda veya bu harflerin üzerinde sükûn ile vakfedildiğinde oluşan yüksek sestir. Bu ses, vakıf durumunda vasıl durumundakine göre daha kuvvetlidir.¹⁹³ Istilâhî anlamda kalkalenin Arapça tarifine de yer vermek gerekirse bu tarif: تَقْلُقُ الْمَخْرَجَ حَتَّى يُسْمَعَ لَهُ نَبْرَةٌ قَوِيَّةٌ şeklindedir.¹⁹⁴ Yani kalkale, “Kuvvetli bir ses işitilinceye kadar harfin mahrecinin sarsılmasıdır.” İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) belirttiğine göre kalkale sıfatı, cehr ve şiddet sıfatlarını kendisinde toplayan bir sıfat olmaktadır. Bu doğrultuda cehr sıfatı nefesin harfle birlikte akmasını önlerken, şiddet sıfatı sesin harfle birlikte akmasını önlemektedir. Dolayısıyla bu iki sıfat, kalkale özellikli harflerin telâffuzu esnasında ses ve nefesin akmasına engel olmakta ve böylece kalkale sıfatı ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁵ Ancak burada şunu hemen ifade etmek gerekirse kalkale sıfatının tam anlamıyla ortaya çıkabilmesi, bu sıfatı taşıyan harflerin usûlüne uygun bir şekilde seslendirilmelerine bağlıdır. Yani kalkale yapılması gereken yerlerde ilgili harflerin harekeli veya şeddeli gibi okunması durumunda, kalkale kuralının tam anlamıyla yerine getirildiği söylenemez.

¹⁹⁰ Tâzifî, *el-Fevâidu's-Seriyye*, 186.

¹⁹¹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 3.

¹⁹² *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-ḥadîs*, “k-l-k”, 760.

¹⁹³ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 309.

¹⁹⁴ Karabâşî, *Tam Karabaş Tecvidi*, 38.

¹⁹⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 310.

2.3.3.3. Lîn

۲۴ - وَاللَّيْنُ.....

۲۵ - قَبْلَهُمَا وَأَوْ وَيَاءٌ سَكَنًا وَأَنْفَتْحًا

Manası: Lîn harfleri, (kendileri) sâkin olup mâ kabli (kendilerinden bir önceki harfin harekesi) üstün olan و ve ي (harfleridir).¹⁹⁶

İbnü'l-Cezerî, burada lîn sıfatını ve bu sıfatın harfleri olan و ve ي harflerini zikretmiştir. Lîn kelimesi, lügatte “yumuşaklık/esneklik” demektir.¹⁹⁷ *Mukaddime* şârihleri lîn sıfatının bu isimle anılmasının sebebini, و ve ي harflerinin okunuş itibarıyla dile kolay gelmesine ve dilin bu harfleri zorlanmadan telâffuz etmesine bağlamışlardır.¹⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, lîn sıfatını ve bu sıfatın harflerini zikrettikten sonra سَكَنًا وَأَنْفَتْحًا قَبْلَهُمَا ifadesini kullanmış ve böylece söz konusu iki harfin lîn harfi olabilme şartını beyan etmiştir. Bu ifadeye göre و ve ي harflerinin lîn harfi olabilmeleri için kendilerinin sâkin olup kendilerinden bir önceki harfin harekesinin üstün olması gerekmektedir. Gerçekten de söz konusu ifade, lîn harflerini gayet isabetli bir şekilde tarif etmektedir. Zira bu harflerin lîn harfi olabilmeleri, hem sâkin olmalarına hem de kendilerinden bir önceki harfin harekesinin üstün olmasına bağlıdır. Aksi takdirde, و ve ي harflerine lîn harfi denilebilmesi mümkün olmamaktadır.

Ğânim Kaddûrî, lîn harfleri hakkında şu ifadelere yer vermektedir:

Bu durumdaki و ve ي harflerinin sâmit (sessiz) harflerden sayılacağı okuyucu için açıktır. Ancak sâmit harfler içerisinde musavvit (sesli) harflere en yakın olan harfler bu ikisidir. Bu iki harf sâkin olup kendilerinden bir önceki harfin harekesi kendi cinslerinden olursa, bu harfler med harfi (musavvit harf) olurlar. Diğer taraftan bu iki harf, harekelenip belirli bir mahreç bölgesine sahip olduklarında sâmit harf olurlar.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 3-4.

¹⁹⁷ *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, “l-y-n”, 844.

¹⁹⁸ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 314.

¹⁹⁹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 313.

2.3.3.4. *İnhirâf*

..... - ٢٥ وَالْإِنْخِرَافُ صَحِيحًا

..... - ٢٦ فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ.....

Manası: İnhirâf, ج ve ح harflerinde tashih edildi.²⁰⁰

İbnü'l-Cezerî, bu kısımda inhirâf sıfatını ve bu sıfatı taşıyan ج ve ح harflerini zikretmiştir. Burada geçen inhirâf kelimesi, انْخَرَفَ fiilinin mastarı olup, lügatte “eğilme/meyletme” anlamına gelmektedir.²⁰¹ İbnü'l-Cezerî, bu kelimedden sonra zikrettiği صَحِيحًا ifadesi ile söz konusu sıfat hakkında ihtilâfin mevcut olduğuna işaret etmektedir.²⁰² Nitekim Sîbeveyh'in, inhirâf sıfatı bağlamında ج harfine işaret ettiği görülmektedir. O şöyle demiştir: “...İnhirâf harfi, şiddet özellikli bir harf olmakla birlikte onda ses akar. Çünkü dil, burada sese paralel olarak bir sapma sergiler. Ses, şiddet harflerindeki gibi bir kesintiye de uğramaz. İşte bu ج harfidir...”²⁰³ Ğânim Kaddûrî, inhirâf sıfatını taşıması bakımından ج harfinin yanı sıra ح harfini de zikretmiş olan Ebû Bekir Ahmed'in (ö. 827/1424) şu sözlerini nakletmektedir: “Bu iki harf böyle nitelendirilmiştir. Çünkü ج harfi dil ucuna doğru bir sapma sergilerken, ح harfi dil sırtına doğru bir sapma sergilemekte ve ج harfine doğru azıcık meyletmektedir.”²⁰⁴

Ğânim Kaddûrî'nin naklettiğine göre İbnü'l-Cezerî, bu konu ile ilgili olarak *en-Neşr* isimli eserinde şöyle demiştir: “Sahih olan görüşe göre inhirâf harfleri iki harf olup ج ve ح harfleridir. Sadece ج harfinin inhirâf harfi olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, Basralılara nisbet edilmiştir. Zikredilen harflerin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, mahreçlerinden sapma sergileyip başka bir harfin mahrecine bitişmeleridir.”²⁰⁵

²⁰⁰ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 4.

²⁰¹ *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-ḥadîs*, “h-r-f”, 199.

²⁰² Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 315.

²⁰³ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/435.

²⁰⁴ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 315.

²⁰⁵ Cezerî, *en-Neşr*, 1/204; Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 315.

2.3.3.5. *Tekrîr*

..... وَالرَّاءُ وَتَكْرِيرُ جُعِلَ - ٢٦

Manası: ج (harfî), tekrîr (sıfatı) ile de nitelendi.²⁰⁶

İbnü'l-Cezerî, burada tekrîr sıfatını zikretmekte ve ج harfinin tekrîr sıfatını da taşıdığını belirtmek istemektedir. Beyitte geçen وَالرَّاءُ ifadesi, vezin uyumu açısından kasr ile (hemzesiz) yazılmıştır. Son kısımda yer alan جُعِلَ ifadesi ise “nitelendi” anlamına gelmektedir.²⁰⁷ Bu doğrultuda ج harfinin, tekrîr sıfatının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Tekrîr sıfatını ıstılâhî anlamda tarif etmek gerekirse bu sıfat, “ج harfinin telâffuzu esnasında dil ucunun titreşimde bulunması”²⁰⁸ şeklinde tanımlanabilir. Esasen tekrîr sıfatına “tekrâr” da denilmektedir. Ancak bu ifadenin, ج harfinin telâffuzu noktasında, doğru anlaşılması gerekmektedir. Nitekim Ğânim Kaddûrî, bu hususla ilgili olarak Ca'berî'nin şu sözüne yer vermektedir: “ج harfine turlama özelliğinin verilmesi hata olup bundan kaçınılması gerekir. Telâffuz sahibinin bundan kurtulabilmesinin yolu, dilinin sırt kısmını üst damağına bir kerede sağlam bir şekilde tutturmasıdır. Dil titreşim sergilediği zaman her bir titreşimle birlikte bir ج harfî meydana gelecektir.”²⁰⁹

Tekrîr sıfatının, özellikle ج harfinin şeddeli olduğu durumlarda, gizli tutulması önem arz etmektedir. Eğer dil, okuyuş esnasında damaktan ayrılarak kalkarsa titreme işi tekrar edecek ve böylece harfin sayısı kendiliğinden artmış olacaktır.²¹⁰ Diğer taraftan ج harfinin gizli tutulmasında aşırıya da gidilmemelidir. Nitekim bununla ilgili olarak Ğânim Kaddûrî, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'indeki şu ifadesini aktarmaktadır: “Şeddeli ج harfinin tekrarını gizleme hususunda bazıları aşırıya gitmekte ve bu harfî ط harfine benzer bir

²⁰⁶ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 4.

²⁰⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 316.

²⁰⁸ Mekki, *a.g.e.*, 170.

²⁰⁹ Ezherî, *a.g.e.*, 124; Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 317.

²¹⁰ Karaçam, *a.g.e.*, 214.

şekilde silik olarak okumaktadır. Bu hatadır. Câiz değildir.”²¹¹ Yine Mar‘aşî, “Tekrîr sıfatını ر harfinden tamamen kaldırmanın hiçbir açıklaması yoktur.” demek suretiyle aynı konuya vurgu yapmıştır.²¹² Bu bağlamda ر harfine tekrîr özelliğinin verilmesinden maksat, bu harfin telâffuzu esnasında dilin ardı ardına titreştirilmesi olmadığı gibi; tekrîr özelliğinin gizli tutulmasından maksat da onun tamamen ortadan kaldırılması değildir. Burada ر harfine tekrîr sıfatının verilmesinden maksat, zikredilen her iki durum arasında orta bir yol tutmaktır.²¹³

2.3.3.6. Tefeşşî

..... وَلِلتَّفَشِّي الشَّيْنُ..... - ٢٦

Manası: Tefeşşî için ش (harfidir).²¹⁴

İbnü'l-Cezerî, وَلِلتَّفَشِّي الشَّيْنُ ifadesiyle tefeşşî sıfatına sahip olan harfin ش harfi olduğunu belirtmektedir. Tefeşşî kelimesi, sözlük anlamı itibariyle “yayılma” demek olup ıstılâhî olarak “nefesin dil ile damak arasından çıkışının fazlaca yaygın olması ve telâffuz esnasında (sesin) mahreçte yayılım sergilemesi” şeklinde tanımlanabilir.²¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* isimli eserinde şöyle demiştir: “Tefeşşî harfî ittifakla ش harfidir. Çünkü ش harfi, mahrecinde yayılma sergileyip ط harfinin mahrecine kadar ulaşır. Bazıları ش harfine ف ve ض harflerini eklemiş, bazıları ise ث, ذ, ص, س, ي ve م harflerini ilâve etmişlerdir.”²¹⁶ Gânim Kaddûrî, bununla ilgili olarak Mar‘aşî’nin şu sözünü nakleder:

Nefesin çıkış esnasında sergilediği yayılım, zikredilen harflerin hepsinde ortaktır. Fakat bu yayılım, ش harfinde daha fazladır. Bu nedenle ش harfinin tefeşşî özellikli olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Diğer harflerdeki yayılma, ش harfine nisbetle azdır. Bundan dolayı âlimlerin çoğu, bu harfleri tefeşşî özelliği ile nitelememişlerdir.²¹⁷

²¹¹ Cezerî, *en-Neşr*, 1/219; Hamed, *Şerhu 'l-Muqaddimetü 'l-Cezeriyye*, 318.

²¹² Mar‘aşî, *a.g.e.*, 157.

²¹³ Hamed, *Kur‘ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 312.

²¹⁴ Cezerî, *Muqaddimetü 'l-Cezeriyye*, 4.

²¹⁵ Mekki, *a.g.e.*, 134-175.

²¹⁶ Cezerî, *en-Neşr*, 1/205.

²¹⁷ Mar‘aşî, *a.g.e.*, 159.

2.3.3.7. İstîtâle

صَادًا اسْتَطِلَّ - ٢٦

Manası: ض harfini istitâle yap!²¹⁸

Yirmi altıncı beyitin son kısmında, istitâle sıfatı ile bu sıfata sahip olan ض harfi zikredilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin kullanmış olduğu صَادًا اسْتَطِلَّ ifadesi, ض harfinin istitâle özellikli bir harf olduğuna işaret etmektedir. Yine buradaki اسْتَطِلَّ ifadesi, “ض harfini istitâle özelliği ile nitele!” demektir.²¹⁹ Esasen istitâle kelimesi, lügatte “uzamak” anlamına gelmektedir.²²⁰ Istilâhta ise “ض harfini telâffuz ederken, dil kenarının üst azı dişlerden ج harfinin mahrecine kadar uzanması” şeklinde tarif edilmektedir.²²¹ Nitekim Gânim Kaddûrî'nin de naklettiğine göre ض harfi, istitâle sıfatıyla nitelenmiştir. Çünkü bu harf, ج harfinin mahrecine ulaşınca kadar uzamaktadır.”²²² Kastallânî de (ö. 923/1517) benzer şekilde istitâle sıfatını “dil kenarının ilk kısmından sonuna kadar uzama” şeklinde tarif etmiştir.²²³

İstîtâle kelimesinin “uzama” anlamına gelmesinden dolayı, müstetîl/istitâle kavramı ile memdûd kavramı arasında bir yakınlık olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle söz konusu iki kavram, birbirinden ayırt edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Ca'berî, bu konuda şöyle demiştir: “Müstetîl (istitâle özellikli harf) ile memdûd (med özellikli harf) arasındaki fark şudur; med harfi kendi içinde akan bir harf olurken, istitâle harfi mahrecinde akmaktadır.”²²⁴ Mar'aşî, Ca'berî'nin bu sözünü şöyle açıklamıştır:

Müstetîl harfin bir mahreci olup sesin akması bakımından onun belli bir uzunluğu söz konusudur. Bundan dolayı bu harf, zikredilen uzunluk ölçüsünce mahrecinde akma sergiler. Ancak bu ölçüyü geçmez. Zira bildiğin gibi harf, hakikî mahrecinin ötesine

²¹⁸ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 4.

²¹⁹ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 319.

²²⁰ *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-ḥadîṣ*, “ṭ-v-l”, 581.

²²¹ Karaçam, *a.g.e.*, 216-217.

²²² Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 320.

²²³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *el-Leāliu's-Seniyye*, Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, Mısır 2009, 75.

²²⁴ Ezherî, *a.g.e.*, 126.

çıkma. Oysa memdûd harfin bir mahreci yoktur. Dolayısıyla mahrecinde değil, sadece zatında bir akma sergiler.²²⁵

Daha önce belirtildiği üzere ض harfi, telâffuzu itibariyle dile ağır gelen bir harftir.

Bunun sebebi elbette mahrecinden doğru bir şekilde çıkarılmasının güç olmasıdır. Bilindiği gibi Arap dili ve tecvid âlimlerine göre bu harf, dil kenarının ilk bölümü ile buraya karşılık gelen azı dişleri arasından çıkmaktadır. Bu tarife uyularak telâffuz edilen bir ض harfi; aslî mahrecinden çıkarıldığı için doğru telâffuz edilmiş olmaktadır. Fakat günümüzde ض harfi, Arap dili ve tecvid âlimlerinin tarifine uygun bir şekilde telâffuz edilmemektedir. Nitekim söz konusu harf, çoğunlukla kalınlaştırılmış ط şeklinde veya ط harfinin sesine yakın bir ses kullanılarak telâffuz edilmektedir. Yine günümüzde ض harfi; kalınlaştırılmış ج şeklinde, ذ harfiyle karıştırılmış bir şekilde ve ز harfinin tınısını vermek suretiyle de hatalı okunabilmektedir.²²⁶ Esasen telâffuzu itibariyle ض harfinde yaşanan sorun eski bir sorundur. Nitekim ض harfinin ط harfi ile karıştırıldığı ile ilgili İslâm'ın ilk dönemlerine kadar uzanan rivayetlere²²⁷ bakıldığında, söz konusu problemin yeni olmadığı anlaşılmaktadır.²²⁸ Bu bağlamda tecvid âlimleri, asırlar boyunca süregelen söz konusu problemi çözmek için gayret sarf etmişler ve ض harfinin aslî telâffuzunu ilmî veriler ışığında izah etmeye çalışmışlardır.

Mekkî b. Ebî Tâlib, ض harfinin telâffuzu hususunda şunları söylemiştir:

Tecvid bilgisine sahip bir okuyucunun; ض harfine tefhîm, isti'lâ, ıtbâk ve istitâle sıfatlarını vermesi ve onu telâffuz ederken dil kenarı ile dile paralel olan azı dişlere baskı uyguladığında nefesin çıkış sesini belirgin kılması gerekir. Bu konuda aşırıya giderse ط veya ذ telâffuzunda bulunmuş ve böylece ض harfi değişmiş olur. ض harfi, mahreci bakımından en zor ve okuyucuya en ağır gelen harftir. Okuyucu, onu doğru bir şekilde çıkarmak için kendisini zorlamadığı zaman farklı bir telâffuz gerçekleştirir. Kim de bu

²²⁵ Mar'aşî, a.g.e., 160.

²²⁶ Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 265.

²²⁷ Ebu'l-'Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Hemezânî, *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, Dâru Ammâr, Amman 2000, 205.

²²⁸ Hamed, *Kur'ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 261.

konuda kendisini zorlarsa ve bunu alışkanlık haline getirirse, ض harfini doğru bir şekilde telâffuz etmek onun için tabii bir durum haline gelir.²²⁹

Yine Hasan b. Kâsım el-Murâdî şöyle demiştir: “ض harfi, kuvvetli ve zor bir harftir. Bunu net bir şekilde telâffuz etmek, insanların çoğuna zor gelir. ض harfinin düzeltilmesi bir okuyucu için kaçınılmazdır. Bunu yapabilmek üç şarta bağlıdır; birincisi mahrecinin bilinmesi, ikincisi sıfatlarının bilinmesi, telâffuzunun benzediği diğer harflerin bilinmesidir.”²³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* isimli eserinde bu konu ile ilgili şöyle demiştir:

ض harfî, istitâle sıfatına sahip tek harftir. Harfler içerisinde onun gibi dile ağır geleni yoktur. Bu nedenle onunla ilgili olarak insanların telâffuzları farklı farklıdır. Onu layıkıyla okuyan kişi azdır. Bazıları onu ط olarak çıkarır. Bazıları ذ ile karıştırır. Bazıları onu kalın ج kılar. Bazıları da ona ج kokusu verir. Oysa bunların hiçbiri câiz değildir.²³¹

Dânî ise şöyle demiştir: “Kur’ân okuyucularının dikkat etmesi gereken öncelikli husus, özellikle anlamı değişebilecek olan kelimelerde, ض harfini mahrecinden çıkararak ط harfinden ayırt etmek ve hakkı olan istitâleyi tam vermektir. ض harfinin bu şekilde temayüz etmesi, okuyucunun onu belirgin kılmaya özen göstermesine bağlıdır.”²³²

Sonuç itibariyle tecvid âlimleri, telâffuzunun zor olması nedeniyle ض harfinin yanlış seslendirildiğine ve bu harfin doğru telâffuzu hususunda dikkat edilmesi gereken noktalara temas etmişlerdir. Zira çağdaş araştırmacıların “nadir bir ses” olarak kabul ettikleri²³³ ض harfinin doğru telâffuzu, özellikle Kur’ân’ın kıraati söz konusu olduğunda, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Ancak İslâm ülkelerinde yaşayan Müslümanların telâffuz ettikleri ض sesi, tecvid âlimlerinin mahreç ve sıfatlarından bahsederek ortaya koydukları ض sesinden farklıdır. Nitekim Arap yarımadası ülkeleri başta olmak üzere Mısır, Irak, Suriye ve Türkiye’de durum böyledir. Dolayısıyla ض

²²⁹ Mekkî, *a.g.e.*, 158-159.

²³⁰ Murâdî, *a.g.e.*, 90-92.

²³¹ Cezerî, *en-Neşr*, 1/219.

²³² Dâni, *a.g.e.*, 162.

²³³ Hamed, *Kur’ân Fonetiği Üzerine Tetkikler*, 261.

harfinin hatalı telâffuzu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanlar açısından ciddiyetini koruyan bir sorundur. Elbette bu problemin çözülebilmesi için yapılması gereken, ض harfinin doğru telâffuzu hakkında, Arap dili ve tecvid âlimleri tarafından ortaya konulan sahih bilgilere kulak vermek ve söz konusu harfin gereği gibi telâffuz edilmesi noktasında sık sık çalışma yapmaktır.

2.3.4. Tartışma

Çalışmanın ikinci bölümünde, *Mukaddime* isimli eserin ilk yirmi altı beyiti açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle burada, *Mukaddime*'nin bir nevi özeti mahiyetinde olan ilk sekiz beyitin kısaca izahı yapılmış ve tecvid ilmine dair bilinmesi gereken hususlar genel hatlarıyla vurgulanmıştır. Daha sonra harflerin mahreçleri konusuna yer verilmiş ve harflerin mahreçleri, çoğunlukla beyitlerdeki yerlerine vurgu yapılmak suretiyle ele alınmıştır. Esasında Ğânim Kaddûrî, mahreci hakkında farklı görüşlerin veya farklı açıklamaların bulunduğu harfleri, daha geniş bir şekilde ele almıştır. Örneğin; dil ortası harfleri, safır harfleri, ğunne harfleri, ض ve ل harfleri bunlardandır. Fakat Ğânim Kaddûrî'nin, ض harfini olması gerektiğinden daha dar bir çerçevede ele aldığı görülmektedir. Zira müellif, harflerin sıfatları kısmında daha geniş bir şekilde ele alacağını belirttiği ض harfini, yeterince geniş bir şekilde ele almamıştır. Bu bir istisna olmakla birlikte yine de Ğânim Kaddûrî'nin, her bir cüz'î mahreç bölgesini görsel olarak okuyucunun istifadesine sunmasından da anlaşılacağı üzere, konuları yeterince açıklayıcı olmaya çalıştığı ve ilgili bilgileri tüm yönleriyle izah etme gayretinde olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci bölümün son kısmı, harflerin sıfatlarına ayrılmıştır. Ğânim Kaddûrî, burada sıfatları *Mukaddime*'ye uygun olarak *zıddı olan ve zıddı olmayan* şeklindeki tasnife göre incelemiştir. Burada da her bir sıfat, harflerin mahreçleri bölümünde olduğu gibi, beyitlerdeki yerleri belirtilerek ele alınmıştır. Ayrıca harflerin sıfatları, öğrenimi kolaylaştırmak amacıyla, genel olarak tecvid âlimlerinin yapmış oldukları tanımlamalar ve açıklamalar ışığında izah edilmeye çalışılmıştır. Harflerin mahreçlerinin anlatıldığı kısımda da aynı durum söz konusudur. Doğrusu Ğânim Kaddûrî, genel itibarıyla beyitlerin izahına başlarken ilk önce kelimelerin sözlük bilgilerine yer vermiş ve bu

noktada giriş mahiyetindeki açıklayıcı cümleleri pek fazla kullanmamıştır. Diğer taraftan beyitler içerisinde geçen bazı anahtar kelimelerin gramer bilgilerinin, belirli bir tertibe göre verilmediği yer yer görülebilmektedir. Ancak bu durum, her ne kadar okuyucunun dikkatinin dağılmasına veya konuların bağlamından uzaklaşmasına sebep olsa da, Ğânim Kaddûrî'nin eserinde çok fazla hissedilmemektedir. Son olarak şunu ifade etmek gerekirse çalışmanın ikinci bölümünde, özellikle harflerin mahreçlerinin ve sıfatlarının anlatıldığı kısımlarda, müellifin; *en-Neşr*, *er-Riâye*, *el-Kitâb*, *Kitâbu'l- 'ayn*, *el-Minehu'l-fikriyye* ve *ed-Dekâiku'l-muhkeme* isimli eserlerden sık sık istifade ettiği anlaşılmaktadır.

BÖLÜM 3

3. TECVİD BİLGİSİ, HARFLERİN İNCE VE KALIN OKUNMA HÜKÜMLERİ, İDĞÂM VE MED İLE İLGİLİ KURALLAR

3.1. TECVİD BİLGİSİ

٢٧ - وَالْأَخَذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتَّمٌ لَزِمٌ مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ آثِمٌ

٢٨ - لِأَنَّهُ بِهِ الْإِلَهُ أَنْزَلَ وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا

٢٩ - وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ وَزَيْنَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ

Manası: (Kur'ân'ı) Tecvidli okumak zorunludur. Kim Kur'ân'ı tecvidsiz okursa günahkârdır. Çünkü Allah, Kur'ân'ı tecvid ile indirdi. Ondan bize kadar da böylece geldi. Tecvid, aynı zamanda tilâvetin süsü, edâ ve kıraatin de zînetidir.²³⁴

Harflerin mahreç ve sıfatları hakkında bilgi sahibi olmak, Kur'ân'ın tecvidli bir şekilde okunması hususunda önemli olsa da yeterli değildir. Zira sadece harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını öğrenmek, tecvid öğrencisi için telâffuzu güzelleştirmeyi ve düzgün bir edâyı²³⁵ yakalamayı temin etmez. Çünkü sesler bir ifade içerisinde yan yana geldiğinde, yan yana gelmenin tesirinden dolayı, bunların bir kısmı diğer bir kısmına etki edebilir.²³⁶ Buradan hareketle öğrencinin, terkip (harflerin yan yana gelmesi) durumunda da bütün harflerin telâffuzunu hakkıyla yerine getirme hususunda gayret göstermesi gerekir. Nitekim terkip halinde harflerin; zayıfını kuvvetlisinden veya incisini kalınından ayırt etmek dile ağır gelir. Bu nedenle terkip halindeki harflerin doğru telâffuzu için sık sık alıştırmaya yapmak gerekir.²³⁷ Bu gerçeğe dayanarak Hasen b. Kâsım el-Murâdî, tilâveti²³⁸ güzelleştirmenin dört hususa bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu dört husus şunlardır: Harflerin mahreçlerinin bilinmesi, harflerin sıfatlarının bilinmesi, terkip sebebiyle yineleyen kuralların bilinmesi ve bununla ilgili dil egzersizi ve çok tekrar yapmaktır. Bütün bunların temeli, bu bilgilerin yetkin kimselerden alınmasıdır.²³⁹ Bu

²³⁴ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 4.

²³⁵ Edâ: Kur'ân'ı tecvid kâidelerine göre okumaya denir.

²³⁶ Ezherî, *a.g.e.*, 144.

²³⁷ Cezerî, *en-Neşr*, 1/214-215.

²³⁸ Tilâvet: Kur'ân-ı Kerîm'i, mânasını anlamak ve gereğince davranmak üzere tecvid ve tertil üzere dikkatlice okumaktır.

²³⁹ Murâdî, *a.g.e.*, 39.

bağlamda İbnü'l-Cezerî, tecvidin önemine binâen, harflerin mahreçleri ve sıfatlarını anlattıktan hemen sonra tecvidi öğrenmenin hükmünü izah etmiş, tecvidin tarifini ve tecvid konusunda yetkinlik kazanabilme yöntemini açıklamıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin yirmi yedinci beyitin başında kullandığı **وَالْأَخَذُ** ifadesi, **أَخَذَ** fiilinin mastarıdır. Nitekim “Bir şeyi aldım.” anlamında **أَخَذْتُ الشَّيْءَ أَخْذُهُ أَخْذًا** denilir.²⁴⁰ Hemen ardından gelen **التَّجْوِيدُ** kelimesi ise **جَوَّدْتُ الشَّيْءَ** ifadesinde yer alan fiilin mastarıdır. Bu kelime, “bir şeyi güzel ve sağlam yapma noktasında son noktaya gelmek” anlamına gelir.²⁴¹ Esasen söz konusu iki kelimenin birlikte bulunduğu **وَالْأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ** ifadesi, “tecvid ile amel etmek” anlamına gelmektedir.²⁴² Daha sonra gelen **حَتْمٌ** kelimesine bakıldığında, bu kelime “yapılması kaçınılmaz olan zorunlu ve vâcib şey” anlamına²⁴³ gelmekte olup aynı anlamı taşıyan **لَزْمٌ** kelimesiyle pekiştirilmiştir. Yine **مَنْ لَمْ يَجُودْ** ifadesi hakkında Ğânim Kaddûrî, ‘Abdu’l-dâim el-Ezherî’nin (ö. 870/1465) şu sözünü nakletmektedir: “İbnü'l-Cezerî’den temin ettiğimiz nüshadaki yazım, **مَنْ لَمْ يَجُودْ** şeklindedir. Muteber olan da budur. Bazı nüshalarda **مَنْ لَمْ يَصَحَّحْ** yerine **مَنْ لَمْ يَجُودْ** yazıldığını gördüm. Fakat birincisi daha güzeldir. Çünkü **تَجْوِيدٌ** kelimesi **تَصْحِيحٌ** kelimesinden daha özel bir anlama sahiptir.”²⁴⁴ Diğer taraftan **إِثْمٌ** ifadesi, **إِثْمٌ يَأْتُمُ** fiilinin ism-i fâilidir. Mana itibariyle **إِثْمٌ** kelimesi “günah” anlamına gelmekle birlikte, bu kelimenin “helâl olmayan bir şeyin yapılması” anlamına geldiği de söylenmiştir.²⁴⁵

Ğânim Kaddûrî el-Hamed, yirmi yedinci beyitin açıklaması mahiyetinde şu ifadelerle yer vermektedir:

Tecvid kurallarına riayet etmek ve tecvid ile amel etmek, Kur’ân okuyucularının her birisi için farz-ı ayn’dır. Kur’ân’ın kıraati hususunda tecvid kurallarına riayet etmeyen kişi, bu isyanından dolayı günahkâr olur. Günahkâr kişi ise cezalandırılır. Tecvidi terk etmenin

²⁴⁰ *Lisānu’l-‘Arap*, “e-ḥ-z”, 3/472.

²⁴¹ *Dânî*, a.g.e., 68.

²⁴² Hamed, *Şerhu’l-Muḥaddimetî’l-Cezeriyye.*, 338.

²⁴³ *Lisānu’l-‘Arap*, “h-t-m”, 12/113.

²⁴⁴ Ezherî, a.g.e., 129; Hamed, *Şerhu’l-Muḥaddimetî’l-Cezeriyye.*, 338.

²⁴⁵ *Lisānu’l-‘Arap*, “e-ṣ-m”, 12/5.

haram olduğu anlaşılmıştır. Çünkü haram; onu yapanın cezalandırıldığı, onu terk edenin ise mükâfatlandırıldığı şeydir.²⁴⁶

Görüldüğü üzere burada, حَتْمٌ لَا رُمْ ifadesinin anlamı mahiyetinde “farz” kelimesi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra aynı ifadenin “vâcip” kelimesiyle izah edildiği de görülmektedir. Nitekim Tâzîfî, söz konusu ifadenin işaret ettiği mana noktasında “vâcip” kelimesini kullanmıştır.²⁴⁷ Fakat burada aynı manaya delâlet eden ve حَتْمٌ لَا رُمْ ifadesinin şerhi hususunda birbirlerinin yerine kullanılabilen farz ve vâcip kelimeleri, Kur’ân’ın tecvid ile okunması gerektiğine ve bunun zorunluluğuna vurgu yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla tilâvet esnasında hata yapmamak için Kur’ân’ın, tecvid kurallarına riayet etmek suretiyle açık açık ve tane tane okunması gerekir. Nitekim “...Kur’ân’ı tane tane, hakkını vererek oku!”²⁴⁸ ayeti, tecvide riayeti emretmektedir.

İbnü’l-Cezerî’nin “(Kur’ân’ı) Tecvidli okumak zorunludur. Kim Kur’ân’ı tecvidsiz okursa günahkârdır...” şeklindeki ifadeleri, şu şekilde izah edilebilir: Esasen -İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* isimli kitabında da geçtiği üzere- tecvid kurallarına uyup uymaması açısından insanlar; me’cûr olanlar, günahkâr olanlar ve ma’zûr olanlar şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.²⁴⁹ Buna göre tecvid kurallarını bilmekle beraber bildiklerini uygulayanlar, me’cûr (sevabı hak eden) sınıfına dâhil olmaktadır. Bunun aksine tecvid kurallarını bildiği halde -bile bile- bu kurallara riayet etmeyenler, günahkâr olarak vasıflandırılmaktadır. Dolayısıyla İbnü’l-Cezerî’nin “günahkâr” şeklinde nitelendirdiği insanlar, söz konusu şekilde davrananlardır. Diğer taraftan -herhangi bir sebepten dolayı- tecvid kurallarını öğrenemeyip de uygulama imkânı bulamayanlar ise ma’zûr (özür sahibi) olarak görülmektedir. Yine İbnü’l-Cezerî’nin “...Allah, Kur’ân’ı tecvid ile indirdi...” şeklindeki ifadesi şöylece izah edilebilir: Bu ifade ile Kur’ân’ın tecvidli bir şekilde okunmasının önemine ve gerekliliğine işaret edilmiş, Kur’ân tilâveti noktasında tecvidin ne kadar önemli bir konuma sahip olduğu “hüsn-i ta’lîl” sanatı kullanılarak ifade edilmek istenmiştir. Nitekim İbnü’l-Cezerî, Kur’ân’ın tecvid ile indirildiğine dair وَزَيْنَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ şeklinde güzel sebebi göstermekte ve

²⁴⁶ Hamed, *Şerhu’l-Muḥaddimetî l-Cezeriyye*, 339.

²⁴⁷ Hamed, *Şerhu’l-Muḥaddimetî l-Cezeriyye*, 339.

²⁴⁸ *Kur’ân-ı Kerîm*, Müzzemmil, 4.

²⁴⁹ Cezerî, *en-Neşr*, 1/210.

tecvidin ne kadar önemli olduğunu “tilâvetin süsü, edâ ve kıraatin zîneti” şeklindeki ifadede yerini bulan “hüsn-i ta‘lîl” sanatı aracılığıyla ortaya koymuş olmaktadır.

İbnü’l-Cezerî, yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu beyitlerde, tecvidin zorunlu olma sebebini açıklamaktadır. Öncelikle **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** ifadesindeki zamir, Kur’ân’a gitmektedir.²⁵⁰ Yine **يَا** ifadesindeki zamir tecvide giderken, **مِنْهُ** ifadesindeki zamir Allah Teâlâ’ya gitmektedir.²⁵¹ Ezherî şöyle demiştir: “İbnü’l-Cezerî’ye sanki birisi şöyle bir soru sormuştur: Tecvidin bizim üzerimize vâcib oluşunun, tecvidle amel etmenin, ona zorunlu olarak bağlı kalmanın ve onu terk edenin günahkâr olmasının delili ve bunu bilmenin yolu nedir?”²⁵² İbnü’l-Cezerî, bu soruya **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بِهِ الْإِلَٰهَ أَنْزَلَا** ifadesiyle cevap vermiştir. Bu ifadedен çıkan manaya göre Allah Teâlâ, Kur’ân’ı tecvid ile indirmiştir. Nitekim “...Onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.”²⁵³ ayetine bakıldığında, Kur’ân’ın tecvid ile indirildiği anlaşılabilmektedir. Yine İbnü’l-Cezerî, daha sonra **وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا** ifadesini kullanmakta ve bu ifadeye göre ise Kur’ân’ın Allah Teâlâ’dan bize kadar tecvid ile geldiği anlayışı ortaya çıkmaktadır. Esasen İbnü’l-Cezerî’nin **وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا** şeklindeki ifadesi de bir soruya verilmiş cevap gibi düşünülebilir. Sanki şöyle denilmiştir: “Kur’ân’ın nasıl indirildiğini nereden biliyorsun ki onu indirildiği gibi okuyorsun?” İbnü’l-Cezerî, bu soruya şöyle cevap vermiş olmaktadır: “Muhakkak ki Kur’ân, bize tecvid ile ulaştı. Allah Teâlâ, Kur’ân’ı önce levh-i mahfûz’a, sonra Cebrâil’e ve daha sonra ise Peygamber’e (s.a.s) indirdi. Sahâbe, onu Peygamber’den (s.a.s) almış, tâbiûn onu sahâbeden öğrenmiş, kıraat imamları onu tâbiûndan tahsil etmiş, bir grup râvî onu başka râvîlerden almış ve böylece sonrakilerin öncekilerden öğrenmesi yoluyla Kur’ân-ı Kerîm, indirildiği gibi mütevatîr olarak bize kadar ulaşmıştır.”²⁵⁴ Fakat şunu tekrar ifade etmek gerekirse, az önce de belirtildiği üzere, İbnü’l-Cezerî’nin “(Kur’ân’ı) Tecvidli okumak zorunludur. Kim Kur’ân’ı tecvidsiz okursa günahkârdır. Çünkü Allah, Kur’ân’ı tecvid ile indirdi. Ondan bize kadar da böylece geldi. Tecvid, aynı zamanda tilâvetin süsü, edâ ve kıraatin

²⁵⁰ Hamed, *Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 344.

²⁵¹ Hamed, *Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 344.

²⁵² Ezherî, *a.g.e.*, 131.

²⁵³ el-Furkân 25/32.

²⁵⁴ Hamed, *Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 345.

de zinetidir.” şeklindeki ifadelerinin “hüsn-i ta‘lîl” sanatı çerçevesinde anlamlandırılması daha uygun ve isabetli görünmektedir.

İbnü'l-Cezerî, tecvid ile amel etmenin vâcib olma sebeplerinden bir başkasını zikrederek sözlerine devam etmekte ve bu minvalde tecvidin ne kadar gerekli olduğunu “hüsn-i ta‘lîl” sanatı ile göstermiş olmaktadır. Müellif, öncelikle yirmi dokuzuncu beyitin ilk kısmında وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ ifadesini kullanmıştır. Buradaki وَهُوَ ifadesi, tecvidi kastetmektedir. Daha sonra gelen حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ ifadesi ise “tilâvetin süsü ve güzel görülmüş bir sıfatı” anlamına gelmektedir.²⁵⁵ Söz konusu beyitin ikinci kısmına geçildiğinde, burada da aynı manayı kasteden ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Nitekim وَزِينَةُ الْأَدَاءِ ifadesi de benzer şekilde tecvidi “edâ ve kıraatin süsü” olarak tavsif etmektedir. Buradan hareketle tecvid; tilâvet, edâ ve kıraatten her biri için bir süs ve zînet olmaktadır. Bu yüzden onunla amel etmek okuyucuya vâcib olmakta ve yine bu yüzden Kur‘ân’ın okunuş keyfiyeti ile ilgili kurallara riâyet edilmesi gerekmektedir.²⁵⁶

٣٠ - وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ كُلِّ صِفَةٍ وَمُسْتَحَقَّهَا

٣١ - وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ وَاللَّفْظُ فِي نَظِيرِهِ كَمِثْلِهِ

٣٢ - مُكَمَّلًا مِنْ غَيْرِ مَا تَكَلَّفَ بِاللُّطْفِ فِي التَّنْقِيقِ بِمَا تَعَسَّفَ

Manası: Tecvid, harflere her bir sıfattan hakkını ve hak ettiğini vermektir. Yine her harfî, (ağızda bulunan) asıl mahrecine götürmektir (oradan telâffuz etmektir). Lâfız, benzerinde aynı telâffuzla okunmalıdır. Bunlar, (harflerin bütün sıfatlarından hakları) kemâle ermiş olarak, lâfızda tekellûf olmaksızın ve okumada zorlanmaya düşmeksizin (icrâ edilmelidir).²⁵⁷

İbnü'l-Cezerî, tecvid ile amel etmenin zorunluluğunu ve bu zorunluluğun sebebini belirttikten sonra tecvidin tarifini yapmakta ve nasıl icrâ edilmesi gerektiği hakkında bilgi

²⁵⁵ Ezherî, *a.g.e.*, 133.

²⁵⁶ Hamed, *Şerhu 'l-Muqaddimetü 'l-Cezeriyye*, 345.

²⁵⁷ Cezerî, *Muqaddimetü 'l-Cezeriyye*, 5.

vermektedir. Bilineceği gibi burada وَهُوَ ifadesiyle tecvid kastedilmektedir.²⁵⁸ Bu zamirden hemen sonra gelen اِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ كُلِّ صِفَةٍ وَمُسْتَحَقَّهَا ifadesine, حق kavramı üzerinden açıklık getirmek isabetli olacaktır. Lügat anlamı itibariyle “hak” kavramı, “bâtılın zıddı” demektir. Bu kavram, “Bir şey hak oldu. Hak olduğu da sabit oldu.” anlamını ifade etmek üzere حَقَّ الْأَمْرِ يَحِقُّ، يَحِقُّ حَقًّا وَحَقُوقًا şeklinde kullanılmaktadır.²⁵⁹ İbnü'l-Cezerî otuzuncu beyitte, harflerin her bir sıfattan hakkının ve müstehakkının verilmesi gerektiğinden bahsetmiş ve bu anlamda حَقَّهَا ve مُسْتَحَقَّهَا ifadelerini kullanmıştır. Ğânim Kaddûrî, aynı köke sahip olan bu iki kelime arasındaki ayrımı şu ifadelerle izah etmektedir: “Harfin hakkı ile müstehakkı arasındaki fark şudur: Harfin hakkı; hems, cehr, şiddet, rihvet ve bunların dışındaki diğer lâzımî sıfatlardır. Müstehakkı ise bu lâzımî sıfatlardan kaynaklanan; istifâle özellikli harfin ince olması, isti'lâ özellikli harfin kalın olması ve benzeri durumlarıdır.”²⁶⁰ ‘Aliyyü'l-Kârî ise bu konuda şöyle demiştir: “(Müstehakk), bazı harflerin bazı harflerle bir araya gelmesinden kaynaklanan izhâr²⁶¹, idğâm²⁶², ihfâ²⁶³, iklâb²⁶⁴, ğunne, med²⁶⁵, kasr²⁶⁶ ve bunların benzerleridir. Hakk, lâzımî sıfatlar olurken; müstehakk, ârızî sıfatlar²⁶⁷ olmaktadır.”²⁶⁸

İbnü'l-Cezerî, tecvidin tanımını وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ ifadesiyle tamamlamaktadır. Bu ifade, “her bir harfî mahrecine götürmek” anlamındadır. Buradaki لِأَصْلِهِ ifadesiyle harfin mahreci kastedilmektedir.²⁶⁹ Buna göre tecvid, harflere her bir lâzımî ve ârızî sıfattan hakkını vermek ve her bir harfî mahrecinden çıkarmaktır. Otuz birinci beyitin ikinci kısmında ise نَظِيرُهُ كَمِثْلِهِ وَاللَّفْظُ فِي نَظِيرِهِ كَمِثْلِهِ denilmiştir. Bu ifadede geçen نَظِيرٌ ve مِثْلٌ kelimelerinden maksat

²⁵⁸ Ensârî, a.g.e., 114.

²⁵⁹ Lisānu'l-'Arap, “h-k-k”, 10/49.

²⁶⁰ Hamed, Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye, 349.

²⁶¹ İzhâr: İki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmaktır.

²⁶² İdğâm: Mütêmâsil (birbirinin aynı), mütécânîs (aynı cinsten) veya mütékârib (birbirine yakınlığı olan) iki harften birincisini diğerine katmaya denir.

²⁶³ İhfâ: Ğunneyi belirtmekle beraber, şeddeden uzak idğâm ile izhâr arası okunan bir tecvid hâlidir.

²⁶⁴ İklâb: Tenvin veya sâkin ü harfini tam bir م harfine çevirmek ve çevrilen bu harfî, ب harfinin yanında ğunne ile gizlemektir.

²⁶⁵ Med: Med veya lîn harflerinden (ي و) biri ile sesi uzatmaya denir.

²⁶⁶ Kasr: Harfî, tabii meddine ilâve yapmaksızın okumaktır.

²⁶⁷ Arızî sıfat: Harflerde bulunması gereken, bulunmadığı zaman harfin zâtını değiştirmeyen sıfattır.

²⁶⁸ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 162.

²⁶⁹ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 163.

aynıdır. İkisi de lâfızlar arasındaki benzerliği kastetmektedir. Esasen söz konusu ifadeye şu şekilde bir mana verilebilir: “Bir lâfız, geçtiği her yerde ilk örneğindeki gibi telâffuz edilmelidir.” Yani bir harf herhangi bir yerde ince, kalın, şeddeli, kasr edilmiş, med edilmiş, izhâr veya idğâm edilmişse, söz konusu harfin telâffuzu, sonraki geldiği yerlerde de aynı şekilde icrâ edilmelidir. Nitekim bu, kıraatte eşitliğin ve münasebetin sağlanması içindir.²⁷⁰ İbnü'l-Cezerî bir sonraki beyitte, kıraatin abartıya kaçılmadan icrâ edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Öncelikle مَكْمَلًا مِنْ غَيْرِ مَا تَكَلَّفَ ifadesine bakıldığında buradaki مَكْمَلًا kelimesi, telâffuz edilecek olan harfin mahreç ve sıfat bakımından tam bir şekilde edâ edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Söz konusu kelimenin hemen ardından gelen مَكْمَلًا مِنْ غَيْرِ مَا تَكَلَّفَ ifadesine gelince bu ifadede, telâffuzun zorlamaya gidilmeksizin yerine getirilmesi gerektiği ve yine harfin mahrecinden çıkarılması ve sıfatının gösterilmesi esnasında abartıya kaçılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. İbnü'l-Cezerî, sonrasında zikrettiği بِاللُّطْفِ فِي التَّطْقِ بِلا تَعَسْفٍ ifadesiyle kıraatin nasıl icrâ edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Burada geçen اللُّطْف kelimesi, “yumuşaklık” anlamına gelirken²⁷¹; ifadenin sonunda yer alan التَّعَسْف kelimesi, “haksızlık/haddi aşma” anlamına gelmektedir.²⁷² Buradan hareketle İbnü'l-Cezerî şunu kastetmektedir: “Okuyucunun, telâffuz esnasında edânın gerektirdiği istikametten çıkmaması, ifrat ve tefrite kaçmaması gerekir.”²⁷³

Günümüzde -özellikle Türk kıraatinde- daha iyi bir okuyuş ortaya koyabilme amacıyla maalesef ifrat ve tefrite gidilebilmektedir. Bunun neticesinde ise istenilen okuyuşun aksine çok abartılı, harflerin mahreç ve sıfatlarının gereğince yerine getirilemediği ve hem okuyucuyu hem de dinleyicileri yoran bir kıraat şekli ortaya çıkmış olmaktadır. Her ne kadar bu tarz okuyuşlar kıraatin hakkını daha iyi verebilme maksadıyla yapılsa da, bu şekilde icra edilen okuyuş türleri Kur’ân kıraatinin ruhuna uygun değildir. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî’nin بِاللُّطْفِ فِي التَّطْقِ بِلا تَعَسْفٍ şeklindeki ifadesine kulak vermek ve okuyuşumuzu bu minval üzere gerçekleştirmek en doğrusudur.

²⁷⁰ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 163-164.

²⁷¹ Lisānu 'l- 'Arap, “r-f-k”, 9/316.

²⁷² Lisānu 'l- 'Arap, “a-s-f”, 9/245.

²⁷³ Hamed, Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye, 350.

۳۳ - وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِهِ إِلَّا رِيَاضَةُ أَمْرٍ بِفَكِّهِ

Manası: Tecvidli okuma ile tecvidsiz okuma arasındaki fark, ancak kişinin ağzı ile (devamlı olarak) alıştırma yapmasıyla ortaya çıkmaktadır.²⁷⁴

İbnü'l-Cezerî, tecvidin hükmünü ve tarifini izah ettikten sonra tecvid konusunda yetkinlik kazanabilme yöntemini açıklamıştır. Esasında burada, tecvid ile tecvidsizlik arasındaki fark ortaya konulmakta ve tecvid konusunda yetkinlik kazanabilmenin yolu gösterilmektedir. Bu noktada رِيَاضَةُ kelimesi, söz konusu farkı ortaya çıkaran önemli bir faktördür. Bu kelime, رَاضٍ - يَرْضَى fiilinin mastarı olup esas itibarıyla “binek hayvanını alıştırmak” anlamında kullanılır.²⁷⁵ İbnü'l-Cezerî'nin kullanmış olduğu رِيَاضَةُ kelimesi ile kastedilen mananın, “alışkanlık kazanabilmek için sahih telâffuza devam etmek” olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁶ Bu kelime ile bağlantılı olan فَكٌّ kelimesi ise lügatte “çene” demektir.²⁷⁷ Bilineceği gibi alt ve üst olmak üzere iki çene bulunmakta ve dişlerin saplandığı bölge de çeneye dâhil olmaktadır. Esasen بِفَكِّهِ ifadesi, “ağzı ile” anlamına gelmektedir. Buradan hareketle adı geçen ifadede, parçanın zikredilip bütünün kastedilmesi söz konusudur.²⁷⁸ Gânim Kaddûrî, otuz üçüncü beyitin izahı sadedinde Taşköprizâde'nin şu sözünü nakletmektedir:

Bilesin ki merhum müellif, tecvidi tarif ettikten ve onda bir zorluk bulunduğunu açıkladıktan sonra, bu ifadelerini duyanların tecvidi öğrenmeyi zor bulacaklarını ve bu konuda şaşkınlığa düşeceklerini hissetmiş, tecvidi öğrenmenin yolunu izah etmekle bu şaşkınlığı bertaraf etmeye çalışmıştır. Şöyle demiştir: Tecvidi uygulayan ile uygulamayan arasındaki fark; bu hususta sağlamlık ve alışkanlık oluşuncaya kadar ağız ile alıştırma yapmak, bunu aşama aşama uygulamak ve kıraat üstatlarının ağızından dinlemektir.²⁷⁹

3.2. HARFLERİN İNCE VE KALIN OKUNMA HÜKÜMLERİ

Müellif, tecvidin tarifini ve onu öğrenmenin hükmünü beyan ettikten sonra harflerin mahreçlerinin ve sıfatlarının bilinmesine dayanan tecvid kurallarının izahına

²⁷⁴ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 5.

²⁷⁵ *Lisānu'l-'Arap*, “r-v-d”, 7/164.

²⁷⁶ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 351.

²⁷⁷ *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-ḥadîs*, “f-k-k”, 711.

²⁷⁸ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 351.

²⁷⁹ İsmâüddin Ahmed b. Mustafa b. Halil Taşköprizâde, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerîf, Medine 1421, 119.

geçmektedir. Bu doğrultudaki açıklamalarına, *Mukaddime*'nin on altı beyitini kapsayan terkîk (ince okuma) ve tefhîm (kalın okuma) hükümleri (kuralları) ile başlamıştır. Bunların yanı sıra terkîk ve tefhîm konusuna dâhil olmayan bazı ses olayları hakkında uyarılarda da bulunmuştur.²⁸⁰ Esasen terkîk kelimesi, رَفَّقَ fiilinin mastarıdır. Lügatte “ince” anlamına gelen رَفِيق kelimesi,²⁸¹ غَلِيظ (kalın) ve ثَخِين (yoğun) kelimelerinin zıddıdır.²⁸² Bu kelimelerle yakın anlama sahip olan تَفْخِيم kelimesi ise lügatte “yüceltme/abartılı yapma” anlamına gelmektedir.²⁸³ Arapçada harfler, incelik ve kalınlık itibariyle üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar; mutlak surette kalın okunması gereken isti‘lâ harfleri, mutlak surette ince okunması gereken (üç harfin dışındaki) istifâle harfleri ve son olarak hem ince hem de kalın okunmaya müsait olan ل, ر ve ى harfleridir.²⁸⁴ Ğânim Kaddûrî de terkîk ve tefhîm ile ilgili kurallara hasredilmiş olan beyitlerin üç konu etrafında ele alınabileceğini belirtmiş ve bunları şöylece tasnif etmiştir: İstifâle harflerinin ince okunması, ر harfi ile ilgili kurallar ve kalın okuma kuralları.²⁸⁵

3.2.1. İstifâle Harflerinin İnce Okunması

٣٤ - فَرَّقَنْ مُسْتَفِلاً مِنْ أَحْرَفٍ وَخَازِنْ تَفْخِيمٍ لَفْظِ الْأَلْفِ

Manası: Harflerden müstefîl/istifâle olanlarını muhakkak incelt! Elif lâfzını kalınlaştırmaktan da kaçın!²⁸⁶

İbnü'l-Cezerî bu beyitte, istifâle sıfatına sahip olan harflerin mutlaka ince okunması gerektiğini ve ى harfinin de kalınlaştırılmadan okunmasının önemine dikkat çekmektedir. Hemen ifade etmek gerekirse otuz dördüncü beyitte geçen فَرَّقَنْ ve وَخَازِنْ ifadelerindeki ى harfi, cezimli te'kid ى'u olmaktadır.²⁸⁷ مِنْ ifadesindeki مِنْ edatı ise

²⁸⁰ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 380.

²⁸¹ *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, “r-k-k”, 373.

²⁸² *Lisānu'l-'Arap*, “r-k-k”, 10/121.

²⁸³ *Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, “f-h-m”, 691.

²⁸⁴ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 381-382.

²⁸⁵ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 382.

²⁸⁶ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 5.

²⁸⁷ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 383.

cinsi beyan etmek içindir.²⁸⁸ Ğânim Kaddûrî, bu beyitin izahı sadedinde şöyle bir açıklamaya yer vermiştir:

(İbnü'l-Cezerî) İstifâle harflerinin ince okunması gerektiğine işaret etmiştir. Bu harfler, isti'lâ harflerinin dışında kalanlardır. Ardından, istifâle harfinden sonra gelmesi halinde, ı harfinin kalın okunması ihtimaline karşı kuvvetli bir uyarıda bulunmuştur. İsti'lâ harfinden sonra gelmesi halinde ise ı harfî, kalınlık hususunda bu harfe tâbî olacaktır. Çünkü ı, kendisinden bir önceki harfin fethasına bağlıdır. Bunun delili; fethanın bulunması halinde ı'nın de bulunması, bulunmaması halinde ise bulunmamasıdır. Bundan dolayı ı'ten önceki harf sadece fethalı olur. Buna göre isti'lâ harfî veya bu harfin benzeri bir harf ile beraber bulunduğu takdirde ı, bu harfe bağlılığı sebebiyle isti'lâ özelliği kazanmakta ve kalın okunmaktadır. Her ne zaman istifâle özellikli bir harf ile birlikte bulunursa, bu harfe bağlılığı sebebiyle ı harfî de istifâle özelliği kazanmakta ve ince okunmaktadır.²⁸⁹

٣٥ - وَهَمْزُ الْحَمْدِ أَغَوْدُ إِهْدِنَا اللَّهُ ثُمَّ لَامَ لِلَّهِ لَنَا

Manası: اَللّٰهُ اِهْدِنَا, اَغَوْدُ, اَلْحَمْدُ (lâfızlarının) hemzelerini de (incelt!). Sonra لِلّٰهِ (lâfzının birinci ı'ını) ve لَنَا (lâfzının ı'ını da incelt!).²⁹⁰

İbnü'l-Cezerî'nin burada ilk olarak zikrettiği وَهَمْزُ ifadesi, فَرَقْنِ مُسْتَقِيلًا ifadesindeki مُسْتَقِيل kelimesine atfen mansubtur. Müellif, bazı örneklerde vezin sebebiyle atıf harfini kullanmamıştır. Ğânim Kaddûrî'nin naklettiğine göre Zekeriyyâ el-Ensârî şöyle demiştir: “Hemze, her durumda ince okunur.”²⁹¹ ‘Aliyyü'l-Kârî ise konu ile alakalı olarak şunları söylemiştir:

(İbnü'l-Cezerî) Hemzenin kalınlaştırılması ihtimaline karşı uyarıda bulunmuş, istifâle özellikli harflerden önce geldiğinde ve cümle içerisindeki işlevinin bilinmesi durumunda hemzenin ince okunması gerektiğine işaret etmiştir. Bu, sıfatının değişmesiyle bağlantılı olarak ع harfine dönüşmemesi içindir. Bazı bilgisiz kimselerin hemzeyi telâffuzları esnasında bu işitilmektedir. Dolayısıyla burada kastedilen, hemzenin mutlak surette ince okunması gerektiğidir. İster اَلْحَمْدُ ve اَغَوْدُ lâfızlarında olduğu gibi ona ince bir harf komşu olsun. İster اَللّٰهُ ismindeki gibi kalın okunan bir harf komşu olsun. İster اِهْدِنَا lâfzındaki²⁹² ه gibi rihvet özellikli bir harfle ya da اَلْحَمْدُ kelimesindeki²⁹³ ل ile اَغَوْدُ

²⁸⁸ Taşköprizâde, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 120.

²⁸⁹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 383-384.

²⁹⁰ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 6.

²⁹¹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 388.

²⁹² el-Fâtiha 1/6.

²⁹³ el-Fâtiha 1/2.

kelimesindeki²⁹⁴ ع gibi şiddet-rihvet arası mütevassıt bir harfle yan yana bulunsun. İsterse yine اَعُوذُ kelimesindeki ع gibi onunla mahrecinin kökeni hususunda birliğin söz konusu olduğu bir harfle beraber bulunsun veya bulunmasın, durum aynıdır. Bu örnekler, ince okunması hususunda hata yapılma ihtimali olan kelimeler olduğu için sadece bunlar zikredilmiştir. Bu, onları kalın okumaktan sakındırmak içindir. Yine müellif اللّ lâfzının birinci ل'ının, ikinci ل'ı ince okumayı gerektiren kesresi sebebiyle, ince okunması gerektiğine; aynı şekilde, ن'a komşu olması sebebiyle, ن kelimesindeki ل'ın da ince okunması gerektiğine işaret etmiştir.²⁹⁵

۳۶- وَلَيَتَلَطَّفْ وَعَلَى اللَّهِ وَلَا الضُّ وَالْمِيمِ مِنْ مَخْمَصَةٍ وَمِنْ مَرَضٍ

Manası: وَلَيَتَلَطَّفْ (lâfzındaki iki ل ve وَعَلَى اللَّهِ (lâfzındaki ل'ın l'ı ve الضُّ (lâfzındaki م'i de incelt!).²⁹⁶

Ğânim Kaddûrî, söz konusu beyit ile ilgili olarak şerhinde şu sözlere yer vermiştir:

Aynı şekilde وَلَيَتَلَطَّفْ ifadesindeki²⁹⁷ ل'ın sükûnuna ve kendisinden sonra gelen ط'ya komşu olması sebebiyle ikinci ل'ın inceliğine dikkat edersin. وَعَلَى اللَّهِ ifadesindeki²⁹⁸ ل da böyledir. Çünkü kendisinden sonra gelen اللّ isminin kalın okunan ل'ına komşudur. Benzer şekilde وَلَا الضَّالِّينَ ifadesindeki²⁹⁹ ل da böyledir. Bunun sebebi, kendisinden sonra gelen ض'a komşu olmasıdır. Yine birincisinin خ'ya ikincisinin ise ص'a komşu olması sebebiyle, مَخْمَصَةٍ lâfzındaki³⁰⁰ iki م'in ince okunmasına da dikkat edersin. Yine ض'a ve kalın okunan ر'ya komşu olması sebebiyle مَرَضٍ lâfzındaki³⁰¹ م de böyledir.³⁰²

Görüldüğü gibi müellif burada, ل ve م harflerinin kalın okunan harflere komşu olduğu örnekleri zikretmiş, böyle bir durumda ل ve م harflerinin ince kılınması gerektiğine özellikle vurgu yapmıştır. Zira buna dikkat edilmediği takdirde, ل ve م harflerinin kalınlaştırılarak okunma ihtimali söz konusu olacaktır.

²⁹⁴ el-Bakara 2/67.

²⁹⁵ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 183-184.

²⁹⁶ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 6.

²⁹⁷ el-Kehf 18/19.

²⁹⁸ el-Bakara 2/80.

²⁹⁹ el-Fâtiha 1/7.

³⁰⁰ el-Mâide 5/3.

³⁰¹ el-Bakara 2/10.

³⁰² Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 389.

٣٧ - وَبَاءَ بَرْقٍ بَاطِلٍ يَمُّ بِذِي وَاحِرْصٍ عَلَى الشَّدَّةِ وَالْجَهْرِ الَّذِي

٣٨ - فِيهَا وَفِي الْجِيمِ ك: حُبِّ الصَّبْرِ رُبُوءَ اجْتُنُّتْ وَحَجِّ الْفَجْرِ

Manası: بِرَقٍ, بَاطِلٍ, يَمُّ, بِذِي (lâfızlarındaki ب harflerini de incelt!). Harflerde bulunan şiddet ve cehr sıfatlarını yerine getirmeye düşkün ol! Ki (onlar): ب ve ج harflerinde bulunmaktadır. حُبِّ, رُبُوءَ, الصَّبْرِ, حَجِّ, اجْتُنُّتْ gibi.³⁰³

Otuz yedinci beyitte İbnü'l-Cezerî, ب harfinin ince okunması gerektiğini bazı örnekler üzerinden ifade etmiş ve bunun yanı sıra ب ve ج harflerinde bulunan şiddet ve cehr sıfatlarının belirgin kılınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Öncelikle burada بَرْقٍ kelimesine³⁰⁴ dikkat çekilmekte ve bu kelimenin başında yer alan ب harfinin, kalın okunan ر'ya komşu olması ve sonrasında da ق harfinin gelmesi sebebiyle, kalın okunmaması gerektiğine işaret etmiştir. Çünkü okuyucu dikkat etmediği takdirde dil, onu kalınlaştırmaya kaçırır.³⁰⁵ Yine, ط harfine komşu olmaları sebebiyle, بَاطِلٍ lâfzındaki³⁰⁶ ب harfini ve ondan sonra gelen ا harfini de kalınlaştırmaktan sakınmak gerekir. Çünkü komşuluk nedeniyle dil, onu kalın kılmaya kaçırır. Nitekim komşuluk, telâffuza etki etmektedir.³⁰⁷ Aynı şekilde, kendilerinden sonra istifâle harfleri geldiği için, يَمُّ ifadesi³⁰⁸ ile بِذِي ifadesindeki³⁰⁹ ب harflerinin de ince kılınması gerekmektedir. Bu ifadelerin benzerlerinde de durum aynıdır.³¹⁰

İbnü'l-Cezerî, ب'nin ف'ye ve ج'in de ش'e benzememesi için ب ve ج harflerinde bulunan şiddet ve cehr sıfatlarının belirgin kılınması gerektiğine de işaret etmektedir.

³⁰³ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 6.

³⁰⁴ el-Bakara 2/19.

³⁰⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 390.

³⁰⁶ Hûd 11/16.

³⁰⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 390.

³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/170.

³⁰⁹ en-Nisâ 4/36.

³¹⁰ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 187.

Müellifin bu hususla ilgili örnek gösterdiği lâfızlar: “يُجِوُّهُمْ كُحْبُ اللَّهِ”³¹¹ ayetindeki حُب lâfzı, كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ رُبُّوهُ³¹² ayetindeki رُبُّوهُ lâfzı, كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ³¹³ ayetindeki رَبْوَةٍ lâfzı, وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ³¹⁴ ayetindeki اجْتَنُّتَ lâfzı ve tek başına bir ayet olan وَالْفَجْرِ³¹⁵ lâfzı³¹⁶ şeklinde zikredilebilir.³¹⁷

٣٩ - وَبَيْنَ مَقْلَقًا إِنْ سَكَنَّا وَإِنْ يَكُنْ فِي الْوَقْفِ كَانَ أَبِينَا

Manası: Sâkin olunca kalkale (harflerini) muhakkak açık yap! Eğer sükûn vakıf durumunda olursa kalkale daha da açık olur.³¹⁸

İbnü'l-Cezerî ب ve ج harflerindeki şiddet ve cehr sıfatlarının belirgin kılınması gerektiğini zikredince, söz konusu harflerin sâkin olmaları durumunda kalkalelerinin beyan edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla otuz dokuzuncu beyitte müellif, böyle bir durumda kalkalenin mutlaka belirgin kılınması gerektiğini vurgulu bir şekilde ifade etmiştir. Burada bahis konusu olan harf ister ب, ister ج, ister د, ister ط, ister ق olsun. Durum aynıdır.³¹⁹ Esasen söz konusu beyitte İbnü'l-Cezerî, daha önce sıfatlar bölümünde ele aldığı kalkale sıfatını tekrar açıklama niyetinde olmayıp, sadece bu sıfatın belirgin kılınması gereken durumları zikretmiştir.

Söz konusu beyitin izahı sadedinde, Ğânim Kaddûrî'nin yer vermiş olduğu şu açıklama önemlidir:

Müellif, قُطِبَ جِدْ ifadesinde toplanmış olan kalkale harflerinin sâkin olması halinde belirgin kılınması gerektiğini, sükûnun vakıf nedeniyle olması halinde ise kalkalenin daha fazla belirginleştirilmesi gerektiğini kuvvetli bir şekilde ifade etmiştir. Örneğin يَقْطَعُونَ

³¹¹ el-Bakara 2/165.

³¹² el-Bakara 2/45.

³¹³ el-Bakara 2/265.

³¹⁴ İbrâhîm 14/26.

³¹⁵ el-Hac 22/27.

³¹⁶ el-Fecr 89/1.

³¹⁷ Hamed, Şerhu 'l-Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye, 390-391.

³¹⁸ Cezerî, Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye, 7.

³¹⁹ Hamed, Şerhu 'l-Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye, 391.

ifadesindeki³²⁰ sükûnu vakıf sebebiyle olmayan sâkin ق ile بَرَقْ ifadesindeki³²¹ sükûnu vakıf sebebiyle olan sâkin ق böyledir. Yine فِطْرَت ifadesindeki³²² sükûnu vakıf sebebiyle olmayan sâkin ط ile مَحِيطْ ifadesindeki³²³ sükûnu vakıf sebebiyle olan sâkin ط, رَوْقَة ifadesindeki³²⁴ sükûnu vakıf sebebiyle olmayan sâkin ب ile فَاَزَعَبْ ifadesindeki³²⁵ sükûnu vakıf sebebiyle olan sâkin ب de bunun gibidir. Benzer şekilde اَجْنُثْ ifadesindeki³²⁶ sükûnu vakıf sebebiyle olmayan sâkin ج ile اِحْجْ ifadesindeki³²⁷ sükûnu vakıf sebebiyle olan sâkin ج ve وَلَيْسَ الْمَهَادُ ifadesindeki³²⁸ sükûnu vakıf sebebiyle olmayan sâkin د ile وَلَيْسَ الْمَهَادُ ifadesindeki³²⁹ sükûnu vakıf sebebiyle olan sâkin د de böyledir.³³⁰

٤٠ - وَحَاءَ حَصْحَصَ أَخْطُتُ الْحَقُّ وَسِينَ مُسْتَقِيمَ يَسْطُوعُوا يَسْقُوا

Manası: س يَسْقُوا, يَسْطُوعُوا, مُسْتَقِيمَ ve ح حَصْحَصَ, أَخْطُتُ, الْحَقُّ kelimelerindeki harfini de açık yap!³³¹

İbnü'l-Cezerî, ب ve ج harflerindeki cehr ve şiddet sıfatlarının ve vakıf-vasıl durumundaki kalkale sıfatının belirgin kılınması gerektiği hususunda okuyucuyu ikaz ettikten sonra harflerden ince okunanlara yönelik açıklamalarına geri dönmüştür.³³² Öncelikle kırkinci beyitin başında yer alan وَحَاءَ ifadesi, وَرَقَقْنُ مُسْتَقِيلًا ifadesindeki³³³ kelimesine atfedilmiştir. Bunun manası şudur: “حَصْحَصَ kelimesi,³³⁴ أَخْطُتُ kelimesi³³⁵ ve bir de الْحَقُّ kelimesinde³³⁶ bulunan ح harfinin inceliğini belirgin yap!” Nitekim söz konusu kelimelerde bulunan ح harfi isti'lâ harflerine komşu olduğu için bu kelimelerde onun inceliğine özen gösterilmesi gerekmektedir.³³⁷ Yine س harfi, istifâle özellikli bir harftir.

³²⁰ et-Tevbe 9/121.

³²¹ el-Bakara 2/19.

³²² er-Rûm 30/30.

³²³ Âl-i İmrân 3/120.

³²⁴ el-Mü'minûn 23/50.

³²⁵ el-İnşirâh 94/8.

³²⁶ İbrâhîm 14/26.

³²⁷ el-Bakara 2/196.

³²⁸ en-Nisâ 4/124.

³²⁹ el-Bakara 2/206.

³³⁰ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 391-392.

³³¹ Cezerî, *Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 7.

³³² Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 392.

³³³ Yûsuf 12/51.

³³⁴ en-Neml 27/22.

³³⁵ el-Bakara 2/26.

³³⁶ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 393.

İsti'lâ özellikli bir harf ona komşu olduğunda, kalınlık lekesi bulaşmaması için ince okunmasına özen gösterilmesi gerekir. Nitekim مُسْتَقِيم kelimesine³³⁷ bakıldığında, her ne kadar س ile ق arasına ت harfi girmiş olsa da, burada س harfinin ince okunmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde يَسْطُونَ kelimesindeki³³⁸ س ile يَسْقُونَ kelimesindeki³³⁹ س'in ince kılınması da önem arz etmektedir.³⁴⁰

3.2.2. Râ (ر) Harfi İle İlgili Kurallar

Edâ ehli, incelik ve kalınlık itibariyle ر harfinin asıl okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Cumhur, ر'nın asıl itibariyle kalın okunduğu görüşüne gitmiştir. Diğer bazıları, ر'da asıl olanın incelik olduğunu belirtmişlerdir. Üçüncü bir görüşe göre ise ر'da asıl olan ne incelik ne de kalınlıktır. Bu, ى harfinde olduğu gibi, kendisine komşu olan harfin durumuna göre ve aldığı harekesine göre değişmektedir.³⁴¹ Esasen İbnü'l-Cezerî, aşağıda yer verilecek olan ر harfinin okunuşu hakkındaki üç beyitinde, ر'nın ince okunması ile ilgili kuralları ele almış olup kalın okunması ile ilgili kuralları zikretmemiştir. Bunun nedeni, ya ر harfinde asıl olanın kalınlık olduğuna işaret etmek ya da söz konusu beyitlerde zikredilmeyen durumların, ر'nın kalın okunması gereken durumlar olduğunu anlatmaktır. Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî, bahsi geçen beyitlerin tamamında ر'nın vasıl halindeki kurallarından bahsetmiştir. Vakıf halindeki kurallarına gelince, *Mukaddime* beyitlerinden bu hususta bir çıkarım yapmak mümkün değildir. *Mukaddime* şârihleri de söz konusu beyitleri açıklarken ر ile ilgili kuralların tümünü, özellikle de kıraat imamlarının icmâına konu olan hususlardan edâ ile ilgili olanları ele alma eğiliminde olmuşlardır. Her ne kadar ر harfinin ince ve kalın okunması ile ilgili kurallar araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ele alınmış olsa da, İbnü'l-Cezerî'nin zikrettiği beyitlerin şerhi için en uygun yöntem, üç maddeye ayrılan şu taksimatı esas

³³⁷ eş-Şûrâ 42/52.

³³⁸ el-Hac 22/72.

³³⁹ el-Kasas 28/23.

³⁴⁰ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 393.

³⁴¹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 396-397.

almaktır: ر'ın ince okunması, ر'ın kalın okunması ve ر'ın ince veya kalın okunmasının câiz olması.³⁴²

٤١ - وَرَقَّقِ الرَّاءَ إِذَا مَا كُسِرَتْ كَذَلِكَ بَعْدَ الْكُسْرِ حَيْثُ سَكَتَتْ

٤٢ - إِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ قَبْلِ حَرْفِ اسْتِعْلَا أَوْ كَانَتْ الْكُسْرَةُ لَيْسَتْ أَصْلًا

٤٣ - وَاخْلُفْ فِي فَرْقٍ لِكُسْرِ يُوجَدُ وَأَخْفِ تَكْرِيرًا إِذَا تُشَدَّدُ

Manası: ر (harfini) meksûr (esreli) olduğunda incelt! Kesreden (esreden) sonra sâkin olduğunda da (yine incelt!). Eğer (esreden sonra gelen sâkin) ر isti'âlâ harfinden önce olmazsa ya da (sâkin olan ر'ın öncesindeki) kesre asıl değil (ârizî) ise. ق'da kesre (esre) bulunduğu için ihtilâf, فَرْقٍ kelimesindeki ر harfindedir. ر harfi şeddelenince tekrîr sıfatını gizle!³⁴³

3.2.2.1. Râ'nın İnce Okunması

İki durumda ر harfinin ince okunması gerekir: 1) ر harfi kesreli olduğunda, 2) ر harfî, aslî kesreden sonra sâkin olduğunda. Öncelikle İbnü'l-Cezerî, ر harfinin ince okunması gereken durumlardan birincisine atıfla وَرَقَّقِ الرَّاءَ إِذَا مَا كُسِرَتْ ifadesini kullanmıştır. Buna göre ر harfi kesreli olduğunda; kesresi ister lâzımî ister ârizî olsun, kendisinden önceki harf ister sâkin ister harekeli olsun, kendisinden sonra gelen harf ister istifâle harfî ister isti'âlâ harfî olsun, ince okunması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu harfin, kesreli olarak isim veya fiil içerisinde gelmesi de durumu değiştirmemektedir. Bu noktada Ğânim Kaddûrî, ر harfinin kesreli olduğu ve ince okunması gerektiği yerleri, özellikle lâzımî ve ârizî kesre örnekleriyle ifade etmek istemiştir. Bunlardan lâzımî kesreye³⁴⁴ örnek olarak وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ ayeti³⁴⁵ ile وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ayeti³⁴⁶; ârizî kesreye³⁴⁷ örnek olarak ise

³⁴² Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 398.

³⁴³ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 7-8.

³⁴⁴ Lâzımî kesre: Harfin kendisinde zarûrî olarak bulunan ve harften ayrılmayan kesredir.

³⁴⁵ Âl-i İmrân 3/15.

³⁴⁶ el-Enfâl 8/8.

³⁴⁷ Ârizî kesre: Harfin kendisinde zarûrî olarak bulunmayan, vasıl halinde ortaya çıkan kesredir.

ayeti³⁴⁸ ile وَذَرِ الَّذِينَ أَخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَهَوًّا ayeti³⁴⁹ zikredilebilir.³⁵⁰ Diğer taraftan كَذَٰلِكَ بَعْدَ الْكُسْرِ حَيْثُ سَكَنْتَ şeklinde ifadesiyle İbnü'l-Cezerî, ر harfinin aslî (lâzımî) kesreden sonra sâkin olarak gelmesi halinde yine ince okunacağını belirtmektedir. Nitekim فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ ayeti³⁵¹ ile فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ayetinde³⁵², bunun örneklerini görmek mümkündür.

Gânim Kaddûrî, ر harfinin ince okunmasının gerekli olduğu diğer bazı durumlara da değinmiştir.³⁵³ Nitekim kendisinden önce sâkin ى'nin bulunduğu ر harfi üzerinde bir okuyucu vakfettiğinde, ر harfi yine ince okunur. Burada söz konusu olan sâkin ى'nin, med harfi veya lîn harfi olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Bu kurala örnek olarak وَهُوَ ayeti³⁵⁴ ile قَالُوا لَا صَبِيرَ ayeti³⁵⁵ zikredilebilir. Görüldüğü gibi ى harfi, birinci örnekte med harfi olarak gelirken ikinci örnekte lîn harfi olarak gelmiştir. Ancak her iki örnekte de, vakfedildiği zaman, ر harfi ince okunmaktadır. Yine vakıf halinde, kendisinden önce ى'nin dışında bir harfin sâkin olarak geldiği ve bunun da öncesindeki harfin harekesinin kesre olduğu bir durumda ر harfi, mâ kablinin mâ kabline tâbî olması sebebiyle ince okunur. Bunun örneklerini ise إِنَّنَا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ ayeti³⁵⁶ ile إِنَّ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرَ ayetindeki³⁵⁷ altı çizili yerlerde vakfedildiği zaman görmek mümkündür. Diğer taraftan, vakıf sebebiyle sâkin olan ve mâ kablinin mâ kabli kesre olan, ر'dan önce sâkin bir isti'âlâ harfinin gelmesi durumunda edâ ehli, ر'nın ince ve kalın okunması hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu mesele, ر harfi ile ilgili kuralların üçüncüsünde ele alınacaktır.

³⁴⁸ el-Müzzemmil 73/8.

³⁴⁹ el-En'âm 6/70.

³⁵⁰ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 398-399.

³⁵¹ es-Secde 32/23.

³⁵² Âl-i İmrân 3/159.

³⁵³ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 402-403.

³⁵⁴ el-Mülk 67/1.

³⁵⁵ eş-Şu'arâ 26/50.

³⁵⁶ el-Hicr 15/9.

³⁵⁷ el-Mü'min 40/56.

3.2.2.2. Râ'nın Kalın Okunması

Kesre harekeli bir harften sonra gelen sâkin ج'ın ince okunabilmesi, bu kesrenin aslî kesre olması ve sâkin ج'dan sonra kesreli olmayan bir isti'lâ harfinin aynı kelimedede bulunacak şekilde gelmemesi şartına bağlıdır. Nitekim İbnü'l-Cezerî, *إِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ قَبْلِ حَرْفٍ* şeklinde ifadesiyle bu durumu anlatmak istemiştir. Çünkü kendisinden bir önceki harfin kesreli olduğu sâkin ج'dan sonra, aynı kelime içerisinde olmak üzere, *حُصَّ صَغُطٍ قِطٌ* ifadesinde toplanmış olan isti'lâ harflerinden birisi gelirse veya kesre ârızî olursa ج kalın okunur. Bu durum, isti'lâ harfinin kuvvet itibariyle ج'nın öncesindeki kesreye baskın gelmesinden ve ârızî kesrenin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Burada ârızî kesrenin zayıf olması, onun ortadan kalkma özelliği arz etmesinden dolayıdır.

Kendisinden önceki harfin harekesi kesre olup sonrasında ise bir isti'lâ harfi bulunan sâkin ج'ya, *وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ* ve *فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ* ayetinde³⁵⁸ rastlamak mümkündür. Yine *إِنَّ رَبَّكَ لَبَلِيبٌ صَادٍ* ayeti³⁶⁰ de bu örnekler arasında zikredilebilir. Gânim Kaddûrî, ج ile aynı kelimedede bulunan ârızî kesre ile farklı kelimelerde bulunan ârızî kesre örneklerine de yer vermiştir.³⁶¹ Buna göre *ارْكَبُوا فِيهَا* ayeti³⁶², aynı kelimedede bulunan ârızî kesreye örnek olurken; *إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا نُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا* ayeti³⁶³, farklı kelimelerde bulunan ârızî kesreye örnektir. Bunlara ilâve olarak ج harfi, şu durumlarda da kalın okunur: 1) Fetha veya ötre ile harekeli olduğunda, 2) ج sâkin veya vakıf sebebiyle sâkin olup mâ kabli fetha veya ötre olduğunda, 3) ج vakıf sebebiyle sâkin ve mâ kabli de sâkin olup, mâ kablinin mâ kabli fetha veya ötre hareke olduğunda, 4) Üzerinde sükûn ile vakfedilen ج'dan önceki sâkin harf, ١ veya med harfi olan و olduğunda. Bu ilâve kurallara

³⁵⁸ et-Tevbe 9/122.

³⁵⁹ el-En'âm 6/7.

³⁶⁰ el-Fecr 89/14.

³⁶¹ Hamed, *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 401.

³⁶² Hûd 11/41.

³⁶³ el-Mâide 5/106.

sırasıyla şu örnekler verilebilir: 1) وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ile ayeti³⁶⁴ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ayeti³⁶⁵, 2) فَمَا تُغْنِ التُّدْرُ ve ayeti³⁶⁸ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ, ayeti³⁶⁷ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ, ayeti³⁶⁶ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ayeti³⁶⁹, 3) أُولَٰئِكَ هُمُ عَفَى الدَّارِ ayeti³⁷¹ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ile ayeti³⁷⁰ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ ayeti³⁷² ile ayeti³⁷³ وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ.

3.2.2.3. Râ'nın İnce veya Kalın Okunmasının Câiz Olması

Bazı durumlarda, ر'nın ince okunmasını gerektiren kesre ile ر'nın kalın okunmasını gerektiren isti'lâ harfî bir arada bulunmaktadır. Kıraat âlimleri, bu iki okuyuş türünden hangisinin alınacağı ve söz konusu iki sebepten hangisinin daha baskın olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. İbnü'l-Cezerî, bu duruma kırk üçüncü beyitin ilk kısmında zikrettiği وَالْحَلْفُ فِي فَرْقٍ لِّكَسْرِ يَوْجَدُ ifadesiyle işaret etmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere kıraat âlimleri arasında vuku bulan ihtilâf, فَرْقٍ kelimesi³⁷⁴ hakkındadır. Bu kelimeye bakıldığında, vakfa bağlı olmaksızın sâkin olan ر'nın öncesinde kesre olup sonrasında ise kesreli bir isti'lâ harfî bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî, söz konusu kelime ile ilgili olarak *en-Neşr* isimli eserinde şöyle demiştir:

(Âlimler) Şu'arâ suresindeki فَرْقٍ kelimesi üzerinde, isti'lâ harfî olan ق'ın kesresinden dolayı, ihtilâf etmişlerdir. Batı ve Mısır ulemâsının çoğunluğu, buradaki ر'nın ince okunması gerektiği görüşüne gitmişken; diğer edâ ehli, kalın okunması gerektiği görüşüne gitmiştir. Bu vecihlerin ikisi de sahihtir. Fakat ر'nın ince okunacağına dair rivayetler mütevâtirdir.³⁷⁵

³⁶⁴ Âl-i İmrân 3/159.

³⁶⁵ el-Kehf 18/68.

³⁶⁶ el-Mâide 5/48.

³⁶⁷ el-Bakara 2/255.

³⁶⁸ el-Kamer 54/1.

³⁶⁹ el-Kamer 54/5.

³⁷⁰ Yûnus 10/72.

³⁷¹ el-Asr 103/2.

³⁷² er-Ra'd 13/22.

³⁷³ et-Tûr 52/2.

³⁷⁴ eş-Şu'arâ 26/63.

³⁷⁵ Cezerî, *en-Neşr*, 2/103.

Diğer bir görüşe göre, bir okuyucu فَرْقِي kelimesi üzerinde vakfettiğinde esas alınması gereken vecih kalın okumadır. Çünkü ر'dan önce gelen kesreye göre isti'la harfi kuvvetli durumdadır. Dolayısıyla bu durumdaki ر'nın hükmü, لِبَالْمِرْصَادِ kelimesindeki ر'nın hükmü gibidir. Yine اذْخُلُوا مِصْرَ³⁷⁶ ayetindeki ر ile اَسْلَمْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ³⁷⁷ ayetindeki ر'nın ince okunması hususunda da tecvid âlimlerinin ihtilâfı söz konusudur. Zira burada, vakıf durumunda sâkin olan ر ile kesre arasına isti'la harfi girmiştir. İbnü'l-Cezerî, مِصْرَ kelimesinde kalın okuyuşu tercih ederken; الْقِطْرِ kelimesinde ince okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü İbnü'l-Cezerî, söz konusu kelimelerin vasıllı durumlarını ve bu kelimelerde bulunan ر harflerinin aslî harekelerini dikkate almıştır. Elbette bu ihtilâf, vakıf halinde zuhur etmektedir. Zira vasıl halinde مِصْرَ kelimesindeki ر'nın kalın, الْقِطْرِ kelimesindeki ر'nın ise ince okunacağı tartışmasız bir durumdur. İbnü'l-Cezerî, ر'nın ince okunması ile ilgili açıklamalarının sonunda إِذَا تَشَدَّدُ وَأَخْفَ تَكْرِيرًا إِذَا تُشَدَّدُ ifadesini kullanmış ve böylece şeddeli ر'nın tekrîr özelliğinin gizli tutulması gerektiğine işaret etmiştir. Daha önce bahsi geçen bu konu hakkında bilgi edinebilmek için sıfatlar bölümünde ele alınan tekrîr sıfatı ile ilgili açıklamalara bakılabilir.

3.2.3. Harfleri Kalın Okuma Kuralları

İbnü'l-Cezerî, istifâle harflerinin ince okunmasından ve ر'nın ince ve kalın okunması ile ilgili kurallardan bahsettikten sonra; lâfzatullahın ل'nın ve isti'la özellikli harflerin kalın okunmasını bahis konusu yapmıştır. Yine sâkin harflerin belirgin kılınmasının, istifâle özellikli harfin isti'la özellikli harften ayırt edilmesinin ve ت ile ك ile harflerinde bulunan şiddet sıfatının açıkça gösterilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir. Bu hususu, ince okunan harflerden bahsederken ب ve ج harflerindeki cehr ve şiddet sıfatlarının belirginliğine işaret ettiği şekil doğrultusunda ele almıştır.³⁷⁸

³⁷⁶ Yûsuf 12/99.

³⁷⁷ Sebe' 34/12.

³⁷⁸ Hamed, Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye, 406.

3.2.3.1. الله İsmindeki ج'ın Kalın Okunması

٤٤ - وَفَجِّمِ اللَّامَ مِنْ اسْمِ اللَّهِ عَنْ فَتْحٍ أَوْضَمَ كَ: عَبْدُ اللَّهِ

Manası: Fethadan (üstünden) veya dammeden (ötrede) sonra gelen الله isminin ج harfini, عَبْدُ اللَّهِ gibi kalınlaştır!³⁷⁹

İbnü'l-Cezerî, kıraat âlimlerinin ج 'ın kalın okunması noktasında icma etmelerinden dolayı, الله isminin ج 'ının kalın okunmasını özellikle zikretmiştir.³⁸⁰ Beyitte geçen عَنْ فَتْحٍ ifadesi, “fethadan sonra” demektir.³⁸¹ Yine كَعْبُدُ الله ifadesindeki د harfi, fetha veya ötre ile yazılabilmekle beraber, burada ötre ile harekelenmiştir.³⁸² Dolayısıyla lâfzatullahın ج 'ından önce fetha veya ötre hareke bulunması durumunda, lâfzatullahın ج 'ının kalın okunması gerekmektedir. Esasen İbnü'l-Cezerî, aslının ince okunuş olduğuna işaret etmesinden dolayı, burada lâfzatullahın ج 'ının ince okunmasından bahsetmemiştir. Nitekim söz konusu beyitte, lâfzatullahın ج 'ından önce kesre bulunduğu takdirde ج 'ın ince okunacağına gönderme yapılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda ضَرَبَ الله ifadesi³⁸³ ile رُسُلَ الله ifadesi³⁸⁴, lâfzatullahın ج 'ının kalın okunduğu örnekler olurken; قُلِ اللَّهُمَّ ifadesi³⁸⁵ ile أَحْمَدُ الله ifadesi³⁸⁶, lâfzatullahın ج 'ının ince okunduğu örneklerdir.³⁸⁷ Lâfzatullahın ج 'ının ince okunduğu örnekler bakıldığında, ج 'ın ince okunmasını sağlayan kesrenin birinci örnekte ârızî, ikinci örnekte ise lâzımî olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, lâfzatullahın ج 'ının ince okunması noktasında, ج 'ın mâ kablindeki kesrenin lâzımî veya ârızî olması arasında bir fark bulunmamaktadır.

³⁷⁹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 8.

³⁸⁰ Cezerî, *en-Neşr*, 2/115.

³⁸¹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 142.

³⁸² Tâzifi, *a.g.e.*, 238.

³⁸³ en-Nahl 16/75.

³⁸⁴ el-En'âm 6/124.

³⁸⁵ Âl-i İmrân 3/26.

³⁸⁶ el-Fâtiha 1/2.

³⁸⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 408.

3.2.3.2. İsti‘lâ Harflerinin Kalın Okunması ve Kalınlık Dereceleri

٤٥ - وَحَرْفُ الْإِسْتِعْلَاءِ فَخْمٌ وَاحْصُصَا الْإِطْبَاقَ أَفْقَى نَحْوُ: قَالَ وَالْعَصَا

Manası: İsti‘lâ harflerini kalınlıştır! Özellikle ıtbâkı daha fazla (kalınlıştır!). قَالَ ve الْعَصَا (örneği).³⁸⁸

Kırk beşinci beyitin başında yer alan ve fiilin önüne geçmiş mef'ûl bih olan وَحَرْفُ ifadesi, فَخْمٌ fiili tarafından mansub kılınmıştır. Esasen bu ifade, فَخْمٌ fiilinin asıl itibariyle وَحَرْفُ olduğu düşünüldüğünde, وَحَرْفُ şeklinde merfû olarak da getirilebilir. Yine حَرْفُ kelimesi burada müfret olmakla birlikte, kendisiyle cins kastedilmiştir. Yani bu kelime, isti‘lâ harflerinin tamamını ifade etmektedir.³⁸⁹ Daha sonra gelen وَاحْصُصَا ifadesi, حَصَّ -يَحْصُصُ fiilinin emri olup sonundaki ى, cezimli ن'un (te'kid ن'unun) yerine gelmiştir. Bu ن, vakıf durumunda ى'e dönüştürülür.³⁹⁰ Dolayısıyla söz konusu ifadenin aslı, وَاحْصُصَنَّ şeklindedir. Diğer taraftan “Özellikle ıtbâk harfinin kalın okunuşunu daha kuvvetli tut!” anlamına gelen أَفْقَى ifadesi, aslen بِأَفْقَى şeklinde yazılmaktadır. Fakat burada ب harfi hazfedilmiştir.³⁹¹ Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse bu ifade, “İsti‘lâ harfinin kalın okunuşundan daha kuvvetli bir kalın okunuşla oku!” anlamına delâlet etmektedir.

Ğânim Kaddûrî'nin belirttiğine göre müellif, حَصَّ صَغَطٍ فَظْ ifadesinde geçen yedi isti‘lâ harfinin kalın okunması gerektiğine işaret etmiştir. Yine İbnü'l-Cezerî, özellikle isimleri ص, ض, ط ve ظ olan dört ıtbâk harfinin, daha kuvvetli bir kalınlıkla okunması gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra iki örnek zikretmiştir. Bunlardan قَالَ ifadesindeki ق harfi, ıtbâk özellikli olmayan isti‘lâ harfine örnek olurken; الْعَصَا ifadesindeki ص harfi, ıtbâk özellikli isti‘lâ harfine örnektir. Bu ikinci örneği, اضْرِبْ بِعَصَاكَ ayetinde³⁹² görmek

³⁸⁸ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 8.

³⁸⁹ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 409.

³⁹⁰ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 145.

³⁹¹ Tâzifi, *a.g.e.*, 240.

³⁹² el-Bakara 2/60.

mümkündür.³⁹³ Mar ‘aşî, kalınlık derecesi itibariyle isti‘lâ harflerinin mertebelerini beş madde halinde ifade etmiştir. Bunlar; 1) ط, 2) ص - ض, 3) ط, 4) ق, 5) غ - خ şeklindedir.³⁹⁴

3.2.3.3. Nâkis İdğâm’da İsti‘lâ ve Itbâk Sıfatlarının Belirgin Kılınması

٤٦ - وَبَيْنَ الإِطْبَاقِ مِنْ أَحْطُتْ مَعِ بَسَطْتُ وَالْخُلْفُ بِ: تَخْلُقُكُمْ وَقَعِ

Manası: بِسَطْتُ ile beraber أَحْطُتْ kelimelerinden ط’daki itbâkı açık yap! تَخْلُقُكُمْ’de (idğâm ile birlikte ق’da isti‘lâ sıfatının kalıp kalmayacağı hususunda kurrâlar arasında) ihtilâf vâki oldu.³⁹⁵

Bu beyitte, bir yönden tefhîm diğer yönden ise idğâm ile alakalı olan iki mesele yer almaktadır. Fakat burada İbnü’l-Cezerî, tefhîmi kastetmektedir. Söz konusu iki mesele şunlardır:

Birinci Mesele: أَحْطُتْ بِمَا لَمْ تَحُطْ بِهِ ayetindeki³⁹⁶ altı çizili kelimeye olduğu gibi ط sâkin olup kendisinden sonra ت gelirse, ط’nın ت’ye idğâmı vâcib olur. Fakat bu, ط harfindeki itbâk sıfatı varlığını sürdürdüğü için, tam idğâm³⁹⁷ değil nâkis idğâm³⁹⁸ olmaktadır. Burada İbnü’l-Cezerî, ط’nın ت’ye dönüşmemesi ve kelimenin telâffuzunun أَحْتُ şeklinde alınamaması için, tecvide riayet eden Kur’ân okuyucusuna itbâk sıfatını belirgin kılmasını tavsiye etmektedir.

İkinci Mesele: أَلَمْ تَخْلُقُكُمْ ifadesindeki³⁹⁹ altı çizili kelimeye olduğu gibi isti‘lâ ve tefhîm harfî olan ق sâkin olup kendisinden sonra istifâle ve terkîk harfî olan ك gelirse, ق’nın ك’e idğâm edilmesi gerekir. Ancak tecvid âlimleri, ق’daki isti‘lâ sıfatının sürdürülüp

³⁹³ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimeti’l-Cezeriyye*, 410.

³⁹⁴ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimeti’l-Cezeriyye*, 411-412.

³⁹⁵ Cezerî, *Muqaddimeti’l-Cezeriyye*, 8.

³⁹⁶ en-Neml 27/22.

³⁹⁷ Tam idğâm: İdğâm edilen kelimeye, birinci harfî ikinci harfî içine mahreci ve sıfatları itibariyle katıp tamamen şeddeli bir harf gibi okumaya denir.

³⁹⁸ Nâkis idğâm: İdğâm edilen kelimeye, birinci harfî ikinci harfe mahreç yönüyle katılıp sıfat yönüyle tam olarak katılmamasına denir.

³⁹⁹ el-Mürselât 77/20.

sürdürülmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Müellif, *en-Neşr* isimli eserinde şöyle demiştir:

Bunun idğâm edileceğinde hiçbir ihtilâf yoktur. İhtilâf, idğâmla beraber isti‘lâ sıfatının varlığını sürdürebilmesi hususundadır. Mekkî⁴⁰⁰ ve diğerleri, أَحَطُّ ve بَسَطْتُ örneklerinde olduğu gibi, idğâmla birlikte isti‘lânın varlığının devam edeceği görüşüne gitmişlerdir. Dâni⁴⁰¹ ve diğerleri ise bunun tam idğâm şeklinde idğâm edileceğini savunmuşlardır. Esasen iki vecih de sahih olmakla birlikte bu ikinci vecih kıyas bakımından daha sahihtir.⁴⁰²

3.2.3.4. Sâkin Harfin Sükûnunun Belirtilmesi

٤٧ - وَآخِرُصْ عَلَى السُّكُونِ فِي جَعَلْنَا أَنْعَمْتَ وَالْمَغْضُوبِ مَعَ صَلَّيْنَا

Manası: صَلَّيْنَا ile beraber جَعَلْنَا, أَنْعَمْتَ, الْمَغْضُوبِ kelimelerindeki ل harflerinin sükûnuna çok dikkat et!⁴⁰³

İbnü'l-Cezerî, bu ifadeleriyle her bir sâkin harfin sükûnuna özellikle dikkat edilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Yani sâkin harfin belirgin kılınmasına ve telâffuz hakkının tam bir şekilde verilmesine özen gösterilmesini, bunu yaparken harfin ihlâlîne sebep olacak derecede süratli bir okuyuştan kaçınılmasını veya telâffuzun gerektirdiğinden fazla bir beklemenin yapılmamasını öğütlemektedir. Buradan hareketle müellif; جَعَلْنَا kelimesinin⁴⁰⁴ ل'ını, أَنْعَمْتَ kelimesinin⁴⁰⁵ ن'unu, الْمَغْضُوبِ kelimesinin⁴⁰⁶ غ'ını ve صَلَّيْنَا kelimesinin⁴⁰⁷ ikinci ل'ını özellikle zikretmiştir. Buradaki amaç, bilgisiz okuyucuların yaptığı gibi, söz konusu harfleri harekelemekten kaçınmaktır. Esasen müellif, daha fazla örnek verme açısından yerin müsait olmamasından dolayı, bahsi geçen konu ile ilgili burada sadece dört kelimeyi zikretmiştir. Zikredilen bu kelimelerin benzerleri için de aynı durum söz konusudur. Böylece وَآخِرُصْ عَلَى السُّكُونِ ifadesi, sâkin olan

⁴⁰⁰ Mekkî, *a.g.e.*, 172.

⁴⁰¹ Dâni, *a.g.e.*, 129.

⁴⁰² Cezerî, *en-Neşr*, 1/221.

⁴⁰³ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 8.

⁴⁰⁴ el-Bakara 2/125.

⁴⁰⁵ el-Fâtiha 1/7.

⁴⁰⁶ el-Fâtiha 1/7.

⁴⁰⁷ es-Secde 32/10.

her bir harfî kapsamaktadır. Nitekim ⁴⁰⁸قُلْ نَعَمْ ifadesi, ⁴⁰⁹بَلْ نَحْنُ ifadesi ve ⁴¹⁰أَنْزَلْنَاهُ ifadesi, ن'dan önce gelen sâkin ل harfinin yer aldığı diğer örneklerdir. Netice itibariyle sâkin harfin sükûnunu, harekeli harfin ise harekesini göstermek ve bunu zorlama yapmaksızın kolaylıkla icrâ etmek gerekmektedir.⁴¹¹

3.2.3.5. İnfitâh Sıfatının Itbâk Sıfatından Ayırt Edilmesi

٤٨ - وَخَلِّصْ أَنْفَاحَ مَخْذُورًا عَسَىٰ خَوْفَ اسْتِيبَاهِهِ بِ: مَخْطُورًا عَصَىٰ

Manası: مَخْذُورًا, عَصَىٰ kelimelerindeki ط ve ص harflerine karışması korkusuyla مَخْذُورًا ve عَصَىٰ kelimelerindeki ذ ve س harflerinin infitâh sıfatını açık yap!⁴¹²

İbnü'l-Cezerî, اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ayetindeki⁴¹³ altı çizili kelimedede bulunan ذ ile عَصَىٰ ayetindeki⁴¹⁴ س'in, infitâh özelliği açısından belirgin kılınması gerektiğine işaret etmiştir. Bundan maksat, ذ harfinin مَخْطُورًا رَبِّكَ ayetindeki⁴¹⁵ ط harfiyle; س harfinin ise وَعَصَىٰ اَدْمُ ayetindeki⁴¹⁶ ص harfiyle karışmamasını sağlamaktır. Çünkü ذ ve ط harfleri aynı mahreçtedir. Aynı durum س ve ص harfleri için de söz konusudur. Bunlardan birinin diğerinden ayırt edilmesi, ancak sıfatlarının ayrıştırılmasıyla mümkündür. Nitekim س ve ذ infitâh özellikli iken, ص ve ط itbâk özelliklidir. Buradan hareketle söz konusu harflerin birbirinden ayrıştırılması, ağza açıklık verilmesi ve dilin damağa yaklaştırılması suretiyle mümkün olmaktadır. Mahreçleri aynı olup sıfatları farklı olan bütün harfler için aynı durum geçerlidir.⁴¹⁷ Dolayısıyla Kur'ân okuyucusunun ve tecvid öğrencisinin, birbirine karışma endişesiyle bazı harfleri bazılarından itina ile ayırt etmesi gerekmektedir. Böyle

⁴⁰⁸ es-Sâffât 37/18.

⁴⁰⁹ el-Hicr 15/15.

⁴¹⁰ el-Bakara 2/99.

⁴¹¹ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 418.

⁴¹² Cezerî, *Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 9.

⁴¹³ el-İsrâ 17/57.

⁴¹⁴ et-Tahrîm 66/5.

⁴¹⁵ el-İsrâ 17/20.

⁴¹⁶ Tâhâ 20/121.

⁴¹⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 419.

yapılmaması, istifâle harflerinin kalınlaştırılmasına veya isti‘lâ harflerinin inceltilmesine sebep olmaktadır. Bu mevzu, tecvid öğrenenler için en önemli görevlerdendir.⁴¹⁸

3.2.3.6. Şiddet Sıfatının Gözetilmesi

٤٩ - وَرَاعِ شِدَّةَ بِكَافٍ وَيَنَّا ك:شَرِكُكُمْ وَتَتَوَقَّى فِتْنَتَا

Manası: فِتْنَتَا, تَتَوَقَّى, شَرِكُكُمْ gibi.⁴¹⁹ ك ve ت'deki şiddeti gözet!

İbnü'l-Cezerî'nin وَيَنَّا بِكَافٍ ifadesindeki ب, في anlamındadır. Buradaki وَيَنَّا ifadesiyle وَيَنَّا denilmek istenilmiş olup bu ifade, vezin uyumu açısından kasırlı (hemzesiz) olarak getirilmiştir. Yine فِتْنَتَا ifadesi, ١ ile gelmiştir. Bu, kelimenin son harekesinin gösterilmesini veya vakıf halinde tenvinin ١'e dönüşmesini ifade etmektedir.⁴²⁰ Esasen müellif bu beyitte, isti‘lâ harflerinin kalın okunmasından bahsederken, geriye kalan ك ve ت isimli şiddet harflerindeki şiddet özelliğine dikkat edilmesi hususunda uyarıda bulunmaktadır. Bu uyarının sebebi, söz konusu harflerde sesin akma sergilemesinden ve böylece bu harflerin rihvet harfine dönüşmesinden duyulan endişedir. Buradan hareketle يَكْفُرُونَ بِشَرِكِكُمْ ayetindeki⁴²¹ شَرِكِكُمْ kelimesinin, اَلَّذِينَ تَتَوَقَّيْهُمْ اَلْمَلِكَةُ ayetindeki⁴²² تَتَوَقَّى kelimesinin ve وَاتَّقُوا فِتْنَةً ayetindeki⁴²³ فِتْنَةً kelimesinin telâffuzu, ك ve ت harflerinin şiddet sıfatına dikkat edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda özellikle شَرِكِكُمْ kelimesi ile تَتَوَقَّى kelimesine bakıldığında, bu kelimelerde ك ve ت harflerinin tekrar etmesinden dolayı, şiddet sıfatının gözetilmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Neticede birbirini tekrar eden harflerin telâffuzu dile zor geldiği için böyle durumlarda, söz konusu harflerin şiddet sıfatının belirgin kılınması gerekmektedir. Benzer şekilde Mekkî şöyle demiştir: “Bir kelimedede ت

⁴¹⁸ Hamed, Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye, 422.

⁴¹⁹ Cezerî, Muqaddimeti'l-Cezeriyye, 9.

⁴²⁰ Hamed, Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye, 422.

⁴²¹ Fâtır 35/14.

⁴²² en-Nahl 16/28.

⁴²³ el-Enfâl 8/25.

tekrar ettiğinde, tekrar ettiğinin açık bir şekilde ortaya konulması gerekir. تَتَوَفَّيْهُمْ kelimesi, تَتَجَافَى kelimesi⁴²⁴, تَتَرَا kelimesi⁴²⁵ ve benzerleri gibi.”⁴²⁶

3.3. İDĞÂM İLE İLGİLİ KURALLAR

3.3.1. İdğâm ve Çeşitleri

İdğâm kelimesi, lügatte اِدْغَم fiilinin mastarıdır. Sözlük anlamı itibariyle bu kelime, “bir şeyi bir şeye girdirmek/katmak” demektir.⁴²⁷ Istılâhta ise idğâm, “sâkin bir harfin harekeli bir harfe vasledilmesi ve buna bağlı olarak ikisinin şeddeli bir harfe dönüşmesi” anlamına gelmektedir. Böylece bu iki harfin telâffuzu esnasında, mahrece tek bir baskı yapılır.⁴²⁸ Esasen idğâm, birbirine komşu olan iki harf arasındaki ilişkiye göre üç kısma ayrılır:

a) *İdğâm-ı mütemâsileyn*: Söz konusu iki harfin mahreç ve sıfat bakımından aynı olmaları durumunda gerçekleşir. Örneğin; ب ile ب veya ت ile ت gibi. Birbirinin aynı olan diğer harfler de böyledir. İdğâm-ı mütemâsileyn veya idğâm-ı misleyn, *Karabaş* isimli tecvid kitabında Arapça olarak صِفَةً مَخْرُجًا وَ صِفَةً şeklinde⁴²⁹ tanımlanmıştır. Bu idğâm çeşidine örnek olarak فَمَا رَاحَتْ بِحَارِهِمْ ayeti⁴³⁰ zikredilebilir.

b) *İdğâm-ı mütecâniseyn*: Söz konusu iki harfin mahreç bakımından aynı olup sıfat bakımından farklı olmaları durumunda gerçekleşir. Örneğin; د, ط, ت veya ذ, ط, ث harfleri gibi. İdğâm-ı mütecâniseyn’in *Karabaş*’taki Arapça tanımı⁴³¹ صِفَةً مَخْرُجًا وَ اخْتَلَفَا صِفَةً şeklindedir. İdğâm-ı mütecâniseyn için وَقَالَتْ طَائِفَةٌ ayeti⁴³², örnek olarak zikredilebilir.

⁴²⁴ es-Secde 32/16.

⁴²⁵ el-Mü’minûn 23/44.

⁴²⁶ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimeti’l-Cezeriyye*, 423.

⁴²⁷ *Lisānu’l-Arap*, “d-ğ-m”, 12/202.

⁴²⁸ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Uşûl fi’n-naḥv*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1987, 3/405.

⁴²⁹ *Karabâşi*, a.g.e., 41.

⁴³⁰ el-Bakara 2/16.

⁴³¹ *Karabâşi*, a.g.e., 40.

⁴³² Âl-i İmrân 3/72.

c) *İdğâm-ı mütekâribeyn*: Söz konusu iki harfin mahreç veya sıfat bakımından birbirine yakınlığının olması durumunda gerçekleşir. Örneğin; د ile س, ت ile ث veya ض ile ش gibi. İdğâm-ı mütekâribeyn'in *Karabaş*'taki Arapça tanımı⁴³³ ise مَا تَقَارَبَا مَخْرَجًا أَوْ صِفَةً şeklinde⁴³⁴ Bu tür idğâma örnek olarak ise وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ ayeti⁴³⁵ zikredilebilir.

3.3.1.1. İdğâmın Gerekli Olduğu Durumlar

٥٠ - وَأَوَّلَىٰ مِثْلٍ وَجِنْسٍ إِنْ سَكَنَ أَذْغِمَ كَقُلْ رَبِّ وَتِلْ لَا.....

Manası: Benzer ve cins harflerin birincileri sâkin olursa idğâm et! قُلْ رَبِّ ve تِلْ لَا gibi.⁴³⁶

İbnü'l-Cezerî, bu beyitte idğâmın gerekli olduğu durumları örnekleriyle birlikte zikretmiş, mütemâsil ve mütecânis olan iki harfin birbirine idğâm edilmesinin gereğine işaret etmiştir. Öncelikle birbirinin aynı olan iki harften birincisi sâkin olduğunda, bu birinci harfin ikinci harfe idğâm edilmesi gerekir. İbn Mücâhid (ö. 324/936) şöyle demiştir: “Bil ki bir harf sâkin olduğunda ve onun karşısına kendisinin hareketlisi geldiğinde, birincisinin ikincisine idğâm edilmesinden başka bir durum söz konusu olamaz. Böyle bir durumda idğâmdan başkası câiz değildir.”⁴³⁷ Buna örnek olarak يُذَرِّكُمْ⁴³⁸ ile أَذْغِمَ كَقُلْ رَبِّ⁴³⁹ ayeti zikredilebilir. Yine birbirinin mütecânisi olan iki harften birincisi sâkin ikincisi hareketli olduğunda da idğâm gerekli olur. Buna örnek olarak ise أَذْغِمَ كَقُلْ رَبِّ⁴⁴⁰ ile إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ⁴⁴¹ ayeti zikredilebilir. Bunların benzerlerinde de aynı durum geçerlidir. Yani benzer örneklerin hepsinde de idğâm gerekli olup bundan başkası câiz değildir.⁴⁴²

⁴³³ Karabâşî, *a.g.e.*, 39.

⁴³⁴ Cezerî, *en-Neşr*, 2/278.

⁴³⁵ el-Mü'minûn 23/118.

⁴³⁶ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 9.

⁴³⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitābu's-seb'a*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır 1972, 125.

⁴³⁸ en-Nisâ 4/78.

⁴³⁹ el-A'râf 7/160.

⁴⁴⁰ el-Bakara 2/256.

⁴⁴¹ Âl-i İmrân 3/122.

⁴⁴² Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 432.

İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu beyitine bakıldığında, burada iki örnek zikrettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi *قُلْ رَبِّ إِنَّمَا تُرَبِّئِي* ayetindeki⁴⁴³ *قُلْ رَبِّ* ifadesi, ikincisi ise *بَلْ لَا* ayetindeki⁴⁴⁴ *بَلْ لَا* ifadesidir. Tecvid ve kıraat âlimlerinin çoğunluğunun görüşüne göre, beyitteki ilk örnek olan *قُلْ رَبِّ* ifadesi idğâm-ı mütekâribeyndir. Fakat müellif bunu, mütecânisi örneklendirme sadedinde zikretmiştir.⁴⁴⁵ İkinci örnek olan *بَلْ لَا* ifadesinin ise idğâm-ı mütemâsileyn olduğu açıktır. Diğer taraftan, *يَنْشُرْ لَكُمْ* ayeti⁴⁴⁶ ile *وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ* ayetinde⁴⁴⁷ görüldüğü gibi, *ر* harfi *ل* harfi ile karşılaştığında *ر*'nin açık ve belirgin olması için gayret etmek gerekir. Ancak Ebû 'Amr'ın bu ikisini birbirine idğâm ettiği yönündeki rivayet bunun dışındadır.⁴⁴⁸ Söz konusu örneklerdeki *ر*'nin açık ve belirgin kılınmasının gerekliliği, *ر*'daki tekrîr sıfatının kuvvetli olması esasına dayanmaktadır. Bu sebeple *ر*, kendisinin *ل*'a idğâm edilmesine engel olmaktadır. Buradan hareketle *ل* harfinin *ر*'ya göre zayıf kaldığı söylenebilir. Zira *ل*'da, tekrîr özelliği bulunmamaktadır.⁴⁴⁹

3.3.1.2. İdğâmın Mümkün Olmadığı Durumlar

..... - ٥٠ وَأَيْنَ

٥١ - فِي يَوْمٍ مَعَهُ قَالُوا وَهُمْ وَقُلْ نَعَمْ سَبِّحْهُ لَا تُرْغِ قُلُوبَ فَالْتَقَمَ

Manası: (Aşağıdaki kelimelerde ise) Ayır! (İzhâr et!). (Bu kelimeler şunlardır): (kelimeleridir).⁴⁵⁰ *فَالْتَقَمَ*, *لَا تُرْغِ قُلُوبَ*, *سَبِّحْهُ*, *قُلْ نَعَمْ*, *قَالُوا وَهُمْ*, *فِي يَوْمٍ*

Kendisinde idğâmın mümkün olmadığı kelimelerin öncesinde geçen ve ellinci beyitin sonunda yer alan *أَيْنَ* ifadesi, “İzhâr et!” anlamına gelmektedir. İzhâr ise idğâmın zıddıdır. Bu kelime, tek bir cinse dönüştürülen iki harften her birinin tüm sıfatlarını tam

⁴⁴³ el-Mü'minûn 23/93.

⁴⁴⁴ el-Müddessir 74/53.

⁴⁴⁵ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 227.

⁴⁴⁶ el-Kehf 18/16.

⁴⁴⁷ et-Tûr 52/48.

⁴⁴⁸ Dâni, a.g.e., 152.

⁴⁴⁹ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 434.

⁴⁵⁰ Cezerî, *Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 9.

bir şekilde almış olarak ve kendi şekli istikametinde telâffuz edilmesini ifade etmektedir.⁴⁵¹ Esasen İbnü'l-Cezerî burada, mahreç ve sıfat yönüyle birbirine uzak olan harflerdeki izhârdan bahsetmemektedir. Nitekim bu, bilinen bir durumdur. İbnü'l-Cezerî elli birinci beyitte, ilk etapta idğâm edilmesinin gerekli olduğu düşünülen fakat idğâma engel olan bir illetin varlığı nedeniyle izhâr edilmesi vâcib olan durumlardan bahsetmiştir. Söz konusu beyitte de görüldüğü gibi İbnü'l-Cezerî, kendisinde idğâmın mümkün olmadığı altı tane örnek zikretmiştir. Doğrusu bu gibi örneklerin telâffuzu esnasında, iki mahreç arasındaki yakınlıktan dolayı, insanların çoğunluğu idğâma gidebilmektedir. Bu nedenle müellif, söz konusu ifadelerin belirgin kılınmasına ve izhâr edilmesine yönelik emirde bulunmaktadır.⁴⁵²

Müellifin söz konusu beyitte zikrettiği örnekleri, idğâma engel olan illete göre üç kısma ayırmak mümkündür:

a) Med harfi olan ي'nin kendisinden sonra gelen ي'ye, yine med harfi olan و'nin kendisinden sonra gelen و'ya idğâmı mümkün değildir. Nitekim فِي يَوْمٍ كَانَ مَقْدَارُهُ⁴⁵³ ayetindeki altı çizili ifade ile قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ⁴⁵⁴ altı çizili ifadede, böyle bir durum söz konusudur. Bu ve benzeri örneklerde idğâm yapılmamasının amacı, meddin varlığını muhafaza etmek ve idğâm sebebiyle meddin ortadan kalkmamasını sağlamaktır.⁴⁵⁵

b) İki boğaz harfinin bir arada yer aldığı لَيْلًا طَوِيلًا⁴⁵⁶ ayetindeki altı çizili ifade ile رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا⁴⁵⁷ ayetindeki altı çizili ifade, ikinci kısma dâhil olmaktadır. Bunlardan birincisinde ه'den önce gelen sâkin ح'nın belirgin kılınması gerekirken, ikincisinde ق'tan önce gelen sâkin غ'nın belirgin kılınması gerekmektedir. Birinci örnekte bulunan ه'den önceki ح'nın belirgin kılınması, bu iki harfin boğaz harfi olması sebebiyledir. Daha doğrusu ه harfi, mahreci itibariyle ح

⁴⁵¹ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 437.

⁴⁵² Tâzifi, *a.g.e.*, 257.

⁴⁵³ es-Secde 32/5.

⁴⁵⁴ eş-Şu'arâ 26/96.

⁴⁵⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 438.

⁴⁵⁶ el-İnsân 76/26.

⁴⁵⁷ Âl-i İmrân 3/8.

harfinden daha derindedir. Bir boğaz harfi, mahreç itibariyle kendisinden daha derinde olana idğâm edilemeyeceği için böyle bir durumda idğâm söz konusu olamaz. Esasında boğaz harfleri, telâffuzlarının zor olması sebebiyle idğâmdan uzaktır. Diğer taraftan ikinci örnekteki sâkin غ'ın belirgin kılınmasının sebebi, kendisinden sonra gelen ق harfi ile aralarında mahreç farklılığının bulunmasıdır. Çünkü غ boğaz harfi olurken, ق harfi lehevî (küçük dile ait) bir harf olmaktadır.

c) Üçüncü olarak قُلْ نَعَمْ ayeti⁴⁵⁸ ile فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ ayetindeki⁴⁵⁹ altı çizili ifadelerde, ن ve ت harflerinden önce gelen ل harfinin izhâr edilmesi gerekmektedir. Müellif, bu iki örneği açık bir şekilde belirtmiştir. Buradaki amaç, النَّعِيم ve التَّوْبَةُ kelimelerinde olduğu gibi, ل harfinin bu iki harfe idğâm edilmesinin söz konusu örneklerle kıyas edilmemesini sağlamaktır.⁴⁶⁰

‘Aliyyü’l-Kârî’nin belirttiğine göre فَالْتَقَمَهُ ifadesindeki ل’in belirgin kılınmasının gerekçesi, ت ve ل harflerinin mahreç itibariyle birbirlerine uzak olmalarıdır. Bu durum idğâmı engellemektedir. Yine ona göre lâm-ı ta‘rîfîن’ta idğâm edilmesinin sebebi, kullanımının çokluğudur. Muhtemelen فَالْتَقَمَهُ kelimesinin istisnâ olmasının sebebi de budur. Buradaki gaye, söz konusu kelimenin lâm-ı ta‘rîfî kelimelerle karıştırılmasını ve onların hükmünün bu kelimeye uygulanmasını önlemektir. Esasen قُلْ نَعَمْ ifadesi ile النَّعِيم ifadesi arasında ayrıma gidilmesi de bundan dolayıdır. التَّقَمَ ifadesinin tek bir kelime olması ve idğâm durumunda yapısının bozulacak olması da aradaki farkı ortaya koymaktadır.⁴⁶¹

3.3.2. ض ve ط ile İlgili Kurallar

İbnü’l-Cezerî, ض ve ط hakkındaki kurallara on beyit tahsîs etmiştir. Öncelikle birinci beyitte, mahreç ve sıfat bakımından bu iki harf arasında ayrıma gidilmesinin

⁴⁵⁸ es-Sâffât 37/18.

⁴⁵⁹ es-Sâffât 37/142.

⁴⁶⁰ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimeti’l-Cezeriyye*, 439.

⁴⁶¹ Aliyyü’l-Kârî, *a.g.e.*, 231.

zorunluluğuna işaret etmiş; bunu takip eden yedi beyitte ط ile yazılan kelimeleri zikretmiş; son iki beyitte ise ض harfinin doğru telâffuz edilmesi ile alakalı kurallara geri dönmüştür. Dolayısıyla müellif bu beyitlerde; ض harfinin, kendisiyle karıştırılma ihtimali olan harflerden ve özellikle de ط harfinden, ayrıştırılmasının zorunlu olduğunu kuvvetli bir şekilde vurgulamıştır.

٥٢ - وَالضَّادُّ بِاسْتِطَالَةٍ وَمَخْرَجٍ مَيِّزٌ مِنَ الطَّاءِ.....

Manası: ض harfini istitâle sıfatı ve mahreciyle ط'dan ayırt et!⁴⁶²

İbnü'l-Cezerî, ض harfinin mahreç ve istitâle sıfatı yönüyle ط'dan ayırt edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim ض harfi, dil kenarının ilk bölümü ile buraya karşılık gelen azı dişlerinden çıkmaktadır. Yine ض harfi; rihvet, cehr, itbâk ve istitâle sıfatlarına sahiptir. Diğer taraftan ط harfi, dil ucu ile üst ön dişlerin uçlarından çıkmakta olup rihvet, cehr ve itbâk özellikli bir harftir. Buradan hareketle söz konusu iki harfin üç sıfat noktasında ortaklığının bulunduğu, mahreç ve istitâle sıfatı noktasında ise ayrıştıkları görülmektedir.

Bir okuyucu ض harfinin mahrecinden telâffuz edilmesine itina göstermediğinde ve ona istitâle sıfatından hakkı olanı tam olarak vermediğinde, bu harf ط harfine yaklaşır.⁴⁶³ Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî, bu durumun insanların çoğuna karışık geldiğini görünce, ط ile yazılan kelimeleri zikretmiştir. Buradaki amaç, benzer diğer kelimelerin bilinmesini sağlamaktır.⁴⁶⁴ Bununla birlikte müellif, Kur'ân'da ط ile yazılan kelimeler içerisinde,

⁴⁶² Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 10.

⁴⁶³ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 441.

⁴⁶⁴ Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *el-Ḥavâşî'l-Ezheriyye fî ḥalli elfâzi'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, Dâru'l-Ğavsânî, Dımaşk 1420, 68.

özellikle ظِلّ gibi özel kökten gelenleri veya ظعن gibi belirli bir kalıba sahip olanları açıklamıştır.⁴⁶⁵

٥٢ - وَكُلُّهَا نَجِي

٥٣ - فِي الظُّعْنِ ظِلُّ الظُّهْرِ عَظْمُ الْحِفْظِ أَتَقِظُ وَأَنْظُرُ عَظْمُ ظَهْرِ اللَّفْظِ

Manası: Onların tümü (aşağıdaki yedi beyitte) gelmektedir. الظُّعْنِ, ظِلّ, الظُّهْرِ, عَظْمُ, الظُّعْنِ, الظُّهْرِ, عَظْمُ, الظُّعْنِ, الظُّهْرِ, عَظْمُ...⁴⁶⁶

Bu beyit, ظ ile yazılan on kelimeyi kapsamaktadır. Bu kelimelerin birincisi, “bir yerden başka bir yere doğru yola çıkma” anlamına gelen الظُّعْنِ kelimesi olup Kur’ân’da sadece تَسْتَحِقُّوْهَا يَوْمَ طُعْنِكُمْ ayetinde⁴⁶⁷ geçmektedir. İkincisi, ظِلّ ve ondan türeyen kelimeler olup bunlar Kur’ân’da otuz üç yerde geçmektedir. Bu kelimelerin ilki وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ ayetinde⁴⁶⁸ yer almaktadır. Yine söz konusu kelimelerin üçüncüsü, “öğle vakti” anlamına gelen الظُّهْرِ kelimesi olup وَحِينَ تَصْعَوْنَ نِيَابِكُمْ مِنَ الظُّهَيْرَةِ ayeti⁴⁶⁹ ile وَحِينَ تُظْهِرُونَ ayeti⁴⁷⁰ olmak üzere Kur’ân’da sadece iki yerde geçmektedir. Dördüncüsü, her durumda “büyüklük” anlamına gelen عَظْمُ kelimesi olup Kur’ân’da yüz on üç yerde geçmekte ve bunların ilki وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ayeti⁴⁷¹ olmaktadır. Beşincisi, الْحِفْظِ ve ondan türeyen kelimeler olup Kur’ân’da kırk dört yerde geçmekte ve onların ilki حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ ayeti⁴⁷² olmaktadır.

Elli üçüncü beyitte geçen kelimelerin altıncısı, أَتَقِظُ kelimesi olup uykunun zıddı olan ve uyanıklık anlamına gelen يَقِظَةُ kelimesinden gelmektedir. Söz konusu kelime

⁴⁶⁵ Tâzifî, a.g.e., 262.

⁴⁶⁶ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 10.

⁴⁶⁷ en-Nahl 16/80.

⁴⁶⁸ el-Bakara 2/57.

⁴⁶⁹ Nûr 24/58.

⁴⁷⁰ er-Rûm 30/18.

⁴⁷¹ el-Bakara 2/7.

⁴⁷² el-Bakara 2/238.

Kur’ân’da sadece **وَتَحْسِبُهُمْ أَيَّتَاطًا** ayetinde⁴⁷³ geçmektedir. Yedincisi, **الإنظار** kökünden gelen ve “mühlet vermek/tehir etmek” anlamına gelen **أَنْظِرُ** kelimesidir. Bu kelime Kur’ân’da yirmi iki yerde geçmekte olup onların ilki **هُمْ يُنْظَرُونَ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ** ayeti⁴⁷⁴ olmaktadır. Sekizincisi, **عَظْم** kelimesi olup Kur’ân’da tekil ve çoğul olarak on beş yerde geçmekte ve onların ilki **وَإِنُّظِرْ إِلَى الْعِطَامِ** ayeti⁴⁷⁵ olmaktadır. Dokuzuncusu, “insan ve onun dışındakilerin sırtı” anlamına gelen **ظَهْر** kelimesi olup Kur’ân’da on beş yerde geçmekte ve onların ilki **وَرَأَى ظُهُورَهُمْ** ayeti⁴⁷⁶ olmaktadır. Onuncusu ise **الَلْفُظ** kelimesi olup Kur’ân’da sadece **مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ** ayetinde⁴⁷⁷ geçmektedir.

٥٤ - ظَاهِرٌ لَطَى شَوَاطِ كُظْمٍ ظَلَمًا اِغْلُظْ ظَلَامَ ظُفْرِ اِنْتِظِرْ ظَمًا

Manası: 478...ظَمًا, اِنْتِظِرْ, ظُفْر, ظَلَامَ, اِغْلُظْ, ظَلَمًا, كُظْمٍ, شَوَاطِ, لَطَى, ظَاهِرٌ

Bu beyit de on kelimeyi kapsamaktadır. Bunların birincisi, **الْبَاطِن** kelimesinin zıddı olan **ظَاهِر** kelimesidir. Bu kelime; “yükseklik”, “yardım” ve “üstün gelme” manalarını taşımasının yanı sıra, “yemin” demek olan **الظَّهَار** anlamına da gelmektedir. Esasen **ظَهْر** kökünden gelen kelimeler, Kur’ân’da toplam elli dokuz yerde geçmektedir. Burada **ظَاهِر** kelimesinin Kur’ân’da geçtiği yerlere örnek olarak **وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ** ayeti⁴⁷⁹ ve **وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ** ayeti⁴⁸⁰ zikredilebilir. Bunlardan birinci örnek “**الْبَاطِن** kelimesinin zıddı” anlamında, ikincisi “yardım” anlamında, üçüncüsü ise “yemin” anlamındadır.⁴⁸¹

⁴⁷³ el-Kehf 18/18.

⁴⁷⁴ el-Bakara 2/162.

⁴⁷⁵ el-Bakara 2/259.

⁴⁷⁶ el-Bakara 2/101.

⁴⁷⁷ Kâf 50/18.

⁴⁷⁸ Cezerî, *Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye*, 11.

⁴⁷⁹ et-Tahrîm 66/4.

⁴⁸⁰ el-Ahzâb 33/4.

⁴⁸¹ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 445.

Söz konusu beyitin ikinci kelimesi, cehennem isimlerinden birisi olan لَطَى kelimesidir. Kur’ân’da كَلَّا اِنَّهَا لَطَى ayeti⁴⁸² ile فَاَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى ayeti⁴⁸³ olmak üzere iki yerde geçmektedir. Üçüncüsü, “beraberinde duman bulunmayan alev” anlamına gelen شَوَاطِل kelimesidir. Kur’ân’da sadece يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاطِلٌ مِنْ نَارٍ ayetinde⁴⁸⁴ geçmektedir. Dördüncüsü, “öfkeyi yutmak/açığa vurmamak” anlamına gelen كَطَمَ kelimesidir. Kur’ân’da altı yerde geçmekte olup onlardan ilki وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ ayeti⁴⁸⁵ olmaktadır.

Elli dördüncü beyitin beşinci kelimesi, ظَلَمَ kelimesi olup Kur’ân’da iki yüz seksen iki yerde geçmekte ve onların ilki فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ayeti⁴⁸⁶ olmaktadır. Altıncısı, inceliğin zıddı olan “kalınlık” anlamındaki اَعْظَمَ kelimesidir. Kur’ân’da on üç yerde geçmekte olup onların ilki وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ ayeti⁴⁸⁷ olmaktadır. Yedincisi, aydınlığın zıddı olan ظَلَام kelimesi olup yirmi altı yerde geçmekte ve onların ilki وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ayeti⁴⁸⁸ olmaktadır. Sekizincisi, ظَفَر kelimesi olup Kur’ân’da sadece كُلِّ ذِي ظَفَرٍ ayetinde⁴⁸⁹ geçmektedir. Dokuzuncusu, “bir şeyi bekleme” anlamındaki اِنْتَظَر kelimesinden gelen قُلِ اِنْتَظِرُوا اِنَّا اِنْتَظِرُ kelimesidir. Bu kelime Kur’ân’da on dört yerde geçmekte olup onların ilki اِنْتَظِرُوا ayeti⁴⁹⁰ olmaktadır. Onuncu kelime olan ظَمًا kelimesi ise, “susuzluk” anlamındaki اَلْظَّمَا şeklinde, Kur’ân’da üç yerde geçmekte olup onların ilki لَا يُصِيبُهُمْ ظَمًا ayeti⁴⁹¹ olmaktadır.⁴⁹²

⁴⁸² el-Meâric 70/15.

⁴⁸³ el-Leyl 92/14.

⁴⁸⁴ er-Rahmân 55/35.

⁴⁸⁵ Âl-i İmrân 3/134.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/35.

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân 3/159.

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/17.

⁴⁸⁹ el-En’âm 6/146.

⁴⁹⁰ el-En’âm 6/158.

⁴⁹¹ et-Tevbe 9/120.

⁴⁹² Hamed, Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye, 446-447.

٥٥ - أَظْفَرَ طَنَا كَيْفَ جَا وَعِظَ سَوَى عِصْبِينَ ظَلَّ النَّحْلُ زُحْرَفٍ سَوَا

Manası: عِصْبِينَ’den başka أَظْفَرَ طَنَا ve عِظَ (bütün bunlar isim veya fiil olarak) nasıl kullanıla gelirlirse gelsinler. Nahl ve Zuhurf’taki ظَلَّ aynıdır.⁴⁹³

Bu beyit, dört kelimeyi kapsamaktadır. Birincisi, أَظْفَرَ kelimesi olup Kur’ân’da sadece أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ayetinde⁴⁹⁴ geçmektedir. İkincisi طَنَا kelimesidir. İbnü’l-Cezerî كَيْفَ جَا ifadesiyle söz konusu lâfızların, kendilerinin değil, kendilerinden türeyen kelimelerin tamamının kastedildiği yönünde bir uyarıda bulunmaktadır.⁴⁹⁵ Bu tür kelimeler, Kur’ân’da altmış dokuz yerde geçmektedir. Örneğin; وَطَنَنْتُمْ طَنَ السَّوَى ayetinde⁴⁹⁶ “şüphe” anlamına gelmekte ve aynı anlamda altmış yedi yerde geçmektedir. الَّذِينَ يَطْتُونُ أَهْمُ ayetinde⁴⁹⁷ ise “kesin bilgi” anlamına gelmektedir. Söz konusu beyitin üçüncü kelimesi عِظَ kelimesi olup bu kelime, أَلْوَعِظْ kelimesinden emir fiildir. Öncesindeki و harfi, atıf içindir.⁴⁹⁸ Bu kelime türü Kur’ân’da yirmi beş yerde geçmekte olup onların ilki وَمَوْعِظَةً ayeti⁴⁹⁹ olmaktadır. İbnü’l-Cezerî, سَوَى ifadesini kullanmak suretiyle عِصْبِينَ kelimesini istisnâ etmiştir. Bu kelime sadece جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِصْبِينَ ayetinde⁵⁰⁰ geçmektedir. Dördüncü kelime ise “süreklilik” anlamına gelen ظَلَّ kelimesi olup Kur’ân’da dokuz yerde geçmektedir. İbnü’l-Cezerî burada, bu dokuz yerden ikisine işaret etmiştir. Beyitte de ifade edildiği üzere bu iki yerden birincisi Nahl suresi, ikincisi ise Zuhurf suresidir. Söz konusu kelime her iki surede de ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا şeklinde⁵⁰¹ geçmektedir. Beyitin ilk kısmının sonundaki سَوَى kelimesi, “dışında” anlamındadır. İkinci kısmının sonundaki سَوَا kelimesi

⁴⁹³ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 11.

⁴⁹⁴ el-Fetih 48/24.

⁴⁹⁵ Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye*, 72.

⁴⁹⁶ el-Fetih 48/12.

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/46.

⁴⁹⁸ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 244.

⁴⁹⁹ el-Bakara 2/66.

⁵⁰⁰ el-Hicr 15/91.

⁵⁰¹ en-Nahl 16/58; ez-Zuhurf 43/17.

ise asıl itibariyle سَوَاءً şeklinde medlidir. Nazımdaki uyumun zaruretinden dolayı kasırlı (hemzesiz) bir şekilde getirilmiştir.⁵⁰² Bu kelime, “her iki surede de aynı şekilde olmaları hâli” anlamına gelmekte ve bununla ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا ifadesi kastedilmektedir.⁵⁰³

٥٦ - وَظَلَّتْ ظِلْمُكُمْ وَبُرُومُ ظُلُّوا كَالْحِجْرِ ظَلَّتْ شُعْرًا نَظَلُّ

Manası: ظَلَّتْ, ظَلْمُكُمْ, Rum suresindeki ظُلُّوا, Hicr (suresindeki ظَلُّوا) gibi. Şu‘arâ suresindeki ظَلَّتْ, نَظَلُّ.⁵⁰⁴

Bu beyit, ظَلَّ kelimesinin geçtiği dokuz yerin devamı niteliğindedir. İbnü’l-Cezerî burada, altı yeri zikretmiştir. Sonuncu yer ise bir sonraki beyitin başında gelmektedir. Söz konusu dokuz yerin üçüncüsü ظَلَّتْ kelimesi olup اِيْلَهِكَ الَّذِي ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاكِفًا ayetinde⁵⁰⁵ geçmektedir. Dördüncüsü فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ayetinde⁵⁰⁶ geçmektedir. Bu iki kelimenin aslı, iki ل ile olup ظَلَلْتُمْ ve ظَلَلْتُمْ şeklindedir. Burada tahfif amacıyla ل harflerinden biri hazfedilmiştir.⁵⁰⁷ Beşincisi, Rûm suresindeki لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ ayetinde⁵⁰⁸ geçmektedir. Beyitteki وَبُرُومُ ظُلُّوا ifadesiyle bu kastedilmiştir. Altıncısı, Hicr suresindeki فَظَلُّوا فِيهِ ayetinde⁵⁰⁹ geçmekte ve كَالْحِجْرِ ifadesiyle de buna işaret edilmektedir. Yedincisi, Şu‘arâ suresindeki فَظَلَّتْ أَعْنَافُهُمْ ayetinde⁵¹⁰ geçmekte ve ظَلَّتْ شُعْرًا ifadesiyle de buna işaret edilmektedir. Burada müellif, شُعْرًا kelimesini vezin sebebiyle hemzesiz getirmiştir. Sekizinci kelime de Şu‘arâ suresinde bulunmakta ve فَتَظَلُّ لَهَا ayetinde⁵¹¹ yer almaktadır.

⁵⁰² Hamed, Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye, 448.

⁵⁰³ Hamed, Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye, 448.

⁵⁰⁴ Cezerî, Muḳaddimetü’l-Cezeriyye, 12.

⁵⁰⁵ Tâhâ 20/97.

⁵⁰⁶ el-Vâkıa 56/65.

⁵⁰⁷ Aliyyü’l-Kârî, a.g.e., 249.

⁵⁰⁸ er-Rûm 30/51.

⁵⁰⁹ el-Hicr 15/14.

⁵¹⁰ eş-Şu‘arâ 26/4.

⁵¹¹ eş-Şu‘arâ 26/71.

٥٧ - يَطْلُلْنَ مُحْطُورًا مَعَ الْمُحْتَظِرِ وَكُنْتَ فَطًّا وَجَمِيعَ النَّظَرِ

Manası: يَطْلُلْنَ مُحْطُورًا, الْمُحْتَظِرِ, فَطًّا ve كُنْتَ فَطًّا (kelimesinden türeyen bütün fiil veya isimlerin tümü).⁵¹²

Bu beyit, beş kelimeyi ihtiva etmektedir. Birincisi, ظَلَّ kelimesinin geçtiği yerlerin dokuzuncusu olan يَطْلُلْنَ kelimesi olup ظَهَرَ عَلَى ظَهْرِهِ ayetinde⁵¹³ geçmektedir. İkincisi, “sınırlama/engelleme” anlamındaki حَظَرَ kelimesinden gelen مُحْطُورًا kelimesi olup وَمَا كَانَ عَطَاءً ayetinde⁵¹⁴ geçmektedir. Üçüncüsü, yine حَظَرَ kelimesinden gelen الْمُحْتَظِرِ kelimesi olup فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ayetinde⁵¹⁵ geçmektedir. Dördüncüsü, الفِطَاة kelimesinden gelen فَطًّا kelimesi olup sadece وَلَوْ كُنْتَ فَطًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ ayetinde⁵¹⁶ geçmektedir. Beşincisi ise النَّظَرَ kelimesidir. Bu kelime, bütün türevleriyle birlikte Kur’ân’da seksen altı yerde geçmekte olup onların ilki وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ayeti⁵¹⁷ olmaktadır.⁵¹⁸

٥٨ - إِلَّا بِ:وَيْلٍ هَلْ وَأَوَّلَى نَاصِرَةٍ وَالْعَيْطُ لَا الرَّعْدُ وَهُوَ قَاصِرَةٌ

Manası: Ancak Veyl (suresindeki نَصْرَةٌ), (أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ) deki (نَصْرَةٌ) ve birinci نَاصِرَةٍ (kelimeleri ظ ile) değil (ض ile) dir. الْعَيْطُ (kelimesi) ki; Ra’d ve Hûd (surelerinde aynı kökten türeyen kelimeler, bu iki kelimeye mahsus olmak üzere) hariçtir.⁵¹⁹

İbnü’l-Cezerî, النَّظَرِ kökünden gelen ve ظ ile yazılan kelimelerden üç yeri istisnâ etmiştir. Söz konusu kelime bu yerlerde ض ile gelmiştir. Çünkü “güzellik” anlamındaki

⁵¹² Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 12.

⁵¹³ eş-Şûrâ 42/33.

⁵¹⁴ el-İsrâ 17/20.

⁵¹⁵ el-Kamer 54/31.

⁵¹⁶ Âl-i İmrân 3/159.

⁵¹⁷ el-Bakara 2/50.

⁵¹⁸ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 449-450.

⁵¹⁹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 12.

الْغَيْظِ kelimesinden türemedir.⁵²⁰ Bu yerlerin ilki نَصْرَهُ النَّعِيمِ ayetinde⁵²¹ bulunmaktadır. Müellif, beyitteki وَيْلٌ ifadesiyle bu ayete işaret etmiştir. İkincisi نَصْرَهُمْ وَلَقِيَهُمْ نَصْرُهُ ayetinde⁵²² yer almaktadır. Müellif, هَلْ ifadesiyle buraya işarette bulunmuştur. Üçüncüsü ise وَجُوهٌ يُؤْمِنُ نَاصِرَةٌ ayetinde⁵²³ geçmekte ve müellif buna da نَاصِرَةٌ وَأُولَى نَاصِرَةٌ ifadesiyle işaret etmektedir. Zira ikinci kelime, aynı surenin رَحِمَا نَاطِرَةٌ ayetinde⁵²⁴ ط iledir. Daha sonra müellif, الْغَيْظِ lâfzını zikretmiştir. Bu kelime Kur'an'da on bir yerde geçmekte olup onlardan ilki عَصُوا عَلَيْكُمْ الْأَمَلِ مِنَ الْغَيْظِ ayeti⁵²⁵ olmaktadır.

İbnü'l-Cezerî, الْغَيْظِ kelimesine benzeyip ض ile gelen iki yeri istisnâ etmiştir. Bunlardan ilki وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ ayetinde⁵²⁶, ikincisi ise وَغِيضُ الْمَاءِ ayetinde⁵²⁷ yer almaktadır. Müellif, الرَّعْدُ وَهُوَ قَاصِرَةٌ ifadesiyle bu yerlere işarette bulunmaktadır. Buradaki قَاصِرَةٌ kelimesi, “harfî üzerinde ‘a’ benzeyen kısmın kısa tutulması ve böylece bu harfin ض’a dönüşmesi” anlamını ifade etmektedir.⁵²⁸

٥٩ - وَالْحُطُّ لَا الْحُضُّ عَلَى الطَّعَامِ وَفِي ظَنِّينِ الْخِلَافُ سَامِي

Manası: الْحُطُّ عَلَى الطَّعَامِ değil. ظَنِّينِ'deki ihtilâf meşhurdur.⁵²⁹

Bu beyit, iki lâfzı ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisinde ittifak edilmiş, ikincisinde ise ihtilâf oluşmuştur. Birincisi, “nasib” anlamına gelen الْحُطُّ kelimesi olup Kur'an'da yedi yerde geçmekte ve onların ilki يَجْعَلُ هُمْ حَطًّا فِي الْأَجْرَةِ ayeti⁵³⁰ olmaktadır.

⁵²⁰ Hamed, Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye, 450.

⁵²¹ el-Mutaffifin 83/24.

⁵²² el-İnsân 76/11.

⁵²³ el-Kıyâmet 75/22.

⁵²⁴ el-Kıyâmet 75/23.

⁵²⁵ Âl-i İmrân 3/119.

⁵²⁶ er-Ra'd 13/8.

⁵²⁷ Hûd 11/44.

⁵²⁸ Ezherî, el-Havâşî'l-Ezheriyye, 74.

⁵²⁹ Cezerî, Muḳaddimetü'l-Cezeriyye, 13.

⁵³⁰ Âl-i İmrân 3/176.

Müellif, الْحَضُّ عَلَى الطَّعَامِ ifadesindeki altı çizili kelimenin ض ile yazıldığına yönelik uyarıda bulunmuştur. Bu kelime Kur'ân'da üç yerde bulunmakta olup ilk olarak طَعَامٌ عَلَى ayetinde⁵³¹, ikinci olarak طَعَامِ الْمِسْكِينِ ayetinde⁵³² ve üçüncü olarak ise وَلَا فِي ظَنِّينِ الْخِلَافِ سَامِي bulunduguna سَامِي ifadesiyle işaret etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin buradaki سَامِي ifadesi, “mütevâtir yedi kıraatte âlî ve meşhur bir vecih” anlamına gelmektedir.⁵³⁵ Nitekim Nâfi' (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745) ve Hamza (ö. 156/773), بَضَيْنِ şeklinde ض ile okumuşken; İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû 'Amr ve Kisâî (ö. 189/805), بَطَيْنِ şeklinde ط ile okumuştur.⁵³⁶

İbnü'l-Cezerî, Kur'ân'daki ط'lı kelimeleri zikrettikten sonra ض ve ط harflerinin düzgün telâffuz edilmesiyle ilgili kurallara tekrar dönmüştür.

٦٠ - وَإِنْ تَلَاقِيَا الْبَيَانَ لَا زِمَ أَنْقَضَ ظَهَرَكَ يَعِضُ الظَّالِمُ

Manası: Eğer (ض ile ط) bir araya gelirlerse (her ikisinin de mahreç ve sıfatlarını iyice) ayırmak gerekir. أَنْقَضَ الظَّالِمُ, ظَهَرَكَ (gibi).⁵³⁷

İbnü'l-Cezerî, ض ile ط harflerinin bir araya gelmeleri durumunda, ض'ın ط'ya dönüşmemesi için bu harflerin her bir mahreç ve sıfatından hakkının tam bir şekilde verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Müellif buna örnek olarak, الَّذِي أَنْقَضَ ظَهَرَكَ ayeti⁵³⁸ ile

⁵³¹ el-Hâkka 69/34.

⁵³² el-Fecr 89/18.

⁵³³ el-Maûn 107/3.

⁵³⁴ et-Tekvîr 81/24.

⁵³⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 451.

⁵³⁶ Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırâati's-seb'*, 1, Dâru'l-Endülüs, Hâil 2015, 220; Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 451-452.

⁵³⁷ Cezerî, *Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 13.

⁵³⁸ el-İnşirâh 94/3.

ayetinde⁵³⁹ yer alan ve altı çizili olan ifadeleri zikretmiştir. Müellifin يَعِزُّ الطَّامُّ عَلَى يَدَيْهِ şeklindeki ifadesine gelince bu, mübtedâ ve haberden oluşan bir cümle olup şartın cevabıdır. Esasen söz konusu ifadenin takdiri, فاليين şeklindedir. Ancak şart ile cevabı birbirine bağlayan ف harfî, zaruret sebebiyle hazfedilmiştir.⁵⁴⁰

٦١ - وَاضْطُرُّ مَعَ وَعَظْتُ مَعَ أَفْضُتُمْ وَصَفَ هَا: جِبَاهُهُمْ عَلَيْهِمْ

Manası: أَفْضُتُمْ, وَعَظْتُ (kelimesinde ط' dan ayrıştırmak gerekir). اضْطُرُّ (kelimelerinde olduğu gibi ت harfinden önce gelen ط ve ض'ın mahreç bakımından sıfatlarını iyice ayırmak) ile beraber; جِبَاهُهُمْ, عَلَيْهِمْ kelimelerindeki ه harflerini saf (ve temiz olarak) çıkar!⁵⁴¹

Bu beyit, ض ve ط harfî ile ilgili üç meseleyi ihtiva etmesinin yanı sıra, ه harfinin telâffuz itibariyle belirgin ve katışıksız kılınması ile ilgili meseleyi de ihtiva etmektedir. Söz konusu üç meselenin birincisi, فَمِنْ اضْطُرُّ غَيْرَ بَاغِ, ayetindeki⁵⁴² altı çizili ifadenin telâffuzu esnasında ض'ın ط harfinden ayrıştırılmasıdır. İkincisi, سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوْعَظْتُ, ayetindeki⁵⁴³ altı çizili ifade telâffuz edilirken ط'nın ت'den ayrıştırılmasıdır. Üçüncüsü ise فَاِذَا أَفْضُتُمْ مِنْ عَرَافَاتٍ, ayetindeki⁵⁴⁴ altı çizili ifadenin telâffuzu esnasında ض'ın ت'den ayrıştırılmasıdır.⁵⁴⁵ Bu bilgiler ışığında hemen ifade etmek gerekirse, bir tecvid öğrencisinin ط'dan önce gelen ض'ın (اضْطُرُّ) telâffuzunda, ت'den önce gelen ض'ın (أَفْضُتُمْ) telâffuzunda ve benzer durumlarda, ض harfinin belirgin kılınmasına ve iyice ayrıştırılmasına özen göstermesi

⁵³⁹ el-Furkân 25/27.

⁵⁴⁰ Tâzifi, a.g.e., 282.

⁵⁴¹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 13.

⁵⁴² el-Bakara 2/173.

⁵⁴³ eş-Şu'arâ 26/136.

⁵⁴⁴ el-Bakara 2/198.

⁵⁴⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 453.

gerekmektedir. Çünkü günümüzdeki Kur’ân okuyucularının çoğunluğu, ط - د - ض harfini ت mahrecinden çıkarmaktadır.⁵⁴⁶

Müellifin جِبَاهُهُمْ عَلَيْهِمْ şeklinde ifadesi, ه harfinin telâffuzunun saf ve katışıksız yapılması ile alakalı olup söz konusu beyitteki son meseleyi içermektedir. Ğânim Kaddûrî, bu mesele hakkında şöyle bir açıklamaya yer vermiştir: “Yani جِبَاهُهُمْ ifadesi⁵⁴⁷, عَلَيْهِمْ ifadesi⁵⁴⁸ ve إِلَهُكُمْ ifadesindeki⁵⁴⁹ ه ile إِهْدِنَا ifadesindeki⁵⁵⁰ ه’yi temiz/katışıksız kıl! Çünkü ه, gizli (silik) bir harf olduğu için onun belirgin kılınmasına özen göstermek gerekir.”⁵⁵¹ Ezherî de ه’nin zayıf bir harf olması sebebiyle belirgin kılınması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁵²

3.3.3. ن ve م ile İlgili Kurallar

Ğunne sıfatına sahip olma özelliği bulunan ve mahreçleri ile sıfatları hakkında daha önce bilgi verilen ن ve م harflerine ait birtakım tecvid kuralları bulunmaktadır. Bu kısımda amaç, ن ve م harflerini terkip düzeyinde ilgilendiren söz konusu kuralları beyan etmektir. İbnü’l-Cezerî, manzumesinin yedi beyitini ğunne harfleri (ن - م) ile ilgili kuralların beyanına ayırmıştır. Bu kuralların açıklamasına, tek bir beyitte ele aldığı, şeddeli ن ve م ile ilgili kuralların beyanı ile başlamıştır. Sonra iki beyit içerisinde sâkin م ile ilgili kuralları, dört beyit içerisinde ise sâkin ن ve tenvin ile ilgili kuralları açıklamıştır. Ğânim Kaddûrî, bu kısımda da aynı şekilde, gerekli açıklamalarını *Mukaddime*’de geçen sıraya göre gerçekleştirmiştir.

⁵⁴⁶ Hamed, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 454.

⁵⁴⁷ et-Tevbe 9/35.

⁵⁴⁸ el-Fâtiha 1/7.

⁵⁴⁹ en-Nahl 16/22.

⁵⁵⁰ el-Fâtiha 1/6.

⁵⁵¹ Hamed, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 454. .

⁵⁵² Ezherî, *et-Tırâzâtü’l-mu’leme*, 174.

3.3.3.1. Şeddeli ن ve م'e Ait Kurallar

٦٢ - وَأَظْهَرِ الْغَنَّةَ مِنْ نُونٍ وَمِنْ مِيمٍ إِذَا مَا شُدِّدَا.....

Manası: ن ve م (harfleri) şeddeli olduklarında ğunneyi izhâr et!⁵⁵³

İbnü'l-Cezerî, ن ve م harfleri şeddeli olduklarında ğunne sıfatının belirgin kılınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu hususla ilgili olarak 'Aliyyü'l-Kârî şöyle demiştir:

Bunun manası, şeddeli olduklarında ن ve م'den sâdır olan ğunnenin izhârında mübâlağa etmektir. Örneğin; ن ve م ifadelerinde olduğu gibi. Burada mübâlağayı uygun görmemizin sebebi, sâkin veya harekeli olmaları durumunda, ğunnenin ن ve م harfleri için lâzımî bir sıfat olmasıdır. Bu iki harfin izhârı, ihfâsı veya idğâmında da aynı durum söz konusudur.⁵⁵⁴

Dolayısıyla söz konusu harflerde bulunan ğunne sıfatının belirgin kılınması, bu harflerin şeddeli olduğu bütün durumlarda zorunludur. Esasen bu durum, şeddenin bir kelimede veya iki kelimede bulunması hâlini kapsadığı gibi, kelimenin kendi yapısından oluş hâlini veya terkibe (yan yana gelmeye) bağlı idğâm hâlini de kapsamaktadır.⁵⁵⁵ Şedde ile ilgili muhtelif örnekler Kur'an'da çokça rastlamak mümkün olmakla birlikte Ğânim Kaddûrî, şeddenin bahsi geçen durumlarının yer aldığı birkaç örnekle yetinmiştir.⁵⁵⁶ Nitekim فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ, ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ayetinde⁵⁵⁷ فَلَمَّا جَنَّ ve ثُمَّ أَفِيضُوا gibi kelimelerde, şeddeli ن ve م'in sesini uzun tutması gerekmektedir. Şeddeli ن ve م'in, kelimenin aslından olmaları veya terkibe bağlı olarak ortaya çıkmış olmaları durumu değiştirmemektedir. Bu bağlamda

⁵⁵³ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 13.

⁵⁵⁴ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 259.

⁵⁵⁵ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 457.

⁵⁵⁶ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 457.

⁵⁵⁷ el-Bakara 2/199.

⁵⁵⁸ el-En'âm 6/76.

⁵⁵⁹ Hûd 11/54.

okuyucu, şeddeli ن ve م'i seslendirirken gunneyi iki hareke miktarınca uzatmak durumundadır.

3.3.3.2. Sâkin م İle İlgili Kurallar

٦٢ - وَأُخْفِئَ.....

٦٣ - أَلْمِيمَ إِنْ تَسْكُنَ بِغَنَّةٍ لَدَى بَاءٍ عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ أَهْلِ الْأَدَا

٦٤ - وَأُظْهِرَهَا عِنْدَ بَاقِي الْأَحْرَفِ وَاحْذَرِ لَدَى وَآءٍ وَأَنْ تَخْتَفِيَ

Manası: Eğer ب'nin yanında م harfî sâkin olursa, muhakkak gunne ile ihfâ yap! (Bu durum) edâ ehlinin ihtiyarına göredir. م'i diğer harflerin yanında izhâr yap! و ve ف'nin yanında bulunursa ihfâ yapmaktan kaçın!⁵⁶⁰

İbnü'l-Cezerî, altmış ikinci beyitin sonunda وَأُخْفِئَ ifadesini kullanmıştır. Bu ifade, الإخفاء kelimesinden emir fiildir. Söz konusu ifadedeki sâkin ن ise cezimli te'kid ن'udur. Ayrıca bir sonraki beyitin başında gelen أَلْمِيمَ ifadesi, أُخْفِئَ ifadesinin mef'ûlûdür.⁵⁶¹ Müellif, م'in ihfâsını ب'nin yanında sâkin olması ile kayıtlamıştır. Çünkü hareke, iki harfî arasına girmek suretiyle ihfânın oluşumunu engellemektedir. Sesler arasında oluşan etkileşim ile ilgili durumların çoğunluğu bu şekilde olup ilk harfî mutlaka sâkin olması gerekir.⁵⁶² Yine müellif, أَهْلِ الْأَدَا ifadesindeki altı çizili kelime ile الْأَدَاء demek istemiştir. Söz konusu ifade, tecvid âlimlerine işaret etmektedir. Onların bu ifade ile nitelendirilmelerinin sebebi, devamlı surette harflerin edâsı/telâffuzu ile meşgul olmalarından dolayıdır. Esasen müellif, عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ أَهْلِ الْأَدَا şeklindeki ifadesiyle, ب'den önce gelen sâkin م hakkında, tecvid âlimleri arasında oluşan ihtilâfa işaret etmiştir. Bileneceği gibi buradaki ihtilâf, ب'den önce gelen sâkin م'in izhâr mı yoksa ihfâ mı edileceği hususundadır. Ancak İbnü'l-Cezerî, cumhurun görüşüne uymak suretiyle ihfâyı tercih etmiştir.

⁵⁶⁰ Cezerî, *Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye*, 13-14.

⁵⁶¹ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 261.

⁵⁶² Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 462.

İbnü'l-Cezerî, sâkin م ile ilgili kurallardan bahsettiği söz konusu iki beyitte, sadece ihfâ ve izhârdan bahsetmiş olup sâkin م'in misline uğraması durumunda oluşan idğâmdan söz etmemiştir. Ancak hemen ifade etmek gerekirse müellif, daha önce geçen ellinci beyitte bu hususu وَأَوَّلَىٰ مِثْلٍ وَجُنْسٍ إِنَّ سَكَنَ şeklinde ifadesiyle ortaya koymuştur. Dolayısıyla sâkin م ile ilgili kuralları; *idğâm*, *ihfâ* ve *izhâr* olmak üzere üç kısım halinde ele almak mümkündür.

Sâkin م ile ilgili kuralların ilki olan *idğâm*, sâkin م'in başka bir م ile yan yana gelmesi durumunda vâcib olur. Burada şeddeli bir م'in oluşması sebebiyle aynı zamanda ğunne de belirgin kılınmalıdır. Bu kuralın örneği, خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً⁵⁶³ altı çizili ifadede açıkça görülmektedir. Diğer taraftan sâkin م'in kelimenin aslından olması ile فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مَائَتَيْنِ⁵⁶⁴ olduğu gibi kendisinden önceki sâkin ن'dan dönüşmüş olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Yine فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ⁵⁶⁵ ayetindeki⁵⁶⁵ altı çizili ifadelere bakıldığında, burada da sâkin ن'un kendisinden sonra gelen م'e idğâm edildiği ve م şeklinde resmedildiği görülmektedir. Söz konusu مِ ifadesinin aslının مَا olduğu ve ن'un م'e dönüştürülüp idğâm-ı mütemâsileyne kuralına göre م'e idğâm edildiği açıktır.⁵⁶⁶

Müellif, وَأَخْفَيْنِ الْيَمِيمَ إِنَّ تَسْكُنَ şeklinde ifadesiyle sâkin م ile ilgili kuralların ikincisi olan *ihfâya* işaret etmiştir. Ğânim Kaddûrî, bu hususla ilgili olarak şu açıklamalara yer vermektedir: “Müellif, م harfinin ب'nin yanında sâkin olması durumunda -yani م'den sonra ب'nin gelmesi halinde- ihfâ yapılmasının gereğine işaret etmiştir. Yine müellifin عَلَى الْأَدَا şeklindeki ifadesi, ‘ehl-i edânın görüşüne göre’ anlamına gelmektedir.

⁵⁶³ el-Bakara 2/29.

⁵⁶⁴ el-Enfâl 8/66.

⁵⁶⁵ el-Bakara 2/79.

⁵⁶⁶ Hamed, *Şerhu 'l-Muqaddimeti 'l-Cezeriyye*, 464.

Burada muzâf, mahzuf durumdadır. Yani buradan çıkan mana şudur: ‘Ehl-i edâ, م’den sonra ب’nin gelmesi durumunda م’in ihfâ mı yoksa izhâr mı edileceği üzerinde ihtilâf etmişlerdir.’ Bazıları م’i, ğunne ile beraber ihfâ etmektedir. Bu, cumhurun nezdinde tercihe şayan olandır. Bazıları ise onu izhâr etmektedir. Fakat bunu uygulayanların sayısı az olduğu gibi böyle bir okuyuş tercihe şayan da değildir.”⁵⁶⁷ Buradan hareketle م’in ihfâ edilmesinin gerekli görüldüğü örnekler arasında أَمْ يَظَاهِرُ ayeti⁵⁶⁸ ile وَمَنْ يَعْصِمِ بِاللَّهِ ayetindeki⁵⁶⁹ altı çizili ifadeler zikredilebilir.⁵⁷⁰

İbnü’l-Cezerî *en-Neşr* isimli kitabında, ihfâ ve izhâr vechinden her ikisinin de sahîh ve uygulanabilir olduğunu belirtmekle birlikte ihfânın daha evlâ olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷¹ Netice itibarıyla günümüzde tecvid âlimlerine göre ب’den önce gelen sâkin م’in telâffuzunda, ihfâ uygulaması esas alınmaktadır. Bu uygulamayı onların çoğunluğu, ن’un ihfâsından ayırt etmek amacıyla, “ihfâ-i şefevî” olarak isimlendirmiştir.⁵⁷²

İbnü’l-Cezerî, altmış dördüncü beyitte sâkin م’e ait kuralların üçüncüsü olan *izhâr*dan bahsetmiştir. Bu beyitin başında yer alan أَظْهَرُهَا ifadesi, الْإِظْهَارُ kelimesinden gelen emir fiildir. Bu ifadedeki cezimli ن, te’kid içindir. Mef’ûl bih olan هـ zamiri ise م’e gitmektedir.⁵⁷³ Ğânim Kaddûrî, söz konusu beyitin izahı mahiyetinde şu sözleri zikretmiştir:

Yani bu: ‘Diğer harflerle yan yana gelmesi durumunda sâkin م’i izhâr et!’ demektir. Bir kelimedede veya iki kelimedede bulunmaları arasında bir fark yoktur. Nitekim أَنْعَمْتَ ifadesi⁵⁷⁴ ile تَمْسُونَ ifadesi⁵⁷⁵ bunun örneklerindendir. Müellif, م’in و ve ف ile yan yana bulunması

⁵⁶⁷ Hamed, *Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 464.

⁵⁶⁸ er-Ra’d 13/33.

⁵⁶⁹ Âl-i İmrân 3/101.

⁵⁷⁰ Hamed, *Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 464.

⁵⁷¹ Cezerî, *en-Neşr*, 1/222.

⁵⁷² Hamed, *Şerhu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 465.

⁵⁷³ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 197.

⁵⁷⁴ el-Fâtiha 1/7.

⁵⁷⁵ er-Rûm 30/17.

durumunda ihfâsından sakınılması yönündeki uyarısını te'kid etmiştir. Çünkü م harfi; و ile mahreç birliği arz ederken, ف ile mahreç yakınlığına sahip olmaktadır. Bazı okuyucuların bilgisizce yaptıkları gibi, ب'nin yanında م'in ihfâ edilmesine benzetilerek, م'in و ve ف'nin yanında da ihfâ edilebileceği zannedilmektedir. Oysa bu bir hatadır.⁵⁷⁶

Dolayısıyla طُعْيَانُهُمْ فِي طُعْيَانِهِمْ ayeti⁵⁷⁷ ve أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ ayetindeki⁵⁷⁸ örnekler ile benzer örneklerde, م'i ihfâ etmekten sakınmak gerekmektedir.⁵⁷⁹

3.3.3.3. Sâkin ن ve Tenvin İle İlgili Kurallar

İbnü'l-Cezerî, manzumesinin dört beyitinde sâkin ن ve tenvin ile ilgili kurallardan bahsetmiştir. Bu beyitlerin birincisinde, sâkin ن ve tenvin ile ilgili kuralların sayısını belirtmiştir.

٦٥ - وَحُكْمُ تَنْوِينِ وَنُونٍ يُلْفَى إِظْهَارٌ ادْغَامٌ وَقَلْبٌ إِخْفَا

Manası: Tenvin ve ن'un hükmü (şu dört yerde) bulunur: İzhar, idğâm, kalb (iklâb) ve ihfâ.⁵⁸⁰

Bu beyitte geçen يُلْفَى ifadesi, “bulunan” anlamındadır. Müellif, vezin zarureti sebebiyle ادْغَام ve إِخْفَا kelimelerinden önceki atıf harfini hazfetmiştir. Yine ادْغَام kelimesinin başındaki hemzeyi hazfetmiş, إِخْفَا kelimesinin sonundaki hemzeyi ise kasretmiştir.⁵⁸¹ İbnü'l-Cezerî bu beyitte, sâkin ن ve tenvin ile ilgili kuralların isimlerini zikretmek suretiyle, söz konusu kuralların dört adet olduğunu vurgulamış ve bu kuralları sırasıyla; izhâr, idğâm, iklâb ve ihfâ şeklinde zikretmiştir. Hemen ardından gelen üç beyitte ise zikretmiş olduğu bu kuralların izahını yapmıştır.

⁵⁷⁶ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 466.

⁵⁷⁷ el-Bakara 2/15.

⁵⁷⁸ el-A'râf 7/71.

⁵⁷⁹ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 466-467.

⁵⁸⁰ Cezerî, *Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 14.

⁵⁸¹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 200.

٦٦ - فَعِنْدَ حَرْفِ الْحَلْقِ أَظْهَرَ وَأَدْغَمَ فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ لَا بُعْثَةَ لَرَمَ

٦٧ - وَأَدْغَمَنَ بُعْثَةً فِي يَوْمِنُ إِلَّا بِكَلِمَةٍ ك: دُنْيَا عَنُونُوا

٦٨ - وَأَلْقَلْبُ عِنْدَ الْبَاءِ بُعْثَةً كَذَا لَاخُفَا لَكَدَى بَاقِي الْحُرُوفِ أُحْذَا

Manası: (Tenvin ve sâkin ن'u) boğaz harflerinin yanında izhâr et! ل ve ر'da ğunnesiz idğâm etmen gerekir. (Tenvin ve sâkin ن) يومن (harfleriyle bir araya geldiğinde) de muhakkak ğunne ile idğâm yap! دُنْيَا ve عَنُون gibi bir kelimede (bir araya gelmiş) olanlar hariç. (Tenvin ve sâkin ن) ب'nin yanında ğunne ile (م'e) kalb (iklâb) olur. Geriye kalan harflerin yanında ğunne ile ihfâ olur.⁵⁸²

‘Abdu’d-dâim el-Ezherî, müellifin حَرْفِ الْحَلْق ifadesi hakkında şöyle demiştir: “Nihâi olarak İbnü’l-Cezerî’nin kendisinden anladığımız kadarıyla o, harf kelimesini tekil bir şekilde getirmiş olup bununla cinsi (harf türünü) kastetmiştir. Yani söz konusu ifade, “boğaz harflerine uğradığında” anlamına gelmektedir.”⁵⁸³ Müellifin أَظْهَرَ وَأَدْغَم şeklindeki ifadesi, emir kipiyle getirilmiştir. Yine buradaki ادْغَم ifadesi, ifti‘âl bâbından olup د’in şeddesiyle yazılmıştır. Bu yönüyle söz konusu ifade, if‘âl bâbından gelen ادْغَم emri gibidir.⁵⁸⁴ Birinci beyitin sonundaki لَرَم ifadesi ise “mutlaka ğunnesiz bir şekilde idğâm olarak” anlamındadır. İkinci beyitteki يَوْمِن ifadesine gelince bu ifade, ن’un -ötresinin- doyunlaştırılması ile okunmakta olup sonuna و harfi yazılmaz. Yine söz konusu ifadedeki و harfi hemzelenmez. Çünkü burada kastedilen -hemze değil- و harfi olmaktadır.⁵⁸⁵

Altmış yedinci beyitin sonundaki عَنُونُوا ifadesi hakkında Tâzifi şöyle demiştir: “Müellif, sâkin ن’dan sonra gelen و için -Kur’ân’da olmasa bile- عَنُونُوا ifadesini örnek

⁵⁸² Cezerî, *Muḳaddimetü ’l-Cezeriyye*, 14.

⁵⁸³ Ezherî, *et-Ṭirāzātu ’l-mu’leme*, 179.

⁵⁸⁴ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 201.

⁵⁸⁵ Hamed, *Şerhu ’l-Muḳaddimeti ’l-Cezeriyye*, 469.

göstermiştir. Çünkü Kur’ân’da geçen صُنُوءٌ kelimesi⁵⁸⁶ ile قُنُوءٌ kelimesini⁵⁸⁷, bu beyitte getirme imkânı bulamamıştır.”⁵⁸⁸ Benzer şekilde müellif, şiir zarureti sebebiyle البَاءُ، الرَّاءُ ve الإخفاء kelimelerini hemzesiz bir şekilde getirmiş ve bununla beraber son kelimenin (لَاخُفَا) hemzesini hazfedip bunun harekesini öncesindeki sâkin harfe (ل) vermiştir.⁵⁸⁹

İbnü’l-Cezerî’nin söz konusu üç beyitte beyan ettiği sâkin ن ve tenvin ile ilgili kuralların ilki *izhârdır*. İzhâr, bütün sıfatlarını tam olarak alacak şekilde, harfi mahrecinden telâffuz etmektir.⁵⁹⁰ Öğrenim kolaylığı açısından izhârın Arapça tarifine yer vermek gerekirse, *Karabaş* tecvid kitabında yer alan الْإِظْهَارُ هُوَ الْإِنْفَصَالُ تَبَاعُداً بَيْنَ الْحَرْفَيْنِ şeklindeki tanım⁵⁹¹ zikredilebilir. Bunun anlamı şudur: “İzhâr, iki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmaktır.”⁵⁹² Esasen ن’un izhârı, onun dil ucu ile üst ön dişlerin köklerinden çıkmasını ve bununla birlikte burundan nefesin akmasını gerektirmektedir. Bu durum, ن’un boğaz harflerinin birinden önce sâkin olarak gelmesi halinde söz konusu olur. Boğaz harfleri altı tane olup ع, هـ, و, ح, غ ve خ harfleridir. Diğer taraftan ا harfine gelince bu harf -öncesindeki harf sadece harekeli olduğu için-kendileriyle benzerliği bulunan söz konusu harflerin dışında kalmıştır.⁵⁹³ İbnü’l-Kâsîh (ö. 801/1399) أَخِي هَاكَ عَلِمًا خَاةٌ غَيْرُ خَاسِرٍ şeklindeki ifadesinde, izhâr harflerini söz konusu kelimelerin ilk harflerinde toplamıştır.⁵⁹⁴

Sâkin ن boğaz harflerinden önce aynı kelimedede veya iki ayrı kelimedede gelebilmektedir. Fakat tenvin, sadece bir kelimenin sonunda gelmekte ve boğaz harfi de hemen sonra gelen kelimenin başında yer almaktadır. Bunun Kur’ân’daki örnekleri sayılamayacak kadar çok olmakla birlikte burada her bir harf için bir örnek getirmek

⁵⁸⁶ er-Ra’d 13/4.

⁵⁸⁷ el-En’âm 6/99.

⁵⁸⁸ Tâzîfî, *a.g.e.*, 297.

⁵⁸⁹ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimeti’l-Cezeriyye*, 469.

⁵⁹⁰ Abdulvehhâb b. Muhammed el-Kurtûbî, *el-Mûdih fi’t-tecvîd*, Dâru Ammâr, Amman 2000, 157.

⁵⁹¹ Karabâşî, *a.g.e.*, 42.

⁵⁹² Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 45, Emin Yayınları, İstanbul 2018, 167.

⁵⁹³ Mekki, *a.g.e.*, 262.

⁵⁹⁴ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimeti’l-Cezeriyye*, 471.

mümkündür. Örneğin; ⁵⁹⁵ayeti وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْنَوْنَ عَنْهُ ile ⁵⁹⁶ayeti فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ, sâkin ن'un tek kelimeye izhâr edilmesine; ⁵⁹⁷ayeti وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ile ⁵⁹⁸ayeti أَوْ اخْرَاجَ مِنْ غَيْرِكُمْ, sâkin ن'un iki ayrı kelime dâhilinde izhâr edilmesine; ⁵⁹⁹ayeti وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ile أَلِيمٌ ile ⁶⁰⁰ayeti ise -sadece iki kelime arasında söz konusu olan- tenvinin (ن'un) izhâr edilmesine örnektir.

Sâkin ن ve tenvin ile ilgili kuralların ikincisi *idğâmdır*. Hatırlanacağı üzere müellif, daha önce geçen ellinci beyitte, idğâmı وَأَوَّلَىٰ مِثْلٍ وَجِنْسٍ إِنْ سَكَنَ أَذْغَمَ şeklinde tanımlamıştır. Yukarıdaki söz konusu beyitlerde ise sâkin ن ve tenvinin -bazılarının يُرْمَلُونَ kelimesinde bir araya getirdiği- altı harfe idğâm edilmesini zikretmiştir. Buna göre idğâm iki kısma ayrılmaktadır:

a) *İdğâm bi ğayri ğunne (ğunnesiz idğâm)*: Bu idğâm türü, ل ve ر harflerinde söz konusu olup sâkin ن'un veya tenvinin ل ve ر'ya idğâm edilmesini ifade etmektedir. İbnü'l-Cezerî bunu, “ل ve ر'ya, mutlaka ğunnesiz olarak idğâm et!” anlamındaki وَأَذْغَمَ فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ لَا ile بِغُنَّةٍ لَرَمَ ifadesiyle dile getirmiştir. Bu tür idğâm, sadece iki kelime üzerinde mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda sâkin ن ve tenvinin ل'a idğâm edilişine örnek olarak وَلَكِنَّ لَا ile ⁶⁰¹ayeti هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ile ⁶⁰²ayeti هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ile ⁶⁰³ayeti كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِّزْقًا ile ⁶⁰⁴ayeti كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِّزْقًا zikredilebilir. ⁶⁰⁵

⁵⁹⁵ el-En'âm 6/26.

⁵⁹⁶ el-Kevser 108/2.

⁵⁹⁷ el-Hac 22/60.

⁵⁹⁸ el-Mâide 5/106.

⁵⁹⁹ el-Gâşiye 88/2.

⁶⁰⁰ el-Bakara 2/104.

⁶⁰¹ el-Bakara 2/13.

⁶⁰² el-Bakara 2/2.

⁶⁰³ el-Bakara 2/5.

⁶⁰⁴ el-Bakara 2/25.

⁶⁰⁵ Hamed, *Şerhu 'l-Muqaddimeti 'l-Cezeriyye*, 474.

b) *İdğâm bi ğunne (ğunneli idğâm)*: Bu idğâm türü, *يُومِنُ* harflerinde söz konusudur. Müellif buna, *وَأَدْعِمْنَ بَعْتَهُ فِي يَوْمِنُ* ifadesiyle işaret etmiştir. Bu tür idğâma örnek olarak sâkin ن ve tenvinin; م'e idğâm edildiği *بَعُوضَةً مَثَلًا مَا يَضْرِبُ مَثَلًا مَا* ayeti⁶⁰⁶ ile *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ* ayeti⁶⁰⁷, وَبَرَقَ يَجْعَلُونَ وَي'ye idğâm edildiği *وَجُوهَ يَوْمِنِدٍ نَاعِمَةً* ayeti⁶⁰⁹ ile *فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ* ayeti⁶⁰⁸ ن'a idğâm edildiği *وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ* ayeti⁶¹⁰ ile *وَمَا لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ* ayeti⁶¹¹ ve و'a idğâm edildiği *وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ* ayeti⁶¹² ile *وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ* ayeti⁶¹³ zikredilebilir.

Müellif, *إِلَّا بِكَلِمَةٍ كَذُنِّيَا عَنْوُوا* şeklindeki ifadesiyle, sâkin ن'un *يُومِنُ* harflerinden önce aynı kelimedede bulunması halinde idğâmın mümkün olmadığına ve muzâ'af kelime ile karışma korkusundan dolayı ن'un izhâr edilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir.⁶¹⁴ Bu hususla ilgili olarak Ebû 'Amr ed-Dânî şöyle demiştir:

Bu (idğâm), ن harfinin *لَمْ يَرَوْا* harfleriyle birlikte iki ayrı kelimedede bulunması durumunda gerçekleşir. Söz konusu harflerle ن'un aynı kelimedede bulunması halinde ise idğâm câiz olmaz. Buna örnek olarak *قَتَوْنَا* kelimesi⁶¹⁵, *صِنَوْنَا* kelimesi⁶¹⁶, *بُنَيَانُهُ* kelimesi⁶¹⁷ ve *الدُّنْيَا* kelimesi⁶¹⁸ zikredilebilir. Yine *شَاءَ زَمَاءٌ* ifadesi ve benzeri ifadeler de böyledir. Bunun sebebi; idğâmda bulunulması durumunda (söz konusu her bir kelimenin), *صَوْنَا*, *حَيَّان* ve *جَمَاء* *شَاءَ* kelimelerinde görüldüğü gibi, *فَعَال* örneği doğrultusundaki muzâ'af bir kelime ile benzerlik arz etme endişesidir. Bundan dolayı idğâmdan dönülmüştür.⁶¹⁹

Sâkin ن ve tenvin ile ilgili kuralların üçüncüsü *kalb*dir. İklâb olarak da isimlendirilen bu kural, sâkin ن ve tenvinin ب harfi ile yan yana gelmesi durumunda

⁶⁰⁶ el-Bakara 2/26.

⁶⁰⁷ el-Bakara 2/114.

⁶⁰⁸ Nûr 24/40.

⁶⁰⁹ el-Ğâşiye 88/8.

⁶¹⁰ el-Bakara 2/19.

⁶¹¹ el-Bakara 2/8.

⁶¹² el-Bakara 2/7.

⁶¹³ er-Ra'd 13/11.

⁶¹⁴ Hamed, *Şerhu'l-Muğaddimetî'l-Cezeriyye*, 475.

⁶¹⁵ el-En'âm 6/99.

⁶¹⁶ er-Ra'd 13/4.

⁶¹⁷ et-Tevbe 9/109.

⁶¹⁸ el-Bakara 2/85.

⁶¹⁹ Dâni, *et-Taḥdîd*, 114-115.

الْعَنَّة şeklinde tanım⁶³³ zikredilebilir. Bunun anlamı şudur: “İhfâ; ğunnenin bekâsıyla, şeddeden uzak, idğâm ile izhâr arasında bir okuyuş şeklidir.”⁶³⁴ İhfâ ile alakalı olarak şöyle denilir: “ن, ك'e uğradığında ihfâ edilir. ل'a ise idğâm edilir.”⁶³⁵ Çünkü idğâmda harf, mahreç ve sıfat bakımından, kendisine idğâmda bulunan harfin aynısına dönüşmekte iken; ihfâda ğunne sıfatı, varlığını devam ettirmektedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî, كَذَا لِإِخْفَاً şeklinde ifadeyle bunu kastetmiştir. Bu ifade, “Diğer harflere uğradığında sâkin ن ve tenvinde ihfâ esas alınır.”⁶³⁶ anlamına gelmektedir. Söz konusu harfler on beş tane olup, âlimlerden bir kısmı bu harfleri bir şiir beyitinde -her bir kelimenin ilk harfinde- toplamıştır. Bu beyitlerin en meşhuru, Süleyman el-Cemzûrî'nin (ö. 1198/1783) beyitidir. Nitekim o, beyitinde şöyle demiştir:

صِفْ ذَا نَنَا كَمْ جَادَ شَخْصٌ قَدْ سَمَا دُمَ طَيِّبًا زِدْ فِي تُقَى صَعَّ ظَالِمًا

Sâkin ن ve tenvinin ihfâ edildiği örneklerle Kur'ân'da çokça rastlamak mümkündür. Burada Ğânim Kaddûrî'nin ihfâ için vermiş olduğu örneklerden birkaç tanesini zikretmek gerekirse; وَطَلَحَ مَنْصُودٍ, وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ, ayeti⁶³⁷, جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ, ayeti⁶³⁸, فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا, ayeti⁶⁴¹ ve إِنَّ طَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ, ayeti⁶⁴⁰, بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَٰغِينَ, ayeti⁶³⁹, ayetindeki⁶⁴² altı çizili ifadeler zikredilebilir.⁶⁴³

3.4. MED İLE İLGİLİ KURALLAR

İbnü'l-Cezerî -med ile ilgili kuralları- *Mukaddimesinin* dört beyitinde özetlemiştir. Bu beyitlerin birincisinde meddin kısımlarından, ikincisinde medd-i lâzımdan, üçüncüsünde medd-i vâcipten, dördüncüsünde ise medd-i câizden bahsetmiştir.

⁶³³ Karabâşî, *a.g.e.*, 42.

⁶³⁴ Çetin, *a.g.e.*, 163.

⁶³⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 481.

⁶³⁶ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 282.

⁶³⁷ el-Bakara 2/25.

⁶³⁸ el-En'âm 6/38.

⁶³⁹ el-Vâkıa 56/29.

⁶⁴⁰ es-Sâffât 37/30.

⁶⁴¹ el-Bakara 2/230.

⁶⁴² Fussilet 41/16.

⁶⁴³ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 482-484.

Ğânim Kaddûrî de söz konusu beyitlerin şerhini -bu sıralamadan hareketle- dört konu dâhilinde okuyucuya sunmuştur.

3.4.1. Med ve Kısımları

٦٩ - وَالْمَدُّ لَازِمٌ وَوَاجِبٌ أَتَى وَجَائِزٌ وَهُوَ وَقَصْرٌ ثَبَتَا

Manası: Med; lâzım, vâcip ve câizdir. Med ve Kasr'ın her ikisi de sabittir.⁶⁴⁴

Med kelimesi lügatte, “çekmek/sündürmek” demektir.⁶⁴⁵ Murâdî, meddî ıstılâhî olarak şöyle tarif etmiştir: “Med, harfin sesinin uzatılması demek olup bunun sebebi, harfin mahrecinin geniş olmasıdır.” İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inde bu kavramı -terim anlamı itibariyle- şu şekilde tarif etmiştir: “Med söz konusu olduğunda bu kavram (med), med harfinde -med harfinin onsuz varlığını devam ettiremeyeceği- tabiî med üzerine yapılan ilâve uzatmadan ibarettir.”⁶⁴⁶ *Mukaddime* şârihlerinden bazıları, meddî “med harfinin sesini uzatmak”⁶⁴⁷ şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlamalarda geçen med harfleri sayı itibariyle üç tanedir. Bunlardan ı harfî, sadece sâkin olarak gelmekte ve kendisinden önceki harfin harekesi mutlaka fetha olmaktadır. İkincisi, kendisinden önceki harfin harekesi kesre olan sâkin ي harfî; üçüncüsü ise kendisinden önceki harfin harekesi ötre olan sâkin و harfidir.⁶⁴⁸ Bu harfler, نُوحِيهَا kelimesinde toplanmışlardır.⁶⁴⁹

Meddin zıddı kasrdır. Kasr, med için söz konusu olan ilâve uzatmanın terkedilmesi demek olup, tabiî meddin bulunduğu hal üzere bırakılmasından ibarettir.⁶⁵⁰ Yine müellif, وَهُوَ وَقَصْرٌ ثَبَتَا ifadesini kullanarak med ve kasrın kıraatte sabit olduğunu anlatmak istemiştir. Altmış dokuzuncu beyitte İbnü'l-Cezerî, meddin kısımlarına işaret etmiş ve bunları; lâzım, vâcip ve câiz şeklinde tasnif etmiştir. Bunlardan üçüncüsü olan câiz med, kasra karşılık gelmekte ve -med harfinin varlığını sürdürebilmesinin kendisine bağlı olduğu- tabiî meddî ifade etmektedir. İbnü'l-Cezerî, kıraat âlimlerinin üzerinde

⁶⁴⁴ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 14.

⁶⁴⁵ *Lisānu'l-Arap*, “m-d-d”, 3/396.

⁶⁴⁶ Cezerî, *en-Neşr*, 1/313.

⁶⁴⁷ Ezherî, *et-Tırâzâtü'l-mu'leme*, 189.

⁶⁴⁸ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 498-499.

⁶⁴⁹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 499.

⁶⁵⁰ Cezerî, *en-Neşr*, 1/313.

ihtilâf ettiği medlerden bahsetmemiştir. Çünkü onun amacı, üzerinde -ihtilâf edilenleri değil- ittifak edilenleri açıklamaktır.⁶⁵¹

3.4.1.1. Medd-i Lâzım

٧٠ - فَلَا زِمَ إِذَا جَاءَ بَعْدَ حَرْفِ مَدٍّ سَاكِنٌ خَالِئٌ وَبِالطُّوْلِ يُمَدُّ

Manası: Med harfinden sonra iki durumun (vasıl ve vakıf) sükûnu gelirse (med yapmak) lâzımdır. Tûl ile uzatılır.⁶⁵²

Müellif, bir önceki beyitte toplu halde zikrettiği med kısımlarını ayrıntılı bir şekilde ele almaya başlamış ve burada ilk kısım olan medd-i lâzımı anlatmıştır. Medd-i lâzım, med harfinden sonra -vasıl ve vakıf durumunda- sâkin bir harfin gelmesi durumunda meydana gelir. İbnü'l-Cezerî, سَاكِنٌ ifadesiyle buna işaret etmiştir.⁶⁵³ Bu ifade, جَاءَ fiilinin fâili durumundadır.⁶⁵⁴ Yine خَالِئٌ ifadesi ile vasıl ve vakıf halleri kastedilmiştir. Medd-i lâzımın bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, med sebebinin süreklilik arz etmesidir. Bu med sebebinin الصَّالِّينِ örneğindeki⁶⁵⁵ gibi şeddeli olması, اَللُّ örneğindeki⁶⁵⁶ gibi cezimli olması, bu iki örnekte olduğu gibi bir kelimede olması veya قَافٌ, مِيمٌ, لَامٌ ve صَادٌ gibi -sure başlarındaki- hurûf-ı mukatta'alardan birinde olması arasında bir fark yoktur.⁶⁵⁷

Son dönem tecvid âlimleri, medd-i lâzımı *kelimî* ve *harfî* şeklinde taksim etmişler ve bunların her ikisini de *müsakkal* ve *muhaffef* şeklinde ikiye ayırmışlardır.⁶⁵⁸ Bunlardan kelimî ve müsakkal olan medd-i lâzım, aynı kelime içerisinde med harfinden sonra zorunlu olarak idğâm edilen bir harfin bulunmasıdır. Örneğin; الطَّائِمَةُ kelimesi⁶⁵⁹, الصَّاحَّةُ

⁶⁵¹ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 499.

⁶⁵² Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 14.

⁶⁵³ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 504.

⁶⁵⁴ Ezherî, *et-Tırâzâtü'l-mu'leme*, 191.

⁶⁵⁵ el-Fâtîha 1/7.

⁶⁵⁶ Yûnus 10/51.

⁶⁵⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 504.

⁶⁵⁸ Mar'aşî, *a.g.e.*, 218.

⁶⁵⁹ en-Nâziât 79/34.

kelimesi⁶⁶⁰ ve الْحَاقَّةُ kelimesinde⁶⁶¹ böyle bir durum söz konusudur. Bunun “kelimî” şeklinde isimlendirilmesi, kendisine idğâm edilen harf ile med harfinin aynı kelime içerisinde beraber bulunmasından dolayıdır. Yine buna, med harfinden sonra şedde bulunduğu için “müsakkal” denilmiştir. Çünkü bir harf şeddeli olduğunda daha ağır olmaktadır.⁶⁶² Kelimî ve muhaffef olan medd-i lâzım ise -vasıl ve vakıf durumunda- sâkin harfin med harfinden sonra aynı kelime içerisinde gelmesidir. Nitekim آلُّن kelimesi⁶⁶³, buna örnektir. Bunun muhaffef olarak isimlendirilmesinin sebebi, med harfinden sonra bulunan sâkin harfin -idğâmlı olandan- daha hafif olmasından dolayıdır.

Lâm-ı ta‘rifli bir kelimeye istifham (soru) hemzesi dâhil olduğunda vasıl hemzesi düşer. Bu vasıl hemzesinin yerine -haber ifadesiyle istifham ifadesinin arasını ayırmak için- med ı‘i gelir. Böylece kelimî ve müsakkal olan medd-i lâzım (veya kelimî ve muhaffef olan medd-i lâzım) kapsamına girer. Bazı âlimler, buna “medd-i fark” ismini vermişlerdir.⁶⁶⁴ Buna örnek olarak اَلَّذِيْنَ هُمْ اَمُّ الْاَنْثِيْنَ ayeti⁶⁶⁵, اَلَّذِيْنَ وَفَدَتْ عَصِيَّتْ قَبْلُ, ayeti⁶⁶⁶ ve اَللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُوْنَ ayetindeki⁶⁶⁷ altı çizili ifadeler zikredilebilir.

Son dönem tecvid âlimleri tarafından yapılan tasnifin ikinci kısmında, harfî olan medd-i lâzım yer almaktadır. Bu tür medd-i lâzımın şartı, -bazı surelerin başında bulunan ve üç harfli olarak telâffuz edilen- bir harfin ikinci harfinin med harfi olması, üçüncüsünün ise sâkin olmasıdır. Bu durum sekiz harfte söz konusu olup bu harfler, نَقَصَ sözünde toplanmıştır. Bunlardan yedisi -hiçbir ihtilâf olmaksızın- tûl ile (dört elif miktarı) uzatılır. Onlar; ن, ق, ص, س, ل, ك ve م harfleridir.⁶⁶⁸ Bu harfler içerisinde - kendisinden sonraki harfe- idğâm edilenler “müsakkal” olarak isimlendirilirken, idğâm

⁶⁶⁰ Abese 80/33.

⁶⁶¹ el-Hâkka 69/1.

⁶⁶² Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 505.

⁶⁶³ Yûnus 10/51.

⁶⁶⁴ Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Saîd el-Mukrî el-Umânî, *Kitābu'l-evsaṭ fî 'ilmi'l-kırāāt*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 2006, 227.

⁶⁶⁵ el-En'âm 6/143-144.

⁶⁶⁶ Yûnus 10/91.

⁶⁶⁷ en-Neml 27/59.

⁶⁶⁸ Kurtûbî, *a.g.e.*, 75.

edilmeyenler “muhafter” olarak isimlendirilmektedir. Örneğin; اَلَمْ ayetindeki⁶⁶⁹ ل harfi, müsakkaldır. Çünkü burada ل harfinin telâffuzu esnasında ortaya çıkan üçüncü harf (لام), ميم ifadesindeki ilk م’e idğâm edilmektedir. Diğer taraftan ميم ifadesindeki ي’nin meddi ise muhafter olup, bunlar bütün kıraatlerde böyledir. Yine Meryem suresinin başında bulunan اَلَمْ ayetindeki⁶⁷⁰ ص harfi, Şu‘arâ ve Kasas surelerinin başında bulunan اَلَمْ ayetindeki⁶⁷¹ س harfi ve اَلَمْ ayeti⁶⁷² ile اَلَمْ ayetindeki⁶⁷³ ن harfi, bu harfleri idğâm eden kimsenin kıraatine göre müsakkal olurken idğâm etmeyen kimsenin kıraatine göre muhafterdir.⁶⁷⁴ Diğer taraftan اَلَمْ ifadesi ile اَلَمْ ifadesindeki⁶⁷⁵ ع harfine gelince, bu harf hakkında Mar ‘aşî şöyle demiştir: “Onunla ilgili olarak kıraat imamlarının tamamından tûl ve tevassut vechi rivayet edilmiştir. Fakat tûl vechi, daha faziletlidir.”⁶⁷⁶

Med çeşitlerindeki med harfinin uzatılma miktarı ile ilgili olarak Ğânim Kaddûrî, şu ifadeleri zikretmektedir:

Şunu bilesin ki edâ ehli, sure başlarındaki lâzımî sükûnlu meddin işbâ‘ edilmesi (tûl ile uzatılması) üzerinde ittifak etmişlerdir. Sure başlarının dışındaki meddin miktarı hususunda ise ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı bunu, sure başlarındaki gibi iki elif miktarı uzatmıştır. İbnü’l-Cezerî’nin tercih ettiği de budur. Nitekim o, وَاَطْوَلَ يَدُ ifadesiyle buna işaret etmiştir. Yine onlardan bir elif miktarınca uzatan kimseler de vardır.⁶⁷⁷

3.4.1.2. Medd-i Vâcip

٧١ - وَوَاجِبٌ: اِنْ جَاءَ قَبْلَ هَمْزَةٍ مُتَّصِلًا اِنْ جُمِعَا بِكَلِمَةٍ

Manası: Eğer med harfi hemzeden önce gelirse ve ikisi de bir kelimedede toplanırsa, (o kelimeyi med etmek) vâciptir.⁶⁷⁸

⁶⁶⁹ el-Bakara 2/1.

⁶⁷⁰ Meryem 19/1.

⁶⁷¹ eş-Şu‘arâ 26/1; el-Kasas 28/1.

⁶⁷² Yâsîn 36/1.

⁶⁷³ el-Kalem 68/1.

⁶⁷⁴ Dâni, *et-Teyisr*, 148.

⁶⁷⁵ eş-Şûrâ 42/1.

⁶⁷⁶ Mar‘aşî, *a.g.e.*, 224.

⁶⁷⁷ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimetü’l-Cezeriyye*, 506-507.

⁶⁷⁸ Cezerî, *Muqaddimetü’l-Cezeriyye*, 15.

Sebeb-i meddin hemze olması ve bununla birlikte hemzenin med harflerinin birinden sonra tek kelimede bulunması durumunda oluşan med, “medd-i vâcip” şeklinde isimlendirilmektedir. Çünkü bu meddin kasredilmesi (bir elif miktarı uzatılması) câiz değildir. Eğer kasredilirse bu bir hata olur. Bu tür med, “medd-i muttasıl” şeklinde de isimlendirilir. Çünkü burada hemze, med harfinin bulunduğu kelimeye bitişiktir.⁶⁷⁹ Med harfinin elif (ا) olduğu yerlere örnek olarak; مَاءَ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ayeti⁶⁸⁰, جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ ayeti⁶⁸¹ ve أَنْ تَبُوءَ ifadesi⁶⁸³, بِالسَّوَاءِ ifadesi⁶⁸⁴, هُمُ الْمُفْلِحُونَ ayetindeki⁶⁸² altı çizili ifadeler zikredilebilir. Yine لِيَسْأَلُوا ifadesi⁶⁸⁵, med harfinin و olduğu yerlere örnek olurken; وَجِيءَ ifadesi⁶⁸⁶, بِهَيْئَتِ ifadesi⁶⁸⁷ ve يُجَيِّئُ ifadesi⁶⁸⁸, med harfinin ي olduğu yerlere örnektir. Kıraat imamları, medd-i muttasılın meddinin vâcip olduğu üzerinde ittifak etmişken, ziyade med miktarı hususunda ihtilâf etmişlerdir.⁶⁸⁹

3.4.1.3. Medd-i Câiz

٧٢ - وَجَائِزٌ: إِذَا أَتَى مُنْفَصِلًا أَوْ عَرَضَ السُّكُونُ وَقَفًّا مُسَجَّلًا

Manası: (Hemzeden önce gelen med harfi aynı kelimede olmayıp) ayırık gelirse veya mutlak olarak vakıf halinde sükûn ârız olursa, o kelimeyi med etmek câizdir.⁶⁹⁰

Bu beyitte, meddin iki durumda câiz olduğu bildirilmektedir. Bunlardan birincisi; med harfinin bir kelimenin sonunda gelmesi, hemzenin de bir sonraki kelimenin başında bulunmasıdır. İkincisi ise med harfinin, vakıf sebebiyle ortaya çıkan ârizî sükûndan önce gelmesidir. Bu med türü, “medd-i câiz” olarak isimlendirilmiştir. Çünkü kıraat imamlarının tamamına göre, bu med türünün ilâve medli ve ilâve medsiz olarak okunması

⁶⁷⁹ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye*, 510.

⁶⁸⁰ el-Mü'minûn 23/18.

⁶⁸¹ en-Nisâ 4/43.

⁶⁸² el-Bakara 2/5.

⁶⁸³ el-Bakara 2/169.

⁶⁸⁴ el-Mâide 5/29.

⁶⁸⁵ el-İsrâ 17/7.

⁶⁸⁶ ez-Zümer 39/69.

⁶⁸⁷ el-Mülk 67/27.

⁶⁸⁸ Nûr 24/35.

⁶⁸⁹ Dâni, *et-Teyisr*, 30-31.

⁶⁹⁰ Cezerî, *Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye*, 15.

câizdir. İbnü'l-Cezerî'nin وَفْقًا مُسَجَّلًا şeklindeki ifadesi, “mutlaka vakıf yapılması” anlamına gelir.⁶⁹¹ Meddin câiz olduğu söz konusu iki durum, “munfasıl medd-i câiz” ve “ârızî sükûnlu medd-i câiz” şeklinde isimlendirilebilir.

- *Munfasıl medd-i câiz*: Med harfinin hemzeden ayrı olarak gelmesidir. Bu durum, med harfinin bir kelimenin sonunda yer alması ve hemzenin de bir sonraki kelimenin başında bulunması hâlinde söz konusudur. Hükümü câiz olduğu için bu medde, “medd-i câiz” denilmiştir.⁶⁹² Bu medde örnek olarak; يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوْا, ayeti⁶⁹³ وَمَا اَنْزَلْنَا مِنْ اَنْزَلٍ اِلَيْكَ, ayeti⁶⁹⁴ ve مَا اِنَّ الْكُنُوزَ مِمَّا اِنَّمَا مَفَاتِحُهَا, ayeti⁶⁹⁵ altı çizili ifadeler zikredilebilir.

Yazım itibariyle yan yana olan kelimelerin tamamının, vacip olan muttasıl med olduğu söylenemez. Esasen burada, kök itibariyle bir arada olma hususuna itibar edilmelidir. Çünkü söz konusu kurallarda göz önünde bulundurulmuş, yazıma dayalı bitişiklik ve ayrılık değildir. Örneğin; هَا tenbîh edatının elifinden sonra hemze geldiğinde, medd-i munfasıl olur. Bunlar, هَؤُلَاءِ ifadesinde⁶⁹⁶ olduğu gibi imlâ itibariyle bitişik yazılışlar da durum aynıdır. Ancak هَؤُلَاءِ ifadesine⁶⁹⁷ bakıldığında, burada medd-i muttasıl söz konusudur. Zira buradaki هَا edatı, kelimenin aslındandır.⁶⁹⁸ Diğer taraftan اِلَى الله ayetindeki⁶⁹⁹ هَا zahirinin harekesinin meddi, medd-i munfasıl kâbilindendir. Çünkü bu zahirin harekesi tûl ile uzatıldığında o, kendisinden sonra hemze bulunan med harfine dönüşmektedir. Bununla birlikte اِلَى ifadesi⁷⁰⁰, فَوَاكِهُ ifadesi⁷⁰¹, مَا نَفَقَهُ ifadesi⁷⁰², وَجْهُ اَبْيَكُمْ

⁶⁹¹ Hamed, *Şerhu'l-Muḥaddimetü'l-Cezeriyye*, 514.

⁶⁹² Hamed, *Şerhu'l-Muḥaddimetü'l-Cezeriyye*, 514.

⁶⁹³ el-Bakara 2/4.

⁶⁹⁴ el-Bakara 2/21.

⁶⁹⁵ el-Kasas 28/76.

⁶⁹⁶ Âl-i İmrân 3/66.

⁶⁹⁷ el-Hâkka 69/19.

⁶⁹⁸ Hamed, *Şerhu'l-Muḥaddimetü'l-Cezeriyye*, 515.

⁶⁹⁹ el-Bakara 2/275.

⁷⁰⁰ el-Bakara 2/163.

⁷⁰¹ el-Mü'minûn 23/19.

⁷⁰² Hûd 11/91.

ifadesi⁷⁰³, *وَإِنَّهُ عَنِ الْمُكْرِ*, ifadesi⁷⁰⁴, *لَمْ تَنْتَهُ*, ifadesi⁷⁰⁵ ve *لَمْ يَنْتَهُ* ifadesindeki⁷⁰⁶ *هـ* harflerine gelince, bunlar uzatılmazlar. Çünkü söz konusu kelimelerde bulunan *هـ* harfi zamir olmayıp kelimenin aslındandır.

Câiz med olan medd-i munfasılın gerçekleşmesi, med harfinin bir sonraki harfe vasledilmesi şartına bağlıdır. Zira bir okuyucu med harfi üzerinde vakfettiğinde, hüküm aslına döneceği için ilâve med ortadan kalkar. Esasen medd-i munfasılın uzatılma miktarı hususunda, kıraat âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Bununla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* isimli eserinde şöyle demiştir:

Bu meddin miktarı hakkındaki ifadeler, farklılık arz etmiştir. Öyle ki bunları bir kurala bağlamak mümkün olmadığı gibi doğru da değildir. Birinin bir kıraat imamı için bir med mertebesinde bahsettiği ve başka birinin de aynı kıraat imamı için bunun üzerinde veya altında başka bir mertebe zikretmediği nadirdir.⁷⁰⁷

Câiz olan medd-i munfasıl, İmam Âsım'ın râvilerinden Hafs'ın rivayetine göre dört hareke veya beş hareke miktarı uzatılır. Ancak dört hareke miktarı olan med daha meşhurdur. Bu, sadece vasıl halinde söz konusudur. Vakıf esnasında ise meddin ortadan kalkması sebebiyle hüküm aslına döner.⁷⁰⁸

- *Ârizî sükûnlu medd-i câiz*: Müellif, *أَوْ عَرَضَ السُّكُونُ وَقَفًّا مُسْجَلًا* şeklindeki ifadesiyle bunu kastetmiştir. Bu ifade, câiz meddin kısımlarından ikincisine işaret etmektedir. Söz konusu ifadeye göre câiz meddin ikincisi, med harfinden sonra gelen sükûnun vakıf sebebiyle ortaya çıkması durumunda gerçekleşmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin buradaki *مُسْجَلًا* ifadesi, “bir şekilde vakfa bağlı olma” anlamına gelmektedir.⁷⁰⁹ Ârizî sükûnlu medd-i câizin örnekleri çoktur. Mesela *الرَّحِيمِ* ifadesi⁷¹⁰, *نَسْتَعِينُ* ifadesi⁷¹¹ ve *الْمُفْلِحُونَ* ifadesi⁷¹², bu

⁷⁰³ Yûsuf 12/9.

⁷⁰⁴ Lokmân 31/17.

⁷⁰⁵ Meryem 19/46.

⁷⁰⁶ el-Ahzâb 33/60.

⁷⁰⁷ Cezerî, *en-Neşr*, 1/319-333.

⁷⁰⁸ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 517-518.

⁷⁰⁹ Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 518.

⁷¹⁰ el-Fâtiha 1/3.

⁷¹¹ el-Fâtiha 1/5.

⁷¹² el-Bakara 2/5.

örnekler arasındadır. Söz konusu kelimeler üzerinde vakfedildiğinde, ârizî sükûnlu medd-i câiz oluşmaktadır. Bu med türünde; tûl, tevassut ve kasr vecihlerinin üçü de câizdir. Bununla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî şöyle demiştir: “Doğru olan -bütün kıraat imamları için- bu üç vechin üçünün de câiz olduğudur. Çünkü kıraat imamlarının tamamı için ârizî olanı dikkate alıp almama kuralı yaygındır. Ancak medd-i lâzımdaki med mertebelerinin farklılık arz ettiğini kabul eden kimse bunun dışındadır...”⁷¹³

3.4.2. Tartışma

Ğânim Kaddûrî, eserinin üçüncü bölümünü; tecvid bilgisi, harflerin ince ve kalın okunma hükümleri, idğâm ve med ile ilgili kurallara ayırmıştır. Bu noktada -öncelikle yirmi yedi, yirmi sekiz ve yirmi dokuzuncu beyitler çerçevesinde- tecvidi öğrenmenin hükmüne yer vermiş ve bunun ardından da tecvidi öğrenme zorunluluğunun sebebini beyan etmiştir. Esasen Ğânim Kaddûrî “Kur’ân’ın tecvid ile indirilmiş olduğu ve tecvide riayet etmeksizin yapılan bir okuyuşun kişiyi günahkâr kılacağı” meâlindeki beyitlerin izahında her ne kadar yer vermemiş olsa da, İbnü'l-Cezerî’nin söz konusu mealdeki beyitlerinin “hüsn-i ta’lîl” sanatı çerçevesinde anlamlandırılması daha isabetli gibi görünmektedir. Yine müellif, hemen sonrasında gelen dört beyitte; tecvidin tanımını, harflere her bir sıfattan verilmesi gereken “hak” ve “müstehak” kavramlarının ne anlama geldiğini, Kur’ân harflerinin -mübalâğa etmeksizin/ifrat ve tefrite kaçmaksızın- kolaylıkla telâffuz edilmesi gerektiğini ve tecvidli okuma ile tecvidsiz okuma arasındaki farkı ortaya koymuştur. Bunu, birtakım filolojik izahlar ve tecvid âlimlerinin açıklamaları ışığında gerçekleştirmiştir. Yine Ğânim Kaddûrî; istifâle harflerinin ince okunmasını, ر harfî ile ilgili kuralları ve kalın okuma kurallarını, Kur’ân’dan pek çok ayeti örnek göstermek suretiyle izah etmiştir.

İdğâm ile ilgili kurallara ayrılan ellinci ve altmış sekizinci beyitler arasındaki kısımda Ğânim Kaddûrî, ilk olarak idğâmın tarifine ve çeşitlerine yer vermiştir. Daha sonra idğâmın gerekli olduğu durumlar ile idğâmın mümkün olmadığı durumlara, ض ile ط ve و ile م hakkındaki kurallara, hem İbnü'l-Cezerî’nin söz konusu beyitlerinde zikrettiği örnekler hem de konu ile ilgili Kur’ân’da geçen farklı ayetler üzerinden açıklık

⁷¹³ Cezerî, *en-Neşr*, 1/336.

getirmiştir. Özellikle sâkin م, sâkin و ve tenvin ile ilgili kurallardan olan idğâm, ihfâ, izhâr ve iklâba dair açıklamalarda bunu açıkça görmek mümkündür. Bunun yanı sıra her ne kadar Ğânim Kaddûrî de söz konusu kurallar hakkında birtakım tanımlamalarda bulunmuş olsa da; idğâm, ihfâ, izhâr ve iklâb gibi tecvid kurallarının -*Karabaş*'ta olduğu gibi- daha düzenli ve doyurucu bir tarzda tanımlanması isabetli olacaktır. Ek olarak Ğânim Kaddûrî, altmış dokuzuncu beyitten yetmiş ikinci beyite kadar olan kısımda med ile ilgili kuralları ele almıştır. Burada, meddin tecvid âlimleri tarafından yapılan tanımlarına, med harflerine ve meddin kısımlarına değinmiştir. Lâzım, vâcib ve câiz med çeşitlerini, Kur'ân'da geçen örneklerine ve zaman zaman da tecvid âlimlerinin açıklamalarına yer vermek suretiyle ifade etmiştir. Üçüncü bölümde, Ğânim Kaddûrî'nin daha çok *el-Havâşi'l-müfhome*, *en-Neşr* ve *el-Minehu'l-fikriyye* isimli eserlerden yararlandığı gözlemlenmiştir.

BÖLÜM 4

4. VAKIF YERLERİNİN, MUSHAF İMLÂSININ VE VAKIF-İBTİDÂ KEYFİYETİNİN BİLİNMESİ

4.1. VAKIF YERLERİNİN BİLİNMESİ

٧٣ - وَيَعْدَ تَجْوِيدِكَ لِلْحُرُوفِ لَا بُدَّ مِنْ مَعْرِفَةِ الْوُقُوفِ

Manası: Harflerin tecvidinden sonra vakıfları (durak yerlerini) bilmek gerekir.⁷¹⁴

Lügatte “vakıf” kelimesi, “oturmak” anlamındaki *جلس* kelimesinin zıddı olup “tutmak/alıkoymak” anlamına gelmektedir.⁷¹⁵ Istılâhta ise vakıf, öncesinden veya sonrasında okumaya başlamak niyetiyle bir kelime üzerinde -nefes alınabilecek bir süre kadar- sesin kesilmesidir.⁷¹⁶ Müellifin الْوُقُوف ifadesi ile ilgili olarak Ğânim Kaddûrî, şöyle bir açıklamaya yer vermiştir: “الْوُقُوف kelimesi, وَقَف kelimesinin çoğuludur. (Müellif) Burada vakfın çeşitliliğini dikkate almak suretiyle söz konusu kelimeyi çoğul olarak zikretmiştir...”⁷¹⁷

Kur’ân-ı Kerîm okuyan ve Arapça konuşan bir kişi, kelâmını birtakım öbeklere/kısımlara ayırmaya ve bu kısımların her birisinin sonunda da durmaya ihtiyaç duyar. Bunun iki sebebi vardır: 1) Okuyucunun, ciğerlerini hava ile doldurma ihtiyacı bulunmaktadır. Çünkü hava, sesin ana maddesidir. Ciğerlerden gelen hava her tükendiğinde, insan hava çekmeye ihtiyaç duyar. 2) Manayı ifade etme durumu söz konusudur. Zira vakıflar (durak yerleri), kelâmın bölümleri arasındaki alakayı belirler. Ayrıca dinleyicinin kalbinde, manaların anlaşılır olmasına yardım eder. Ebû ‘Amr ed-Dânî, konu ile ilgili olarak *et-Taḥdîd* isimli kitabında şöyle demiştir: “Bilesin ki Kur’ân okuyucuları için tecvid, ancak kelimeler üzerindeki durak yerlerini ve vakfetmeyi bilmekle hâsıl olur...”⁷¹⁸ Buradan hareketle bazı tecvid âlimleri -Kur’ân okuyucusunun

⁷¹⁴ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 15.

⁷¹⁵ *Lisānu'l-'Arap*, “v-k-f”, 9/359.

⁷¹⁶ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 537.

⁷¹⁷ Hamed, *Şerḥu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 533.

⁷¹⁸ Dâni, *et-Taḥdîd*, 174.

ve tecvid öğrencisinin ihtiyaç duymasından dolayı- vakıfla ilgili konuları kitaplarına dâhil etmişler ve vakfın/vakıf yerlerinin bilinmesini, Kur'ân'ın tecvidi için şart koşmuşlardır.

٧٤ - وَالْإِبْتِدَاءِ وَهِيَ تُفْسَمُ إِذْنُ ثَلَاثَةً: تَامٌ وَكَافٍ وَحَسَنٌ

Manası: İbtidayı da (başlangıç yerlerini de) bilmek gerekir. O (vakıflar) ayrıntılarıyla; tam, kâfi ve hasen olmak üzere üçe ayrılır.⁷¹⁹

İbnü'l-Cezerî, bu beyitte vakfın kısımlarını zikretmiştir. Buradaki -ه harfinin sâkin olarak getirildiği- وَهِيَ ifadesi, vakıflara işaret etmektedir.⁷²⁰ Yine ثَلَاثَةً ifadesi, harf-i cerrinin gizli olması sebebiyle mansub gelmiştir.⁷²¹ Bu ifadeden sonra gelen تَامٌ kelimesi ise وَهِيَ şeklinde takdir edilen mahzûf bir mübtedânın haberi olmaktadır.⁷²² İbnü'l-Cezerî, söz konusu beyitte ve devamındaki beyitlerde vakfın kısımlarını anlatırken, âlimlerin konu hakkındaki görüşleri içerisinde en meşhurunu tercih etmiştir. Nitekim bu en meşhur görüşe göre vakıflar; vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır.⁷²³

٧٥ - وَهِيَ لِمَا تَمَّ: فَإِنْ لَمْ يُوْجَدْ تَعَلَّقَ أَوْ كَانَ مَعْنَى فَابْتَدَى

٧٦ - فَالْتَامُ فَالْكَافِي وَلَفْظًا: فَاْمَنْعَنُ إِلَّا رُوْسَ الْآيِ جَوْرَ فَالْحَسَنُ

٧٧ - وَغَيْرُ مَا تَمَّ قَبِيْحٌ وَلَهُ يُوقَفُ مُضْطَرًّا وَيُبْدَأُ قَبْلَهُ

Manası: O (vakfedilen yerde mana) tamam olup (kendinden sonraki kelime ile de lâfzen mânen bir) ilişki de bulunmazsa veya (kendinden sonraki ile) mânen (bir ilişki) olursa (kendinden sonraki ile) başla! (ve tamamlanan kelimede dur!). (Birincisi) Vakf-ı tâm, (ikincisi) vakf-ı kâfidir. (Kendinden sonraki kelime ile mânen ilişkili olanla) lâfzen de (ilişkili olursa kendinden sonra gelen kelime ile başlanmaya) kesinlikle engel ol! (ve geriden al!). Ancak ayet başlarında (bunu) câiz gör! O da vakf-ı hasendir. Mana tamam

⁷¹⁹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 15.

⁷²⁰ Ezherî, *et-Ṭirâzâtü'l-mu'leme*, 196.

⁷²¹ Tâzifi, *a.g.e.*, 323.

⁷²² Taşköprizâde, *a.g.e.*, 229.

⁷²³ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 541.

olmayan yerlerde durmak da vakf-ı kabîhtir. Okuyucu için (o gibi yerlerde) durmak zarûretendir. (Bu nedenle) öncesi ile başlanır.⁷²⁴

İbnü'l-Cezerî, bu beyitlerde dört vakıf türünden bahsetmiş ve söz konusu vakıf türlerinin taksimatının kendisine dayandığı esası açıklamıştır. Bu esas, “üzerinde vakfedilen kelime ile sonrası arasındaki lâfzî ve mânevî ilişki” olmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin وَهِيَ ifadesi, “zikredilen vakıflar” anlamındadır. Yine فَإِنْ لَمْ يُوجَدْ ifadesiyle müellif, vakf-ı tâm isimli vakıf türünün bazı alt kısımlarını açıklamak istemiştir.⁷²⁵ Buradan hareketle bir okuyucu, cümlelerin -az önce zikredilen- iki rûknünü tam anlamıyla almasının ardından vakıfta bulunduğu ve üzerinde vakfedilen kelimenin sonrası ile hem lâfız hem de mana yönünden bir bağlantısı kalmadığı takdirde bu vakıf, vakf-ı tâm olmaktadır. Ancak üzerinde durulan kelime, sonrası ile lâfzen değil de mânen bağlantılı olduğu zaman vakf-ı kâfi yapılmış olur. Esasen vakf-ı tâmdan sonra ibtidâda bulunmanın (okumaya başlamanın) câiz olması gibi vakf-ı kâfide de vakfın ardından ibtidâda bulunmak câizdir. İbnü'l-Cezerî, tam ve kâfi vakıf türlerini izah ederken *leff-ü neşr-i müretteb* sanatını kullanmıştır. Buna göre müellif, فَالْأَمُّ ifadesi ile -hem lâfız hem de mana bakımından- sonrasıyla bağlantısı bulunmayan vakıf çeşidini zikretmişken, فَالْكَافِي ifadesi ile -lâfız bakımından değil- mana bakımından sonrasıyla bağlantısı bulunan vakıf çeşidini zikretmiştir.⁷²⁶

Yetmiş altıncı beyitin sonunda yer alan فَالْحَسَنُ ifadesi, var olduğu kabul edilen اِنْ şart edatının cevabıdır. Bu ifade, “Bağlantı lâfız bakımından olursa bu, vakf-ı hasendir.” anlamına gelmektedir.⁷²⁷ Müellifin cezimli te'kîd ن'u ile getirdiği فَالْمَنْعُنْ ifadesi ise “Vakfın vakf-ı hasen olması durumunda, üzerinde durulan kelimenin sonrasından ibtidâ etmekten kaçın! Aksine, kelimenin öncesinden başla!” anlamına gelmektedir. Fakat sonrası ile lâfzî bir bağlantısı olan ayet sonları, bu durumun dışındadır. Çünkü bir sonraki ayetin başından ibtidâ etmek câizdir.⁷²⁸ Müellif, yetmiş yedinci beyitte vakıf çeşitlerinin dördüncüsü olan

⁷²⁴ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 15.

⁷²⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 546.

⁷²⁶ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 547.

⁷²⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 547.

⁷²⁸ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 322.

vakf-ı kabîh'i zikretmiştir. Bu vakıf türünde, vakfedilen yerin öncesi ve sonrası arasında hem lâfız hem de mana bakımından bir irtibat bulunmaktadır. Bu sebeple -nefes kesilmesi gibi- okuyucunun zarûreten vakfetmesi durumu dışında, söz konusu irtibatın mevcut olduğu yerlerde durulmaz. Dolayısıyla bu tür yerlerde okuyucu -kelimeler arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek için- vakıf yaptığı yerin öncesinden ibtidâ etmelidir.⁷²⁹ Ğânim Kaddûrî, söz konusu vakıf türlerini eserinde -örnekleriyle birlikte- ayrı ayrı ele almıştır.

- **Vakf-ı Tâ'm:** Vakıf âlimlerinin çoğu, bu tür vakfı şu sözleriyle tarif etmişlerdir: “O, üzerinde vakıf yapılması ve okuyuşa sonrasından başlanması uygun olandır.”⁷³⁰ Zekerîyyâ el-Ensârî'nin belirttiği üzere vakf-ı tâ'm, kendisiyle kelâm tamamlandığı için ve sonrasında da bir bağlantı bulunmadığı için böyle isimlendirilmiştir.⁷³¹ Ebû 'Amr ed-Dânî, et-Taḥdîd isimli eserinde konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Tam olan (vakıf), üzerinde durulması ve sonrasında başlangıç yapılması güzel (uygun) olandır. Çünkü onun -sonrasındaki- bir şeyle bağlantısı bulunmadığı gibi sonrasının da kendisiyle bir bağlantısı yoktur. Bu (vakf-ı tâ'm), kıssaların tamamlandığı ve kelâmın son bulunduğu yerlerde söz konusudur. Bu yerler de çoğunlukla ayet sonlarındadır. Nitekim bu yerler, konuların sona erdiği ve ayrı ayrı zikredildiği yerlerdir. Yine bu yerler; bir, iki veya daha fazla ayetten sonra gelebilir.⁷³²

Bilineceği gibi bu vakıf türünün örnekleri çoktur. Mesela بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ayetinin⁷³³ sonunda vakfedip اُحْمَدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ayetinden⁷³⁴ başlangıç yapmak böyledir. Yine إِنَّ اللَّهَ اِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا ayetinden⁷³⁵ başlamak ve اِنَّ اللَّهَ اِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا ayetinden⁷³⁶ başlamak da birer vakf-ı tâ'm örneğidir.

⁷²⁹ Taşköprizâde, a.g.e., 239.

⁷³⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *İzâḥi 'l-vakf ve 'l-ibtidâ' fî kitābillāhi 'Azze ve Celle*, nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk 1390/1971, 1/149.

⁷³¹ Ensârî, a.g.e., 181.

⁷³² Dânî, et-Taḥdîd, 174.

⁷³³ el-Fâtiha 1/1.

⁷³⁴ el-Fâtiha 1/2.

⁷³⁵ el-Bakara 2/5.

⁷³⁶ el-Bakara 2/6.

⁷³⁷ el-Bakara 2/20.

⁷³⁸ el-Bakara 2/21.

- **Vakf-ı Kâfi:** Bu vakıf türü, vakf-ı tâm'daki gibi, üzerinde durulup sonrasında başlangıçta bulunmanın yeterli olması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.⁷³⁹ Ebû 'Amr ed-Dânî, bu vakıf çeşidini şu şekilde tarif etmiştir: "Vakf-ı kâfi, üzerinde durulması gibi sonrasında başlanması da uygun olandır. Fakat bunun sonrası ile bağlantısı söz konusudur. Mesela حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أَمْهَاتُكُمْ ifadesini⁷⁴⁰ okuduktan sonra vakfetmek, buna örnek olarak verilebilir. Çünkü söz konusu ifadenin sonrası, bu ifadeye atfedilmiştir."⁷⁴¹ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr isimli eserinde şöyle demiştir: "Vakf-ı kâfi, ayet sonlarında çok olduğu gibi bunun dışındaki başka yerlerde de çoktur. Nitekim رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ifadesi⁷⁴², مِنْ قَبْلِكَ ifadesi⁷⁴³, هُدًى مِنْ رَبِّكَ ifadesi⁷⁴⁴ ve إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ifadesi⁷⁴⁵ böyledir. Bunların hepsi de manası anlaşılan ifadelerdir. Yine bu ifadelerden sonra gelen kelimeler, lâfız itibarıyla kendisinden öncesine -her ne kadar mana açısından bağlantısı olsa da- ihtiyaç duymaz."⁷⁴⁶

- **Vakf-ı Hasen:** Ebû 'Amr ed-Dânî, vakf-ı hasen için yapmış olduğu tarifinde şöyle demiştir:

Vakf-ı hasen, üzerinde vakfedilmesi güzel olmakla birlikte sonrasında ibtidâda bulunmanın güzel/uygun olmadığı vakıftır. Örneğin اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ifadesi üzerinde vakfetmek güzeldir. Çünkü burada kastedilen mana anlaşılmaktadır. Fakat söz konusu ifadenin sonrasında ibtidâda bulunmak uygun değildir. Çünkü o, mecrûrdur. Mecrûr ile ibtidâ etmek ise çirkindir.⁷⁴⁷

İbnü'l-Cezerî, vakf-ı hasen üzerinde durulabilmekle birlikte sonrasında ibtidâda bulunulamayacağına فَامْتَنَعْنَ ifadesiyle işaret etmiştir. Ancak ayet sonu, bu kuralın dışındadır. Zira ayet sonlarında vakfedilmesi ve sonrasında ibtidâ edilmesi câizdir. İbnü'l-Cezerî, جَوَزَ إِلَّا رُؤُوسَ الْآيِ جَوَزَ şeklindeki ifadesiyle bunu kastetmiştir.⁷⁴⁸

⁷³⁹ Ensârî, *a.g.e.*, 182.

⁷⁴⁰ en-Nisâ 4/23.

⁷⁴¹ Dânî, *et-Taḥdîd*, 174.

⁷⁴² el-Bakara 2/3.

⁷⁴³ el-Bakara 2/4.

⁷⁴⁴ el-Bakara 2/5.

⁷⁴⁵ el-Bakara 2/11.

⁷⁴⁶ Cezerî, *en-Neşr*, 1/228.

⁷⁴⁷ Dânî, *et-Taḥdîd*, 174.

⁷⁴⁸ Hamed, *Şerḥu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 553.

- **Vakf-ı Kabîh:** Üzerinde vakfedilen ifadenin -hem lâfız hem de mana bakımından noksanlığa sahip olması sebebiyle- herhangi bir anlam ifade etmemesi halinde, bu tür vakıf “vakf-ı kabîh” olarak isimlendirilir. Dâni, bu vakıf türünü şu sözüyle tarif etmiştir: “O (Vakf-ı kabîh), kendisiyle kastedilen mananın bilinemediği (vakıf türüdür).”⁷⁴⁹ Sehâvî’nin (ö. 643/1245) tanımı ise şöyledir: “O (Vakf-ı kabîh), kendisinden bir şey anlaşılmayan veya kastedilenin dışında bir şey anlaşılan (vakıf türüdür).”⁷⁵⁰ Üzerinde vakfedildiğinde kastedilen mananın anlaşılmamasına örnek olarak, بِسْمِ ve مَالِكِ ifadeleri üzerinde vakıf yapıp اللهُ ve يَوْمَ الدِّينِ ifadelerinden ibtidâda bulunulması zikredilebilir. Esasen söz konusu ifadeler üzerinde durulduğunda, bunların neye muzâf kılındıkları bilinmemektedir.

Sehâvî’nin tanımına göre -vakf-ı kabîh yapılması durumunda- kastedilen mananın dışında kalan bir şeyin anlaşılması da söz konusudur. Buna örnek olarak ise وَقَالَتِ الْيَهُودُ إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ ve يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ ifadeleri⁷⁵¹ ve üzerinde durduktan sonra كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ⁷⁵² üzerinde durduktan sonra كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ⁷⁵³ şeklinde ibtidâ etmek zikredilebilir. Benzer şekilde فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ifadesinde⁷⁵⁴ durup اَلَّذِينَ هُمْ ifadesinden başlamak da böyledir. Çünkü burada مُصَلِّينَ kelimesi, bununla kimlerin kastedildiğini açıklayan sıfatından ayrılmış olmaktadır. Bu tür vakf-ı kabîh, bilinçli olarak yapılması halinde, vakf-ı ism (günah vakıf) şeklinde isimlendirilir. Nitekim لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ifadesinde vakfedip لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ifadesinden başlangıç yapmak da bir vakf-ı ism örneğidir. Çünkü burada asıl itibariyle Allah’ın dışında ilâh olarak nitelenenlerin tamamı olumsuzlanmaktadır. Dâni’nin ifade ettiğine göre bir kimsenin nefesi bu tür bir yerde kesilirse bu kişinin, sözün öncesine gitmesi ve kelâmın kısımlarını birbirine bağlaması gerekmektedir. Eğer böyle yapmaz ise hata etmiş olur.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ Dâni, *et-Taḥdîd*, 175.

⁷⁵⁰ Ebü’l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed es-Seḥâvî, *Cemâlu’l-Kurrâ ve Kemâlu’l-İkrâ*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekke 1408/1987, 2/563.

⁷⁵¹ el-Mâide 5/64.

⁷⁵² el-Mâide 5/73.

⁷⁵³ el-Maûn 107/4.

⁷⁵⁴ Hamed, *Şerḥu’l-Muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 555.

İbnü'l-Cezerî, söz konusu beyitlerde ibtidânın kısımlarını açıklamamıştır. Doğrusu vakıf ile ibtidâ arasında bir bağlantı söz konusu olduğu için bu ikisinden birinin diğerine dayandığı söylenebilir. İbnü'l-Cezerî, ibtidâ ile ilgili olarak şöyle demiştir:

İbtidâ, ancak ihtiyârî olur. Çünkü ona yol açan durum -vakıfta olduğu gibi- zarûret değildir. Bu bağlamda ancak tek başına bir anlam ifade eden ve kastedileni tam manasıyla karşılayan ifadeden yapılabilir. İbtidânın kısımları, vakfın kısımlarında olduğu gibi dört adettir. Bunlar; yanlış bir anlamın oluşmasına veya cümlelerin tam olup olmama durumuna göre tâm, kâfî, hasen ve kabîh şeklinde farklılaşmaktadır.⁷⁵⁵

٧٨ - وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ مِنْ وَقْفٍ وَجِبَ وَلَا حَرَامٌ غَيْرَ مَا لَهُ سَبَبٌ

Manası: Kur'ân'da vâcib (olan) bir vakıf yoktur. Sebep olmadan haram (olan bir vakıf) da yoktur.⁷⁵⁶

Bu beyitte -bir okuyucunun terk ettiği takdirde günaha girmesine sebep olacak- vâcib ve haram olan bir vakıf türünün Kur'ân'da mevcut olmadığı anlatılmaktadır. Buradan hareketle vakıf ve vasıl usullerinin câiz olduğu söylenebilir. Bunun tersi düşünüldüğünde, üzerinde icmâ edilmiş olarak kıraati vasıllı bir şekilde icrâ etmek mümkün olmamaktadır. Zaten bu -seleften hiç kimsenin peş peşe yapılacak bir kıraati yasaklamaması sebebiyle- selef-i sâlihînin icmânını çiğnemek anlamına gelmektedir. Ancak vakfın haram olmasını gerektiren bir sebebin bulunması, istisnâî bir durumdur. Örneğin; وَمَا مِنْ إِلَهٍ ifadesi⁷⁵⁷ ve إِنِّي كَفَرْتُ ifadesine⁷⁵⁸ benzer yerlerde, zarûrî bir durum olmaksızın kasıtlı bir şekilde durulması böyledir. Esasen hiçbir Müslüman, bu tür yerlerde kasıtlı olarak durmaz. Kasten durmadığı takdirde de haram işlemiş olmaz. Yine de en güzel ve uygun olanı, okuyucunun -şüpheden uzak durmak için- söz konusu yerler üzerinde durmaktan kaçınmasıdır.⁷⁵⁹

Netice itibariyle bir okuyucunun, mümkün olduğunca vakıf usullerine riayet etmesi ve bu esnada zorlama vakıflara gitmemesi gerekmektedir. Çünkü bu husus, mananın açığa çıkarılması ve Kur'ân nazımının korunması konusunda önem arz

⁷⁵⁵ Cezerî, *en-Neşr*, 1/230.

⁷⁵⁶ Cezerî, *Muḳaddimetü 'l-Cezeriyye*, 15.

⁷⁵⁷ Âl-i İmrân 3/62.

⁷⁵⁸ İbrâhîm 14/22.

⁷⁵⁹ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 560.

etmektedir. Bazı okuyucuların ve Kur’ân’ı kendi arzuları doğrultusunda te’vil eden kimselerin yaptıkları zorlama vakıf ve ibtidâların hiçbiri, vakıf ve ibtidâyı gerekli kılan hususlardan değildir. Örneğin; *وَإِذْ هُمْ يُخْلِقُونَ* ifadesinde⁷⁶⁰ durup *مَوْلَانَا فَانصُرْنَا* ifadesinden ibtidâ etmek veya *ثُمَّ جَاءُوكَ يَخْلِفُونَ* ifadesinde⁷⁶¹ durup *إِنْ أَرَدْنَا* ifadesinden ibtidâda bulunmak bunlardandır. Bu gibi yerlerde mutlak surette vakfa gitmek gerekli değildir. Asıl gerekli olan, en öncelikli vakfın ve en tam olan anlamın yakalanmasıdır.⁷⁶²

4.2. MUSHAF İMLÂSININ BİLİNMESİ

İbnü’l-Cezerî, tecvid konularını ve vakıf ile ibtidâ hakkındaki hususları açıkladıktan sonra -*Mukaddime* konularının üçüncüsü olan- Mushaf imlâsı ile ilgili hususların izahına başlamıştır. Bu doğrultuda İbnü’l-Cezerî, Mushaf imlâsı ile alakalı olarak iki konuyu ele almıştır. Bunlar; 1) İmlâ açısından ayrık ve bitişik yazıma konu olan ifadeler, 2) Müennes isimlerin açık bir şekilde yazılan ت’leridir.

٧٩ - وَأَعْرِفْ لِمَقْطُوعٍ وَمَوْصُولٍ وَتَا فِي مُصْحَفِ الْإِمَامِ فِي مَا قَدْ أَتَى

Manası: Ayrık ve bitişik olan kelimeleri ve İmâm’ın (Osman b. ‘Affân) Mushafında (bize kadar) gelmiş olan -ve ة şeklinde değil de ت şeklinde yazılan- müenneslik ت’sini de bil!⁷⁶³

Ğânim Kaddûrî’nin yer verdiği bir açıklamaya göre, *لِمَقْطُوعٍ* ifadesinde bulunan ل harfi *في* anlamına gelmektedir.⁷⁶⁴ ‘Abdu’d-dâim el-Ezherî’ye göre ise buradaki ل harfi zâid olup te’kid amacıyla getirilmiştir.⁷⁶⁵ *Mukaddime* şârihleri, İmâm Mushaf’ı ile ne kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları şöyle demiştir: “O, mü’minlerin emîri Osman b. ‘Affân’ın (ö. 35/656) -okumak için- kendisine ayırdığı Mushaf olup -bazılarının şüphelendiği gibi- o bunu kendi yazısıyla yazmış değildir.”⁷⁶⁶

⁷⁶⁰ el-Bakara 2/286.

⁷⁶¹ en-Nisâ 4/62.

⁷⁶² Cezerî, *en-Neşr*, 1/231-232.

⁷⁶³ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 15-16.

⁷⁶⁴ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 578.

⁷⁶⁵ Ezherî, *et-Tirâzâtü'l-mu'leme*, 206.

⁷⁶⁶ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 579.

‘Aliyyü’l-Kârî’ye göre ise İmâm Mushaf’ı ile kastedilen, hem Hz. Osman’ın kendisi için ayırdığı hem de Mekke, Şam, Kûfe, Basra ve bunların dışındaki şehirlere gönderdiği bütün Mushaflardır.⁷⁶⁷ Yine söz konusu beyitteki مَا قَدْ أَتَى ifadesi, “Mushaf’ta geçenler” anlamına gelmektedir.⁷⁶⁸

Müellif -vakıf ve ibtidâ konusuylla bağlantılı olması ve bu konuda imlâ bilgisine ihtiyaç duyulması sebebiyle- vakıf ve ibtidâ ile ilgili hususların ardından resmü’l-Mushaf konusunu ele almıştır. Bu bağlamda Mushaf’taki ayırık ve bitişik yazıma konu olan ifadeleri on dört beyitte ele almışken, müenneslik ت’si konusunu yedi beyitte ifade etmiştir.

4.2.1. Mushaf İmlâsındaki Ayırık ve Bitişik Yazımların Bilinmesi

۸۰ - فَاقْطَعْ بِعَشْرِ كَلِمَاتٍ: أَنْ لَا	مَعَ: مَلْجَأٌ وَلَا إِلَهَ إِلَّا
۸۱ - وَتَعْبُدُوا يَاسِينَ ثَانِي هُوَ لَا	يُشْرِكَنَّ تُشْرِكُ يَدْخُلَنَّ تَغْلُوا عَلَى
۸۲ - أَنْ لَا يَقُولُوا لَا أَقُولَ.....	

Manası: On kelime de لَا أَنْ ifadesini birbirinden (لَا’i’ dan) ayır: مَلْجَأٌ وَلَا إِلَهَ إِلَّا, Yasin suresindeki لَا أَنْ لَا يَقُولُوا, تَغْلُوا عَلَى, يَدْخُلَنَّ, تُشْرِكُ, لَا يُشْرِكَنَّ, (أَنْ لَا تَعْبُدُوا), Hûd’un ikincisi تَعْبُدُوا, suresindeki لَا أَنْ لَا يَقُولُوا.⁷⁶⁹

Bu beyitlerde İbnü’l-Cezerî, Mushaf imlâsında أَنْ’in لَا’dan ayrı yazıldığı yerlere işaret etmiştir. Bunu yaparken, bazen ilgili örneği veya sonrasındaki kelimeyi zikretmiş bazen de sure ismini zikretmekle yetinmiştir. İbnü’l-Cezerî’nin söz konusu beyitlerde zikrettiği on yer; أَنْ لَا تَعْبُدُوا,⁷⁷² أَنْ لَا تَعْبُدُوا,⁷⁷¹ أَنْ لَا تَعْبُدُوا,⁷⁷⁰ أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti, أَنْ لَا تَعْبُدُوا ayeti.

⁷⁶⁷ Aliyyü’l-Kârî, a.g.e., 353.

⁷⁶⁸ Ensârî, a.g.e., 189.

⁷⁶⁹ Cezerî, *Muḳaddimetü’l-Cezeriyye*, 16.

⁷⁷⁰ et-Tevbe 9/118.

⁷⁷¹ Hûd 11/14.

⁷⁷² Yâsîn 36/60.

أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ, 775 ayeti أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا, 774 ayeti أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا, 773 ayeti إِلَّا اللَّهُ إِنِّي أَخَافُ 776 ayeti حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ ve 778 ayeti أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ, 777 ayeti وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ, 776 ayeti 779 ayetindeki altı çizili ifadelerdir. Bu ifadelerde, Mushaf imlâsı gereği أَنْ'in 'dan ayrı yazımı söz konusu olmuştur.

٨٢ - إِنْ مَا بِالرَّعْدِ وَالْمَفْتُوحِ صَل.....

Manası: Ra'd suresindeki مَا'ın 'dan (مَا'ın) ayır! Üstün olanı (مَا'ın) vaslet!⁷⁸⁰

İbnü'l-Cezerî bu beyitte, مَا'ın ifadesindeki edatların birbirinden ayrılması gerektiğini belirtirken مَا'ın ifadesindeki edatların birbirine vasledilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Mushaflar وَمِنْ مَا نُرِيَّتَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ 781 ayetinde geçen مَا'ın edatından ayrı yazıldığı, وَمِنْ مَا نُرِيَّتَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ 782 ayeti ve وَمِنْ مَا نُرِيَّتَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ 783 ayetindeki altı çizili ifadeler gibi bunun dışında kalanların ise bitişik olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁷⁸⁴ Gânim Kaddûrî'nin naklettiğine göre müellif, وَمِنْ مَا نُرِيَّتَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ 785 ayeti mevsûlünün; وَمِنْ مَا نُرِيَّتَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ 786 ayeti ve وَمِنْ مَا نُرِيَّتَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ 787 ayetindeki مَا'ı edatıyla birlikte bulunduğu her yerde bitişik olarak yazıldığını ifade etmek istemiştir.⁷⁸⁸

⁷⁷³ Hûd 11/26.

⁷⁷⁴ el-Mümtehine 60/12.

⁷⁷⁵ el-Hac 22/26.

⁷⁷⁶ el-Kalem 68/24.

⁷⁷⁷ ed-Duhân 44/19.

⁷⁷⁸ el-A'râf 7/169.

⁷⁷⁹ el-A'râf 7/105.

⁷⁸⁰ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 16.

⁷⁸¹ er-Ra'd 13/40.

⁷⁸² Yûnus 10/46.

⁷⁸³ el-Mü'min 40/77.

⁷⁸⁴ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 590.

⁷⁸⁵ el-En'âm 6/143-144.

⁷⁸⁶ en-Neml 27/59.

⁷⁸⁷ en-Neml 27/84.

⁷⁸⁸ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 590.

sonra geldiğinde, قُلْ أَلَذَّكَّرُ مِنْ حَرِّمْ أَمْ الْأُنثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيْنِ ayetindeki altı çizili ifadeye görüldüğü üzere أَمَّا şeklinde bitişik yazılmaktadır.⁸⁰⁹

İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu beyitlerde birbirinden ayrılmasını öğütlediği bir diğer ifade وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ ifadesidir. Mushaflar, bu ifade içerisinde yer alan iki edatın; وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ ayetinde⁸¹¹ ayrı yazılacağı hususunda ittifak etmişlerdir.⁸¹² 'Aliyyü'l-Kârî'nin görüşüne göre bu ifade, Kur'ân-ı Kerîm'de -örneği verilen iki yerin dışında- başka bir yerde görülmemiştir.⁸¹³ Yine Mushaflar, أَنْ لَمْ ifadesindeki edatların da beraber bulundukları her yerde ayrı yazılmaları gerektiği hususunda ittifak halindedir. Nitekim ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ ayetinde⁸¹⁴ ve أَيَّسَبْ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَنْ لَمْ ayetinde⁸¹⁵, bunun örneğini görmek mümkündür. Esasen İbnü'l-Cezerî لَمْ ifadesiyle bunu kastetmiş ve söz konusu ifade için “meftûh” şeklinde bir kayıt getirmiştir. Bunun sebebi, burada kastedilen ifadenin kesreli ifade olmadığını vurgulamaktır.⁸¹⁶ Son olarak müellif, وَأَنْ لَمْ ifadelerinin ayrı yazımı hususunda Mushafların ittifak ettiği ve ayrıldığı yerlere işaret etmiştir. Hemen ifade etmek gerekirse Mushaflar, hemzesi kesreli olan şeddeli إِنَّ'nin tek bir yerde مَا'dan ayrı yazılacağı noktasında ittifak halindedir. Bu tek yer, إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ ayetinde⁸¹⁷ bulunmaktadır. Mushaflar, hemzesi fetha harekeli olan şeddeli أَنَّ'nin ise iki yerde مَا'dan ayrı yazılacağı hususunda ittifak etmiştir. Bu yerler; وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ ile وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ ayetinde⁸¹⁸ yer almaktadır. Müellif, يَدْعُونَ مَعًا şeklindeki ifadeyle bunu kastetmektedir. Mushaflar arasında uygulama yönünden iki yerde ise farklılık söz konusudur. Bunlar, وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ

⁸⁰⁹ Enbârî, *a.g.e.*, 1/342.

⁸¹⁰ el-Bakara 2/144.

⁸¹¹ el-Bakara 2/150.

⁸¹² Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimeti'l-Cezeriyye*, 594.

⁸¹³ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 363.

⁸¹⁴ el-En'âm 6/131.

⁸¹⁵ el-Beled 90/7.

⁸¹⁶ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, 363.

⁸¹⁷ el-En'âm 6/134.

⁸¹⁸ el-Hac 22/62.

⁸¹⁹ Lokmân 31/30.

ayeti⁸²⁰ ile إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ayetinde⁸²¹ geçen altı çizili ifadelerdir. Söz konusu beyitten de anlaşılacağı üzere müellif, وَحُلْفُ الْأَنْفَالِ وَنَحْلٍ وَقَعَا şeklindeki ifadesiyle bu farklılığı anlatmak istemiştir.⁸²²

٨٦ - وَكُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَاخْتَلِفْ رُدُّوْا كَذًا قُلْ بِسْمَا وَالْوَصْلَ صِفْ

٨٧ - خَلَفْتُمُوِي وَاشْتَرَوْا.....

Manası: كُلِّ ifadesindeki كُلِّ'yi مَا'dan ayırınız! رُدُّوْا'daki (كُلِّمَا'da) ihtilâf edildi. قُلْ بِسْمَا'da da (ihtilâf edildi). (Aşağıdaki yerlerde geçen بِسْمَا kelimesinde) Vash nitele: اشْتَرَوْا, خَلَفْتُمُوِي.⁸²³

İbnü'l-Cezerî burada مَا كُلِّ ve بِسْمَا ifadelerinde söz konusu olan ayrık ve bitişik yazımlardan bahsetmiştir. İlk olarak كُلِّ ifadesine bakmak gerekirse Mushaflar, كُلِّ'nin مَا'dan ayrı yazılması noktasında -tek yerde- uygulama birliği arz etmiştir. Bu yer, مِنْ وَاتَّبِعْكُمْ كُلِّ ayetinde⁸²⁴ geçmektedir. Fakat رُدُّوْا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا كُلِّ ayetindeki⁸²⁵ ifade üzerinde -bazı Mushaflarda ayrık bazılarında ise bitişik yazım söz konusu olduğu için- ihtilâf edilmiştir. Diğer taraftan بِسْمَا kelimesine gelince bu kelime, Kur'an'da kırk yerde geçmektedir. Bunlardan dokuzunda, söz konusu kelimedden sonra مَا edatı gelir. Ancak بِسْمَا'nin başında ل veya ف harfinin bulunduğu yerlerde, tartışmasız bir şekilde مَا edatı ayrı yazılmıştır. Buna örnek olarak يَشْتَرُونَ مَا لَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِأَنفُسِهِمْ ayeti⁸²⁶ ile فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ayeti⁸²⁷ zikredilebilir. İbnü'l-Cezerî, بِسْمَا'nin -başında herhangi bir harf bulunmamakla birlikte-

⁸²⁰ el-Enfâl 8/41.

⁸²¹ en-Nahl 16/95.

⁸²² Hamed, *Şerhu'l-Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 595.

⁸²³ Cezerî, *Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, 18.

⁸²⁴ İbrâhîm 14/34.

⁸²⁵ en-Nisâ 4/91.

⁸²⁶ el-Bakara 2/102.

⁸²⁷ Âl-i İmrân 3/187.

sonrasında مَا'nın geldiği üç yer daha zikretmiş ve bunların biri üzerinde ihtilâf bulunduğundan bahsetmiştir. Bu tek yer قُلْ بِسْمِ يَامُرْكُمْ بِهِ إِيْمَانُكُمْ ayetindeki⁸²⁸ altı çizili ifadedir. Diğer iki yerin ise bitişik yazılacağı noktasında müellif, Mushafların ittifak halinde olduklarını belirtmiştir. Bu iki yer بِسْمِ اسْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ayeti⁸²⁹ ile بِسْمِ خَلَقْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي ayeti⁸³⁰ geçmektedir. İbnü'l-Cezerî, bu iki yere وَالْوَصْلَ صِفْ خَلَقْتُمُونِي وَاسْتَرَوْا ifadesiyle işarete bulunmuştur.⁸³¹

٨٧ - فِي مَا أَقْطَعَا أُوحِي أَفْضُتُمْ اسْتَهْتَّ يَبْلُو مَعَا

٨٨ - ثَانِي فَعَلْنَ وَقَعَتْ رُومٌ كَلَا تَنْزِيلُ شَعْرًا وَغَيْرُ ذِي صِلَا

Manası: (Aşağıdaki yerlerde) مَا'yi (ي'yi) ayır: (Her ikisini de) beraber. İkinci فَعَلْنَ, Vâkıa, Rum, Tenzil'in ikisinde, Şu'arâ'da. Onların dışında vaslet!⁸³²

İbnü'l-Cezerî'nin وَغَيْرُهَا ifadesi, *Mukaddime* nüshalarının bazılarında وَغَيْرُهَا şeklinde geçmektedir. Söz konusu eserin bazı şerhlerinde de böyledir.⁸³³ Yine müellifin burada kullandığı أَقْطَعَا ve صِلَا kelimelerinin asılları, أَقْطَعْنَ ve صِلْنَ şeklindedir. Bu iki kelimedeki cezimli te'kid ن'u -vezin uyumu için olmaksızın- ا harfine ibdâl olunmuştur.⁸³⁴

Hemen ifade etmek gerekirse müellif bu beyitlerde, ي'nin مَا'dan ayrı yazılacağı on bir yere işaret etmiştir. Bu yerlerden bazılarını bizzat zikretmiş, bazılarını ise bulundukları sure isimlerini kullanmak suretiyle belirtmiştir.⁸³⁵ Bahsi geçen yerlerin ilki قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا اُوحِيَ إِلَيَّ ayetinde⁸³⁶ bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî, اُوحِيَ kelimesini kullanarak bu ayete işaret

⁸²⁸ el-Bakara 2/93.

⁸²⁹ el-A'râf 7/150.

⁸³⁰ el-Bakara 2/90.

⁸³¹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 598.

⁸³² Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 18.

⁸³³ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 599.

⁸³⁴ Taşköprizâde, *a.g.e.*, 266.

⁸³⁵ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 599.

⁸³⁶ el-En'âm 6/145.

etmiştir. Benzer şekilde أَفْضَلُكُمْ ayeti⁸³⁷ için أَفْضَلُكُمْ ifadesini, وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ, أَفْضَلُكُمْ ayeti⁸³⁸ için أَفْضَلُكُمْ ifadesini, وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُكُمْ, أَفْضَلُكُمْ ayeti⁸³⁹ ve لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُكُمْ ayeti⁸⁴⁰ için ise أَفْضَلُكُمْ ifadesini kullanmıştır. Yine Bakara suresinde ikinci defa geçen فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ ayeti⁸⁴¹ için فِي مَا فَعَلْنَ ifadesini, وَنُنَبِّئُكُمْ فِي مَا لَا, أَفْضَلُكُمْ ayeti⁸⁴² için وَقَعْتُ ifadesini ve فِي مَا ayeti⁸⁴³ için رُومٌ ifadesini, işaret olarak kullanmıştır. Bunların bir benzeri mahiyetinde İbnü'l-Cezerî, her ikisi de Zümer suresinde geçen, وَمَا هُمْ فِي مَا يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ayeti⁸⁴⁴ ile وَمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ayetine⁸⁴⁵ göndermede bulunmak için -bu surenin ilk ayeti olan- كَلَّا تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ayetinden⁸⁴⁶ hareketle كَلَّا تَنْزِيلُ ifadesini kullanmıştır. Son olarak müellif, فِي مَا هُنَّا أَمِينٌ ayetine⁸⁴⁷ شُعْرًا ifadesiyle işarette bulunmuştur.⁸⁴⁸

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* isimli eserinde şöyle demiştir: “فِي مَا (ifadesi), on bir yerde bitişik yazıldı. Bunlardan, üzerinde ihtilâf edilmeyen tek yer vardır. O da Şu‘arâ suresindeki فِي مَا هُنَّا أَمِينٌ ayetidir. (Söz konusu yerlerin) On tanesi üzerinde ihtilâf edilmiştir. Ancak çoğunluğun görüşü, bunların ayrı yazılacağı yönündedir.”⁸⁴⁹ Çoğunluğun görüşünün ayrı yazım yönünde olmasından dolayı İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*’sinde söz konusu ihtilâfa işaret etmemiştir. Ğânim Kaddûrî, bununla ilgili olarak şöyle bir izaha yer vermiştir: “Onun ifadelerinden, herhangi bir ihtilâfın varlığı anlaşılmaz. Çünkü o, ihtilâfın varlığını açıkça zikretmediği gibi buna işarette de bulunmamıştır.”⁸⁵⁰

⁸³⁷ Nûr 24/14.

⁸³⁸ el-Enbiyâ 21/102.

⁸³⁹ el-Mâide 5/48.

⁸⁴⁰ el-En‘âm 6/165.

⁸⁴¹ el-Bakara 2/240.

⁸⁴² el-Vâkıa 56/61.

⁸⁴³ er-Rûm 30/28.

⁸⁴⁴ ez-Zümer 39/3.

⁸⁴⁵ ez-Zümer 39/46.

⁸⁴⁶ ez-Zümer 39/1.

⁸⁴⁷ eş-Şu‘arâ 26/146.

⁸⁴⁸ Hamed, *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 600.

⁸⁴⁹ Cezerî, *en-Neşr*, 2/149.

⁸⁵⁰ Hamed, *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, 600-601.

٨٩ - فَأَيْنَمَا كَانَتْخُلُوصِلْ وَمُخْتَلِفٌ فِي الشُّعْرَا الْأَحْزَابِ وَالنِّسَا وَصِيفٌ

Manası: فَأَيْنَمَا'yı Nahl suresindeki gibi vaslet! Şu'arâ, Ahzâb ve Nisâ'daki أَيِّنَمَا'lar ihtilâflı olarak nitelendi.⁸⁵¹

Bu beyitte geçen فِي الشُّعْرَا ifadesi, *el-Havâşî'l-müf'hime* isimli eserde فِي الطَّلَّةِ şeklinde geçmektedir. Bununla amaçlanan, فَأَحَدَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الطَّلَّةِ ayetinden⁸⁵² hareketle surenin ismine işaret etmektir.⁸⁵³ İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'deki bu ifadeleri, *en-Neşr* isimli eserinde yer alan مَا ile alakalı- şu sözlerinin bir özetidir:

أَيْنَ (ifadesi), أَيِّنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ⁸⁵⁴ ve أَيِّنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ⁸⁵⁵ gibi yerlerde ayrı yazıldı. Bakara suresindeki أَيِّنَمَا تُولُوا فَنَمَّ وَجْهَ اللَّهِ⁸⁵⁶ ile Nahl suresindeki أَيِّنَمَا يُوْجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِحِجْرٍ⁸⁵⁷, bunların dışındadır. Çünkü bunlarda (söz konusu ifade) bitişik yazıldı. Nisâ'daki أَيِّنَمَا تَكُونُوا⁸⁵⁸, Şu'arâ'daki أَيِّنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ⁸⁵⁹ ve Ahzâb'daki أَيِّنَ مَا تُقِفُوا⁸⁶⁰ geçen ifadeler üzerinde ise farklı uygulamalar söz konusu olmuştur. Bunlar, bazı Mushaflarda ayrı bazı Mushaflarda ise bitişik yazılmıştır. En doğrusunu Allah (c.c.) bilir.⁸⁶¹

Mushafta on iki yerde, أَيِّنَ'den sonra مَا gelmiştir. Bunlardan yedisinde, söz konusu ifadeler ittifakla ayrı yazılmıştır. Beş yerde ise bitişik yazım noktasında ittifak ve ihtilâfın varlığına dair rivayet vârid olmuştur. Bunlardan bitişik yazılacağına ittifak edilenler, Bakara ve Nahl surelerindeki yerlerdir. Üzerinde ihtilâf edilenler ise Nisâ, Şu'arâ ve Ahzâb surelerindeki yerlerdir. Bu üç yer hakkında tercihe şayan olan görüş; Nisâ ve Ahzâb surelerindeki yerlerin bitişik yazılması, Şu'arâ suresindeki yerin ise ayrı yazılmasıdır.⁸⁶²

⁸⁵¹ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 19.

⁸⁵² eş-Şu'arâ 26/189.

⁸⁵³ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 602.

⁸⁵⁴ el-A'râf 7/37.

⁸⁵⁵ el-Mü'min 40/73.

⁸⁵⁶ el-Bakara 2/115.

⁸⁵⁷ en-Nahl 16/76.

⁸⁵⁸ en-Nisâ 4/78.

⁸⁵⁹ eş-Şu'arâ 26/92.

⁸⁶⁰ el-Ahzâb 33/61.

⁸⁶¹ Cezerî, *en-Neşr*, 2/148.

⁸⁶² Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 602.

ayetlerin üçüncüsü, Ahzâb suresinde geçen ikinci yerdir. Bu suredeki ilk yerin (لَكِي لَا يَكُونُ) bitişik yazılacağı yönündeki görüş sahih değildir.⁸⁷⁴

Doksan birinci beyitin ikinci kısmında yer alan عَنْ مَنْ ifadesi ile ilgili olarak Mushaflar, bu edatların iki yerde ayrı yazılacağı noktasında uygulama birliği arz etmişlerdir. Bunlar; عَنْ مَنْ يَشَاءُ ayeti⁸⁷⁵ ile عَنْ مَنْ تَوَلَّى ayetindeki⁸⁷⁶ altı çizili yerlerdir. Ca'berî'nin ifadesine göre Kur'an'da, bu iki yerin dışında ayrık veya bitişik yazılan başka bir yer yoktur.⁸⁷⁷ Zekerîyyâ el-Ensârî ise bu ikisinin dışında kalan yerlerin bitişik yazıldığını belirtmiştir.⁸⁷⁸ Son olarak İbnü'l-Cezerî, يَوْمَ هُمْ ifadesini zikretmiştir. Bu ifade ile ilgili olarak Mushaflar, يَوْمَ'nin هُمْ'den iki yerde ayrı yazılacağı hususunda ittifak halindedir. Bu yerler; يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ ayeti⁸⁷⁹ ile يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُقْتَنُونَ ayetinde⁸⁸⁰ yer almaktadır. Diğer taraftan يَوْمَ هُمْ zamirinin mecrûr konumunda bulunduğu يَوْمَ هُمْ ayeti⁸⁸¹ ile Tûr suresindeki يَوْمَ هُمْ ayetine⁸⁸² gelince, Mushaflar söz konusu ifadenin bu iki ayette bitişik yazılacağı hususunda ittifak etmiştir.⁸⁸³

٩٢ - وَمَالٍ هَذَا وَالَّذِينَ هَؤُلَاءِ تَحِينَ: فِي الْإِمَامِ صَلِّ وَوَهَلَا

Manası: مَالٍ هَذَا, وَالَّذِينَ هَؤُلَاءِ (gibi ayetlerde ل ayrıktır). تَحِينَ'de bulunan ت harfini, حِينَ kelimesine -İmam Hz. Osman'ın Mushafında olduğu gibi- vaslet! Ancak o -vaslı söyleyenin sözü- zayıf ve yanlış sayılmıştır.⁸⁸⁴

⁸⁷⁴ Cezerî, *en-Neşr*, 2/155.

⁸⁷⁵ Nûr 24/43.

⁸⁷⁶ en-Necm 53/29.

⁸⁷⁷ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 605.

⁸⁷⁸ Ensârî, *a.g.e.*, 202.

⁸⁷⁹ el-Mü'min 40/16.

⁸⁸⁰ ez-Zâriyât 51/13.

⁸⁸¹ ez-Zâriyât 51/60.

⁸⁸² et-Tûr 52/45.

⁸⁸³ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 605.

⁸⁸⁴ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 20.

Bu beyitte, مَالٍ ve حِينَ لَاتِ ifadelerinin imlâsı ele alınmıştır. Hemen ifade etmek gerekirse Mushaflar, kendisinden önce -istifham edatı olan- ما'nın geldiği ل harf-i cerrinin dört yerde -mecrûr kıldığı kelimeden- ayrı yazılacağı hususunda uygulama birliği arz etmiştir. Bu dört yer; مَالٍ هَذَا الْكِتَابِ ayeti⁸⁸⁵, مَالٍ هَذَا الرُّسُولِ ayeti⁸⁸⁶, فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا ayeti⁸⁸⁷ ve فَمَالِ وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ مَّا لَكَ لَا تَأْمَنَّا ayeti⁸⁸⁹ ve فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ayeti⁸⁹⁰ ve وَمَا لَكُمْ نِعْمَةً تُجْزَى ayetindeki⁸⁹¹ altı çizili ifadeler zikredilebilir.

Müellif, وَهَلَا şeklindeki ifadesiyle Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dan (ö. 224/838) gelen rivayete⁸⁹² işaret etmiştir.⁸⁹³ Bu rivayete göre حِينَ مَنَاصٍ ayetindeki⁸⁹⁴ altı çizili ifade, İmam Mushafı'nda تَحِينَ şeklinde bitişik olarak yazılmıştır. Ancak İbnü'l-Cezerî, söz konusu beyitin sonunda zikrettiği, وَهَلَا şeklindeki ifadesiyle bu rivayetin zayıf kabul edildiğini anlatmak istemiştir. Zaten وَهَلَا ifadesi de bir şeyin zayıf olduğunu belirtmek amacıyla kullanılan ve “gözden kaçırmak” manasına gelen وَهَلْ يَوْهَلْ وَهَلَا fiilinden gelmektedir.⁸⁹⁵ Nitekim Ebû ‘Amr ed-Dânî, bu hususla ilgili olarak şunları söylemiştir: “İleri gelen şehir Mushaflarının hiçbirinde, böyle bir yazıma rastlamadık. (Bununla birlikte) Birçok âlimimiz, Ebû Ubeyd'den gelen bu rivayeti reddetmiştir. Onlar da Mushafların ve Mushaf dışındaki yazımların hiçbirinde, böyle bir imlâ şekline rastlamamışlardır.”⁸⁹⁶ Yine Tâzîfî, söz konusu ifade ile ilgili olarak şöyle bir cümleye yer

⁸⁸⁵ el-Kehf 18/49.

⁸⁸⁶ el-Furkân 25/7.

⁸⁸⁷ el-Meâric 70/36.

⁸⁸⁸ en-Nisâ 4/78.

⁸⁸⁹ Yûnus 10/35.

⁸⁹⁰ Yûsuf 12/11.

⁸⁹¹ el-Leyl 92/19.

⁸⁹² Enbârî, *a.g.e.*, 1/295.

⁸⁹³ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 607.

⁸⁹⁴ Sâd 38/3.

⁸⁹⁵ *Lisânu'l-'Arap*, “v-h-l”, 14/264.

⁸⁹⁶ Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi meşâhifi ehli'l-emşâr*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân, Dimaşk 1940, 76.

vermiştir: “Müellifin ‘Bu görüş zayıf addedilmiştir.’ anlamını kastettiği de söylenmiştir.”⁸⁹⁷

٩٣ - وَزَّنُوهُمْ وَكَالُوهُمْ حِيلَ كَذًا مِنْ: أَلْ وَهَآ وَيَا لَا تَفْصِلِ

Manası: وَزَّنُوهُمْ وَكَالُوهُمْ’deki هُمْ’leri vaslet! Yine أَلْ هَآ ve يَا’yı (bunlardan sonra gelen kelimelerden) ayırma! (Vaslet!).⁸⁹⁸

Bu beyitte; وَزَّنُوهُمْ, كَالُوهُمْ, أَلْ, هَآ ve يَا ifadeleri ile alakalı yazım kuralından bahsedilmiştir. Öncelikle وَزَّنُوهُمْ يُخْسِرُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَّنُوهُمْ ayetinde⁸⁹⁹ geçen كَالُوهُمْ ve وَزَّنُوهُمْ kelimelerini ele almak gerekirse Mushaflar, bu kelimelerin -kural açısından- bitişik yazılacağı hususunda ittifak etmiştir. Zira bu kelimelerin و’ından sonra وَزَّنُوهُمْ kelimesinin de ikinci و’ından sonra- ا harfi yazılmamıştır. Dolayısıyla و’ın ardından ا’in yazılmaması, söz konusu kelimelerin imlâsının bitişik olduğuna delil olmaktadır. Buradan hareketle İbnü’l-Cezerî, bu iki kelimenin bitişik yazılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Müellif; lââm-ı ta’rif (أَلْ), nidâ edatı olan يَا ve tenbih edatı olan هَآ’nın, kendilerinden sonra gelen kelimeden -hem okuyuş hem de yazım itibarıyla- ayrı tutulmasını yasaklamıştır. Sonrasındaki kelime ile ayrıştırılmaması gereken bu ifadelerle ilgili örnekler çoktur. Mesela lââm-ı ta’rif için الْأَرْضُ ifadesi⁹⁰⁰ ile الْحَقُّ ifadesi⁹⁰¹, nidâ edatı olan يَا için يَا أَيُّهَا ifadesi⁹⁰² ile يَا أَدَمُ ifadesi⁹⁰³, tenbih edatı olan هَآ için ise هَآ أَنْتُمْ ifadesi⁹⁰⁴ ile هَآ هَؤُلَاءِ ifadesi⁹⁰⁵, örnek mahiyetinde zikredilebilir. ‘Aliyyü’l-Kârî -bazı bilgisiz okuyucuların yaptığı gibi- bahsi

⁸⁹⁷ Tâzîfî, a.g.e., 362.

⁸⁹⁸ Cezerî, *Muḳaddimetü’l-Cezeriyye*, 20.

⁸⁹⁹ el-Mutaffîfîn 83/3.

⁹⁰⁰ el-Bakara 2/61.

⁹⁰¹ el-Bakara 2/26.

⁹⁰² el-Bakara 2/21.

⁹⁰³ el-Bakara 2/33.

⁹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/66.

⁹⁰⁵ el-Bakara 2/31.

geçen üç ifadenin üzerinde vakıf yapılmasının ve sonrasındaki kelimenin başından ibtidâ edilmesinin uygun olmadığını belirtmiştir.⁹⁰⁶

4.2.2. Mushaf'ta ت Olarak Yazılan Müenneslik (ة)'leri

Kur'ân okuyucusu, müenneslik ة'lerinden ت ile yazılanları bilmeye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Mushaf'taki müenneslik têt'leri, “ة ile yazılanlar” ve “ت ile yazılanlar” şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Vakıf esnasında, ة ile yazılanların ة ile okunacağı hususunda ittifak söz konusu iken; ت ile yazılanlar üzerinde nasıl vakfedileceği hususunda ihtilâf vardır. Dolayısıyla bir Kur'ân okuyucusu için bahis konusu yazımların tamamında doğruyu yakalayabilmek adına ت ile ve ة ile yazımın söz konusu olduğu yerleri bilmek mutlaka gereklidir.⁹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si -az sayıda olmasından dolayı- ت ile yazılan ifadeleri içermektedir. Böylece müellif, bunların dışında kalan yazımların ة ile yapılmış olduğunu anlatmak istemiştir.⁹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, eserinin yedi beyitini ت ile yapılan yazımlara ayırmış ve bu beyitlerde on üç tane kelimeden bahsetmiştir. Yine bu kelimeleri -Mushaf'taki yerlerine işaret etmek amacıyla- bulundukları surelerin isimleriyle birlikte zikretmiştir.⁹⁰⁹

٩٤ - وَرَحِمْتُ الرُّحُفَ بِالتَّائِزَةِ لَا عَرَفَ رُومَ هُودَ كَافِ الْبَقَرَةِ

Manası: رَحِمْتُ (kelimesi); Zuhuf, A'râf, Rum, Hûd, Kâf (Meryem) ve Bakara surelerinde, ة ile değil ت ile yazıldı.⁹¹⁰

Bu beyitte müellif, sonu ة ile yazılmayıp ت ile yazılan رَحِمْتُ kelimesini geçtiği surelerin isimleriyle birlikte zikretmiştir. Müellifin رَحِمْتُ ifadesi mübtedâdır. Bu ifadenin

⁹⁰⁶ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 384.

⁹⁰⁷ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 612.

⁹⁰⁸ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 392.

⁹⁰⁹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 612.

⁹¹⁰ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 20.

geçenlerin sonrakileri ve عُقُود'un ikincisi olan Mâide suresinde هَم ile beraber zikredilen ayet ile Lokman, sonra Fâtır, Âl-i İmrân ve Tûr gibi yerlerde geçen نِعْمَت kelimeleri ت iledir. Âl-i İmrân ve Nur'daki لَعْنَت de ت iledir.⁹²³

Müellifin نِعْمَتُهَا ifadesinde geçen zamir, doksan dördüncü beyitin sonunda belirtilen Bakara suresine gitmektedir. Doksan beşinci beyitte yer alan إِنْزِلْهُمْ ifadesine gelince, bu ifade إِنْزِلْ ismi ile alakalı bir lehçedir. Hemen ardından gelen مَعًا ifadesi ise “İbrâhim suresindeki iki yer” anlamına gelmektedir. Yine أُخِيرَاتُ ifadesi, ثَلَاثُ kelimesinin sıfatıdır. Bu kelime ile işaret edilen üç yer, Nahl suresindeki bir yer ile İbrâhim suresindeki iki yerdir. Esasında أُخِيرَاتُ ifadesi, bununla kastedilenin Nahl ve İbrâhim surelerinin baş kısmındaki نِعْمَةٌ'ler olmadığına vurgu yapmaktadır. Zira bunlar ة ile yazılmıştır. İbnü'l-Cezerî, عُقُود ifadesiyle de Mâide suresini kastetmiştir.⁹²⁴

Müellif, عُقُودُ الثَّانِ هَم şeklindeki ifadesiyle Mâide suresindeki -söz konusu kelimenin geçtiği- ikinci yere işaret etmiştir. Çünkü burada geçen نِعْمَت kelimesinin yakınında إِذْ هَم ifadesi yer almaktadır. Mâide suresinde geçen ilk yer ile diğerlerine gelince, bunlar ة ile yazılmışlardır.⁹²⁵ Müellifin -Mushaf'ta on bir yerde ت ile yazıldığını- haber verdiği وَادْكُرُوا نِعْمَتَ kelimesinin geçtiği ayetler, beyitteki tertibe göre şu şekilde sıralanabilir: اذْكُرُوا نِعْمَتَ اَللّٰهِ اَيَتِي⁹²⁶, اذْكُرُوا نِعْمَتَ اَللّٰهِ عَلَيْكُمْ اَيَتِي⁹²⁷, وَيَنْعِمَتِ اَللّٰهُ هُمْ يَكْفُرُونَ اَيَتِي⁹²⁸, يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اَللّٰهِ اَيَتِي⁹²⁹, وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اَللّٰهِ اَيَتِي⁹³⁰, بَدَلُوا نِعْمَتَ اَللّٰهِ كُفْرًا اَيَتِي⁹³¹, لَا تَحْصُوهَا اَيَتِي⁹³², اَيَّتِهِنَّ اَيَتِي⁹³³.

⁹²³ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 21.

⁹²⁴ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 615.

⁹²⁵ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 615.

⁹²⁶ el-Bakara 2/231.

⁹²⁷ Âl-i İmrân 3/103.

⁹²⁸ en-Nahl 16/72.

⁹²⁹ en-Nahl 16/83.

⁹³⁰ en-Nahl 16/114.

⁹³¹ İbrâhîm 14/28.

⁹³² İbrâhîm 14/34.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ, ayeti⁹³⁴ أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ, ayeti⁹³³ الَّذِينَ آمَنُوا ادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ لَعْنَتْ, ayeti⁹³⁶ فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ve ayeti⁹³⁵ ادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ فَتَنْجَعَلْ لَعْنَتُ اللَّهِ لَكِنَّتِ اللَّهُ ile yazıldığını zikretmiştir. Bunlar da فَتَنْجَعَلْ لَعْنَتُ اللَّهِ ile ayeti⁹³⁷ عَلَى الْكَاذِبِينَ ayetinde⁹³⁸ yer almaktadır.

٩٧ - وَأَمْرَاتُ: يُوسُفَ عِمْرَانَ الْقَصَصُ تَحْرِيمُ مَعْصِيَتٍ: بِقَدْ سَمِعَ يُحْصَنُ

Manası: Yusuf, Âl-i İmrân, Kasas ve Tahrîm'deki امْرَأَتِ kelimeleri de ت ile yazılmıştır. Sadece مَعْصِيَتٍ'deki قَدْ سَمِعَ de ت ile yazılmıştır.⁹³⁹

Müellif, امْرَأَةٌ kelimesinin muzâfun ileyh kılınması durumunda ت ile yazıldığını ifade etmiştir. Söz konusu kelime Mushaf'ta yedi yerde ت ile yazılmıştır. Bu yerlerin bulunduğu ayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا, ayeti⁹⁴⁰ قَالَتْ امْرَأَتُ, ayeti⁹⁴¹ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ النَّ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتُ نُوحٍ, ayeti⁹⁴³ وَقَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنُ, ayeti⁹⁴² إِذْ قَالَتْ امْرَأَتُ عِمْرَانَ, ayeti⁹⁴¹ امْرَأَتُ النَّ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتُ نُوحٍ, ayeti⁹⁴⁵ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتُ فِرْعَوْنُ ve ayeti⁹⁴⁴ امْرَأَتُ لُوطٍ ile yazıldığı yerleri belirttikten sonra, مَعْصِيَةٍ kelimesinin de ت ile yazılan kelimelerden olduğuna işaret etmiş ve bu kelimenin Mücâdele (قَدْ سَمِعَ) suresindeki iki yere mahsus

⁹³³ el-Mâide 5/11.

⁹³⁴ Lokmân 31/31.

⁹³⁵ Fâtır 35/3.

⁹³⁶ et-Tûr 52/29.

⁹³⁷ Âl-i İmrân 3/61.

⁹³⁸ en-Nûr 24/7.

⁹³⁹ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 22.

⁹⁴⁰ Yûsuf 12/30.

⁹⁴¹ Yûsuf 12/51.

⁹⁴² Âl-i İmrân 3/35.

⁹⁴³ el-Kasas 28/9.

⁹⁴⁴ et-Tahrîm 66/10.

⁹⁴⁵ et-Tahrîm 66/11.

olmak üzere ت ile yazıldığını haber vermiştir. Bunlar da وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْغَدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ ile ayeti⁹⁴⁶ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْغَدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ ayetinde⁹⁴⁷ bulunmaktadır.

٩٨ - شَجَرَتِ الدُّخَانِ سُنَّتْ فَاطِرٍ كَلًّا وَالْإِنْفَالِ وَأُخْرَى غَافِرٍ

Manası: Duhân'daki شَجَرَتِ de ت iledir. Fâtır'ın tamamında, Enfâl ve Gâfir'in (Mü'min suresinin) sonundaki سُنَّتْ de ت iledir.⁹⁴⁸

İbnü'l-Cezerî, doksan sekizinci beyitte شَجَرَتِ ve سُنَّتْ kelimelerinin ت ile yazıldığı yerleri haber vermektedir. İbnü'l-Cezerî'nin burada kullanmış olduğu كَلًّا ifadesi, Fâtır suresinde üç yerde geçen سُنَّة kelimelerinin hepsine işaret etmektedir. Söz konusu beyitin sonunda yer alan وَأُخْرَى غَافِرٍ ifadesi ise “Mü'min suresinin sonu” anlamına gelmektedir.⁹⁴⁹ Müellif, شَجَرَتِ الدُّخَانِ şeklinde kullanmış olduğu ifade ile شَجَرَتِ kelimesinin tek bir yerde - sadece Duhân suresinde- ت ile yazıldığını bildirmiştir. Duhân suresinde geçen شَجَرَتِ şeklindeki yazım, إِنَّ شَجَرَتِ الرَّقُومِ طَعَامُ الْأَنْعَامِ ayetinde⁹⁵⁰ yer almaktadır. Bunun dışındaki diğer yazımlar ise ة iledir.⁹⁵¹ Buna ilâve olarak İbnü'l-Cezerî, سُنَّة kelimesinin de ت ile yazılabilen kelimelerden olduğunu bildirmiştir. Bu kelimenin Mushaf'ta ت ile yazıldığı beş yer, فَهَلْ يَنْظُرُونَ ifadesinde yerini bulan şu ayetler içerisinde: سُنَّتِ اللَّهُ ayeti⁹⁵², فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ayeti⁹⁵³ ve سُنَّتِ اللَّهُ ayeti⁹⁵⁴.

⁹⁴⁶ el-Mücâdele 58/8.

⁹⁴⁷ el-Mücâdele 58/9.

⁹⁴⁸ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 22.

⁹⁴⁹ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 617.

⁹⁵⁰ ed-Duhân 44/43.

⁹⁵¹ Hamed, *Şerhu'l-Muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, 617.

⁹⁵² Fâtır 35/43.

⁹⁵³ el-Enfâl 8/38.

⁹⁵⁴ el-Mü'min 40/85.

٩٩ - قُرْتُ عَيْنٍ جَنَّتْ فِي وَقَعَتْ فِطْرَتْ بَقِيَّتْ وَابْنَتْ وَكَلِمَتْ

١٠٠ - أَوْسَطَ الْأَعْرَافِ وَكُلُّ مَا اخْتَلَفَ جَمْعًا وَفَرْدًا فِيهِ بِالنَّاءِ عُرِفَ

Manası: قُرْتُ عَيْنٍ'deki قُرْتُ, وَقَعَتْ'taki جَنَّتْ, فِطْرَتْ, بَقِيَّتْ, ابْنَتْ ve كَلِمَتْ de ت iledir. Ki bu كَلِمَتْ kelimesi, A'râf'ın ortasındadır. Çoğul ve tekliği hususunda ihtilâf olunan kelimelerde bulunan tâ'ler, ة ile değil ت ile bilindi.⁹⁵⁵

Bu iki beyitte İbnü'l-Cezerî, Mushaf'ta sadece tek bir yerde ت ile yazılmış olan kelimeleri zikretmiş ve ardından da müennes isimlerden tekil ve çoğul olarak okunanların yazımı ile alakalı genel bir kuraldan bahsetmiştir. Öncelikle Mushaf'ta -tek bir yere mahsus olmak üzere- ت ile yazılan kelimelerin yerlerini göstermek gerekirse; قُرْتُ kelimesi فِطْرَتْ اللّٰهُ kelimesi فِطْرَتْ, ⁹⁵⁷ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ ayetinde ⁹⁵⁶ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi جَنَّتْ, ⁹⁵⁹ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi ابْنَتْ, ⁹⁵⁸ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi بَقِيَّتْ, ⁹⁶⁰ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi كَلِمَتْ ve ⁹⁶¹ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi اِبْنَتْ ayetinde ⁹⁶² قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi اِبْنَتْ ayetinde ⁹⁶³ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi اِبْنَتْ ayetinde ⁹⁶⁴ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi اِبْنَتْ ayetinde ⁹⁶⁵ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi اِبْنَتْ ayetinde ⁹⁶⁶ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi اِبْنَتْ ayetinde ⁹⁶⁷ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ kelimesi اِبْنَتْ ayetinde geçmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin yüzüncü beyitte zikrettiği genel kurala gelince, bu kural şudur: Kıraat imamlarının tekil veya çoğul okuyuş hususunda farklı uygulamalara gittikleri yerlerin hepsi -ister tekil ister çoğul olarak okunsun- ت ile yazılmıştır. Bunlar, Kur'ân'da on iki yerde geçen yedi kelimedendir ibarettir. Bu kelimelerin yer aldığı ayetler şunlardır: لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁶⁴ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁶⁵ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁶⁶ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁶⁷ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁶⁸ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁶⁹ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷⁰ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷¹ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷² لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷³ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷⁴ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷⁵ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷⁶ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷⁷ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷⁸ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁷⁹ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸⁰ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸¹ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸² لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸³ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸⁴ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸⁵ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸⁶ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸⁷ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸⁸ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁸⁹ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹⁰ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹¹ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹² لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹³ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹⁴ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹⁵ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹⁶ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹⁷ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹⁸ لَقَدْ كَانَ فِي ⁹⁹⁹ لَقَدْ كَانَ فِي ¹⁰⁰⁰ لَقَدْ كَانَ فِي

⁹⁵⁵ Cezerî, *Muḳaddimetü'l-Cezeriyye*, 22-23.

⁹⁵⁶ el-Kasas 28/9.

⁹⁵⁷ el-Vâkıa 56/89.

⁹⁵⁸ er-Rûm 30/30.

⁹⁵⁹ Hûd 11/86.

⁹⁶⁰ et-Tahrîm 66/12.

⁹⁶¹ el-A'râf 7/137.

⁹⁶² Yûsuf 12/7.

⁹⁶³ Yûsuf 12/10.

⁹⁶⁴ Yûsuf 12/15.

⁹⁶⁵ el-Ankebût 29/50.

⁹⁶⁶ Sebe' 34/37.

⁹⁶⁷ Fâtır 35/40.

ayeti⁹⁶⁸ كَانَهُ جَمَلَتْ صُفْرٌ , ayeti⁹⁶⁹ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا , ayeti⁹⁷⁰ كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا , ayeti⁹⁷¹ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ مَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا , ayeti⁹⁷² إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ , ayeti⁹⁷³ وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا .

Kıraat imamları arasında -sonu ة ile yazılan kelimeler üzerinde- ة ile vakfetme hususunda ittifak söz konusu iken, ت ile yazılan kelimeler üzerinde yapılacak olan vakıf hususunda uygulama farklılığı söz konusu olmuştur. İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Kisâî, müenneslik ة’lerinin tamamını aynı doğrultuda değerlendirdikleri için ة’li kelimelerde ة ile vakfetmişlerdir. Diğer kıraat imamları olan Nâfi‘, İbn ‘Âmir, ‘Âsım ve Hamza ise imlâyı dikkate aldıkları için ت ile vakıfta bulunmuşlardır.⁹⁷⁴

Kur’ân tilâveti açısından vakıf yerlerinin bilinmesi önemli olmakla birlikte vakıf veya ibtidânın nasıl yapılması gerektiğinin bilinmesi de önem arz etmektedir. Zira vakıf ve ibtidâ keyfiyetinin bilinmesi, okuyuş esnasında oluşabilecek anlam kargaşasına veya yanlış anlamların ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Bu minvalde özellikle vakıf işareti olmayan yerlerde bir ayetin neresinde durulacağını veya durulduktan sonra neresinden başlanacağını bilmek, okuyucu açısından çok önemlidir.

4.3. VAKIF VE İBTİDÂ KEYFİYETİNİN BİLİNMESİ

Tilâvete kelime başlarından nasıl başlanılacağını ve kelimelerin sonunda nasıl durulacağını bilgisi, vakıf ve ibtidâ konusunu tamamlayıcı nitelikte olması açısından önem arz etmektedir. İbnü’l-Cezerî, vakıf ve imlâ ile alakalı olarak söylenilmesi gerekenleri söyledikten sonra, ilk olarak ibtidânın nasıl yapılması gerektiğinden bahsetmiştir. Müellif, herhangi bir kelimedenden nasıl ibtidâ edilmesi gerektiği ile ilgili açıklamalarını üç beyite tahsis etmiştir.

⁹⁶⁸ el-Mürselât 77/33.

⁹⁶⁹ el-En‘âm 6/115.

⁹⁷⁰ Yûnus 10/33.

⁹⁷¹ Fussilet 41/47.

⁹⁷² Yûnus 10/96.

⁹⁷³ el-Mü‘min 40/6.

⁹⁷⁴ Hamed, Şerhu ‘l-Muqaddimeti ‘l-Cezeriyye, 620.

İbnü'l-Cezerî, söz konusu üç beyitte okuyuşa vasıl hemzesi ile başlamanın kuralını ve yine fiil, isim ve harften başlangıç yapılırken vasıl hemzesinin hangi harekeyi alması gerektiği hususunu özetlemiştir. Esasen müellif, bahis konusu beyitlerde de görüleceği üzere ibtidâ ile alakalı diğer noktalara temas etmemiştir. Bunun nedeni, anlatımı kısa tutmaktır.⁹⁷⁹ Vasıl hemzesinin bir tanımını yapmak gerekirse bu hemze, “Sâkin bir harfin telâffuz edilmesini sağlayan zâid (ilâve) hemze” şeklinde tanımlanabilir. Buna göre vasıl hemzesi, sâkin harfin okunabilmesine zemin hazırlamaktadır. Çünkü bir harf sâkin olduğunda, tilâvete bu sâkin harften başlamak mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür bir durumda okuyuşa başlayabilmek; fiil, isim veya harfte bulunan bir hemze ile mümkündür. Vasıl hemzesiyle ibtidâda bulunma açısından bir kıyaslama yapıldığında, söz konusu durumun daha çok fiiller üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu hususta fiilleri, aynı doğrultudaki mastarlar takip etmekte ve mastarlardan sonra da isimler gelmektedir. Harfte de bulunabilen vasıl hemzesi, anlam ifade eden harfler içerisinde sadece bir harfin -lâm-ı ta'rifin- başında yer almaktadır.⁹⁸⁰ Diğer taraftan -her ne kadar ı suretinde yazılsa da- vasıl ı'nın hakikatte hemze olduğu bilinmelidir.

Bahis konusu üç beyitte İbnü'l-Cezerî, okuyuşa vasıl hemzesiyle başlamanın kuralını açıklamakla birlikte katı' hemzesinden bahsetmemiştir. Ğânim Kaddûrî, bunun sebebini şu ifadelerle izah etmiştir: “Kelâmda katı' hemzesi, vasıl hemzesinden daha çok vuku bulmaktadır. Bundan dolayı İbnü'l-Cezerî -vasıl hemzesi dışındakilerin katı' hemzesi olduğunun bilinebilmesi için- açıklamalarını vasıl hemzesinin geçtiği yerlerle sınırlandırmıştır.”⁹⁸¹ Ğânim Kaddûrî, vasıl hemzesini; fiillerde, isimlerde ve harfte olmak üzere üç kısım altında incelemiştir.

4.3.1.1. Fiillerde Vasıl Hemzesi

Vasıl hemzesi, muzâî fiillerde bulunmayıp emir ve mâzî fiillerde bulunmaktadır. Fiillerde bulunan vasıl hemzesi, önceki kelimenin sonrakine vasledilmesi durumunda -kelâmın ortasında- düşmesiyle ya da muzâî bir fiilin ilk harekesinin fetha olmasıyla bilinebilmektedir.⁹⁸² Vasıl hemzesinin bulunduğu iki fiil türünden öncelikle emir fiiline

⁹⁷⁹ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 624.

⁹⁸⁰ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 628.

⁹⁸¹ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 628.

⁹⁸² Enbârî, *a.g.e.*, 1/151.

değirmek gerekirse bu fiil türü; muzârî fiilin evvelindeki muzârîlik harfinin hazfedilmesi, bunun yerine vasıl hemzesinin getirilmesi ve kelimenin son harfinin ise cezimlenmesi suretiyle oluşturulmaktadır. Emir fiilinde bulunan vasıl hemzesine örnek olarak فَقُلْنَا اضْرِبْ ayeti⁹⁸³, إِنظِلُّوا إِلَى مَا كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ayeti⁹⁸⁴ ve اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ayetindeki⁹⁸⁵ altı çizili ifadeler zikredilebilir. Vasıl hemzesinin bulunduğu ikinci fiil türü olan mâzî fiile gelince, bu fiilin كَتَبَ, أَمَرَ, دَعَا ve سَعَى gibi sülâsî mücerred (ilâve harf almamış) hallerinde vasıl hemzesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak mezîd (ilâve harf almış) mâzî fiiller içerisinde, vasıl hemzesini alanlar bulunmaktadır. Bunlar özellikle إِفْعَلْ, إِسْتَفْعَلْ, إِنْفَعَلْ ve إِنْتَصَرَ ve إِسْتَفْعَرَ, إِنكَسَرَ, إِنْتَصَرَ ve إِنْبِضَ fiillerini zikretmek mümkündür.⁹⁸⁶

Emir fiilinden yapılacak ibtidâ ile ilgili olarak müellif, fiilin üçüncü harfî lâzımî damme olduğunda bu fiile dammeli vasıl hemzesiyle başlanması gerektiğini belirtmektedir. Örneğin أَنْصُرْ ve أُعِزْ fiillerinde bu kural geçerlidir. Bununla birlikte fiilin üçüncü harfinin harekesi lâzımî kesre veya fetha olduğunda, her iki durumda da kesreli vasıl hemzesiyle başlangıç yapılır. Nitekim إِضْرِبْ ve إِعْلَمْ fiilleri, bu kural için birer örnektir. Yine fiilin üçüncü harfî ârizî bir damme ile harekelendiğinde de kesre ile ibtidâ edilir. Buna örnek olarak ise إِمْشُوا fiili zikredilebilir. Asıl hali إِمْشُوا olan söz konusu fiilde, ي'nin harekesi ش'e nakledilmiş ve ي de hazfedilmiştir.⁹⁸⁷ Diğer taraftan إِعْزِي يَا هُنْدُ ifadesinde olduğu gibi fiilin üçüncü harekesi ârizî kesre ile harekelendiğinde, vasıl hemzesi ile ibtidâ etme hususunda iki vecih ortaya çıkmaktadır. Bunlar; hâlis dammeli okuyuş ve dammeye kesre koklatmak suretiyle yapılan okuyuştur. Bu ikincisi, dammeyi kesre yönünde meyllettirmek suretiyle icrâ edilmektedir. Fakat Kur'ân'da bu tür bir kelime geçmemektedir.⁹⁸⁸ Mezîd mâzî fiilin başındaki vasıl hemzesine gelince, buradaki hemze

⁹⁸³ el-Bakara 2/60.

⁹⁸⁴ el-Mürselât 77/29.

⁹⁸⁵ Nûh 71/10.

⁹⁸⁶ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 629-630.

⁹⁸⁷ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 630.

⁹⁸⁸ Hamed, *Şerhu 'l-Muḳaddimeti 'l-Cezeriyye*, 630.

kesre ile harekelenir. Örneğin اهْتَرَّتِ الْمَاءُ ayeti⁹⁸⁹, انْفَطَرَتْ ayeti⁹⁹⁰ ve اسْتَحْوَذَ ayetindeki⁹⁹¹ altı çizili ifadelerden ibtidâ edildiğinde, bu ifadelerin hemzesi kesre hareke ile okunur. Sülâsî mâzî bir fiilin kendisi meçhul olup evvelinde vasıl hemzesi bulunduğu ise bu hemzenin harekesi -ibtidâ halinde- damme olur. Örneğin اجْتَنَّتْ مِنْ فَوْقِ ayeti⁹⁹² ile اَوْثِنَ أَمَانَتُهُ ayetindeki⁹⁹³ altı çizili ifadelerde bu kural geçerlidir.⁹⁹⁴

4.3.1.2. İsimlerde Vasıl Hemzesi

Ğânim Kaddûrî, isimlerdeki vasıl hemzesi ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

Müellifin وَفِي الْأَسْمَاءِ ifadesi, ‘(Vasıl hemzesi) İsimlerde de kesreli olur.’ anlamındadır. Şunu bilesin ki isimlerde vasıl hemzesi, semâî ve kıyâsî olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Kıyâsî olan, fiilin başındaki l’ten sonra dört veya daha fazla harfin bulunduğu tüm mastarlardır. Bu mastarlar on bir kalıptan ibaret olup إِنْفَعَال kalıbındaki إِنْفِلَاق ifadesi ve إِنْفِعَال kalıbındaki إِنْفِصَاب ifadesi bunlardır. Müellif, وَفِي ifadesiyle semâî vasıl hemzesini kastetmiştir. Bu ise on isimden ibarettir.⁹⁹⁵

Esasen İbnü’l-Cezerî, mastarların dışında kalan ve başında vasıl hemzesi bulunan isimlerden yalnızca yedi tanesini zikretmiştir.⁹⁹⁶ Bununla ilgili olarak ‘Abdu’d-dâim el-Ezherî şöyle demiştir: “İbnü’l-Cezerî, on isimden ilk yedisini zikrederek bir kısaltmada bulunmuştur. Bu, asıl olandır. Sonraki üç tanesini ise zaruret sebebiyle terk etmiştir.”⁹⁹⁷ Daha doğrusu İbnü’l-Cezerî, söz konusu isimlerden Kur’ân’da geçenleri zikretmek istemiştir. Zira Kur’ân’da, bahsi geçen yedi ismin hâricinde başında vasıl hemzesi bulunan bir isim bulunmamaktadır.⁹⁹⁸

⁹⁸⁹ el-Hac 22/5.

⁹⁹⁰ el-İnfitâr 82/1.

⁹⁹¹ el-Mücâdele 58/19.

⁹⁹² İbrâhîm 14/26.

⁹⁹³ el-Bakara 2/283.

⁹⁹⁴ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/146.

⁹⁹⁵ Hamed, *Şerhu’l-Muqaddimetü l’-Cezeriyye*, 631.

⁹⁹⁶ İbnü’l-Cezerî’nin zikretmediği isimler; اِئْتَمَ ve اِئْتَمَ isimleridir.

⁹⁹⁷ Ezherî, *et-Tırâzâtü l’-mu’leme*, 239.

⁹⁹⁸ Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Elifât ve Ma’rifetü Uşûlihâ*, nşr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Mecelletü Ma’hedî l’-İmam eş-Şâtîbî li’ d-Dirâsâtî l’-Kur’âniyye, 1, Cidde 1427/2006, 366.

Yedi semâî ismin Kur'ân-ı Kerîm'deki örneklerini zikretmek gerekirse bunlar; اِنَّانَ دَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ, ayeti¹⁰⁰¹ وَإِنَّ امْرَأَةً خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا, ayeti¹⁰⁰⁰ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ, ayeti⁹⁹⁹ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ ayeti¹⁰⁰² اَسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ve ayeti¹⁰⁰³ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ, ayeti¹⁰⁰⁴ لِكُلِّ امْرٍئٍ مِنْهُمْ ve ayeti¹⁰⁰⁶ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأً سَوْءً, ayeti¹⁰⁰⁵ إِنَّ امْرُؤًا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ ayeti¹⁰⁰⁷ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ altı çizili ifadelerdir. Bunların dışında kalan kelimelerden إِمْرُؤُ kelimesine bakıldığında, bu kelimenin üçüncü harfinin harekesinin cümle içindeki yerine göre değiştiği görülmektedir. Nitekim إِنَّ امْرُؤًا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ ayeti¹⁰⁰⁵, مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأً سَوْءً ayeti¹⁰⁰⁶ ve لِكُلِّ امْرٍئٍ مِنْهُمْ ayeti¹⁰⁰⁷ bakıldığında, söz konusu değişkenlik net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu üç durumun üçünde de, إِمْرُؤُ kelimesindeki vasıl hemzesi kesreli olur. Çünkü üçüncü harfinin -merfû durumunda iken- aldığı damme ârızî bir damme olup, bu damme cümle içindeki konumu gösteren harekeye tâbî olmakta ve bundan dolayı da nasb ve cer hallerinde ortadan kalkmaktadır.¹⁰⁰⁸

4.3.1.3. Harfte Vasıl Hemzesi

Vasıl hemzesi, tek bir harfe ziyade edilmektedir. Bu harf; النَّاسُ, الرَّجُلُ, الْقَوْمُ ve النَّاسُ kelimelerinde görüldüğü üzere lââm-ı ta'rifdir. Lââm-ı ta'rifin aldığı vasıl hemzesi, sadece meftûh (fethalı) olabilir. İbnü'l-Cezerî, عَبْرَ اللَّامِ ifadesiyle lââm-ı ta'rifte işarette bulunmuştur.¹⁰⁰⁹ Bilineceği gibi vasıl hemzesi, kelâmın ortasında bulunduğu veya kendisinin öncesinde bir ifade yer aldığı telâffuzdan düşmektedir. Zira öncesinde yer alan ifade, bu hemzenin okunmasına gerek bırakmamaktadır. Böyle bir durumda vasıl hemzesini okumak hatadır. Çünkü bu tür bir telâffuz şekli, gereksiz ilâvede bulunmak ve Arapların kullanımından sapmak anlamına gelmektedir.¹⁰¹⁰ Fakat evvelinde istifham hemzesi bulunan lââm-ı ta'rif bundan müstesnâ olup, burada hemze hafzedilmez. Bununla

⁹⁹⁹ Hûd 11/42.

¹⁰⁰⁰ et-Tahrîm 66/12.

¹⁰⁰¹ en-Nisâ 4/128.

¹⁰⁰² el-Mâide 5/106.

¹⁰⁰³ en-Nisâ 4/11.

¹⁰⁰⁴ er-Rahmân 55/78.

¹⁰⁰⁵ en-Nisâ 4/176.

¹⁰⁰⁶ Meryem 19/28.

¹⁰⁰⁷ en-Nûr 24/11.

¹⁰⁰⁸ Dâni, *el-Elifât ve Ma'rifetü Uşûlihâ*, 367.

¹⁰⁰⁹ Kastallânî, *el-Leâliu's-Seniyye*, 143.

¹⁰¹⁰ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/150.

amaçlanan, istifham hemzesinin haber hemzesine karışmasını önlemektir. Çünkü buradaki hemzelerin ikisi de fethalıdır. Dolayısıyla söz konusu iki hemzeden ikincisi, karışıklığa engel olmak için 'e' dönüştürülür. Buna örnek olarak الذِّكْرَيْنِ ifadesi¹⁰¹¹ zikredilebilir.¹⁰¹² Bu ifadedeki durumun hâricinde vasıl hemzesinin evveline istifham hemzesi geldiğinde ise vasıl hemzesi düşer. Buna örnek olarak da اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى النَّبِيِّنِ ayeti¹⁰¹³, اَطْلَعَ الْغَيْبِ ayeti¹⁰¹⁴ ve هُمْ اَسْتَغْفَرَتْهُمْ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ ayetindeki¹⁰¹⁵ altı çizili ifadeleri zikretmek mümkündür. Bu üç ifadenin başında yer alan hemze istifhâm hemzesi olup fetha ile harekelenmiştir. Ayrıca bu ifadelerde, istifham hemzesi -haber ifade eden- vasıl hemzesi ile karışmamaktadır.¹⁰¹⁶

Vasıl hemzesi, يَأْتِي fiilinin emir kipinde veya اَتْتَمَنَ mâzî fiilinin meçhul halinde olduğu gibi, evvelinde aslî hemze olan bir fiilin başına geldiğinde ve okuyuşa vasıl hemzesinden başlanıldığında, buradaki aslî hemze kıraat imamlarının çoğunluğu tarafından vasıl hemzesinin harekesi cinsinden bir harfe dönüştürülerek okunmuştur. Nitekim اَنْتَ بِقُرْآنٍ اَمَانَتُهُ ile اَوْثَمَنِ اَمَانَتُهُ ayetinde¹⁰¹⁷ ile اَوْثَمَنِ اَمَانَتُهُ ayetinde¹⁰¹⁸ geçen altı çizili ifadeleri -bu ifadelerden ibtidâ ettiklerinde- başta İmam Âsım olmak üzere kıraat imamlarının çoğunluğu, اِيتِ ve اَوْثَمَنِ şeklinde aslî hemzeyi med harfine dönüştürerek okumuşlardır. Fakat bilineceği gibi vasıl hemzesinin öncesindeki ifade vasıl hemzesine birleştirildiğinde, bu hemze düşmekte ve aslî hemze normal olarak okunmaktadır.¹⁰¹⁹

4.3.2. Vakıf Keyfiyetinin Bilinmesi

Kur'ân okuyucusu; nefes alıp dinlenmek, okuyuşunu tamamlamak veya mananın anlaşılmasını sağlamak amacıyla vakıflara ihtiyaç duymaktadır. Vakfetmeye duyulan bu ihtiyaç, üzerinde vakıf yapılan kelimelerin sonları ile alakalı bazı kuralların oluşumunu gerektirmektedir. Çünkü vakıf dinlenmek amacıyla yapılmakta ve bu dinlenmeyi

¹⁰¹¹ el-En'âm 6/143.

¹⁰¹² Hamed, *Şerhu 'l-Muqaddimeti 'l-Cezeriyye*, 633.

¹⁰¹³ es-Sâffât 37/153.

¹⁰¹⁴ Meryem 19/78.

¹⁰¹⁵ el-Münâfikûn 63/6.

¹⁰¹⁶ Hamed, *Şerhu 'l-Muqaddimeti 'l-Cezeriyye*, 634.

¹⁰¹⁷ Yûnus 10/15.

¹⁰¹⁸ el-Bakara 2/283.

¹⁰¹⁹ Enbârî, *a.g.e.*, 1/165-166.

sağlayan yerler ise kelime sonları olmaktadır. Nitekim bir okuyucu kelimenin sonuna ulaştığında -belirli bir sürenin ardından- artık kelimelerin ağırlık oluşturacağı âşikârdır. Bundan dolayı okuyuş esnasında, kelime sonları ile ilgili birtakım kurallara uyularak vakfedilmesi elzemdir. Esasen vakıfla alakalı birçok fonetik kural oluşmuştur. Arap dili ve kıraat âlimleri, kitaplarında bu kuralları müstakil başlıklar dâhilinde ele almışlardır. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*'sinde söz konusu kuralların bazılarını zikretmişken diğer bazılarını zikretmemiştir. Bunun nedeni -bahis konusu kuralları- öğrencinin bildiğine güvenmesi ve anlatımın kısa tutulmasını arzu etmesidir.

١٠٤ - وَحَازِرِ الْوَقْفِ بِكُلِّ الْحَرْكِ إِلَّا إِذَا رُمَتْ فَبَعْضُ الْحَرْكِ

١٠٥ - إِلَّا يَفْتَحُ أَوْ يَنْصِبُ وَأَشْمُ إِشَارَةً بِالضَّمِّ فِي رَفْعٍ وَضَمٍّ

Manası: Harekenin tamamıyla vakfetmekten kaçın! Ancak revm yaptığında, harekenin bazısı ile (yap!). Fakat (vakfedilen kelime) fetha veya nasb ise revm yapmak doğru değildir. Ref ve damme hâlindeki kelimeye vakfettiğinde, dammeye işareten işmâm yap!¹⁰²⁰

İbnü'l-Cezerî, bir kelimenin sonunda tam hareke ile vakfetmeye karşı okuyucuyu uyarmaktadır. Çünkü böyle bir vakıf şekli, Arapların kullanımına ve kıraat imamlarının uygulamalarına uygun değildir. Doğrusu vakfetme hususunda asıl olan, vakfin sükûn ile yapılmasıdır.¹⁰²¹ Bu, en çok kullanılan ve baskın olan vakıf şeklidir.¹⁰²² Vakıf hususunda Arapların başka uygulamaları da söz konusudur. Nitekim Kastallânî, Arapların uygulamalarında yedi türlü vakıf şeklinin olduğunu belirtmiş ve sonrasında şöyle demiştir: “Kıraat imamları, bu vakıf şekillerinden en fasihi olan ilk üçünden başkasını kullanmadı.”¹⁰²³ Burada Kastallânî'nin en fasih olarak nitelediği üç vakıf şekli; sükûn, revm ve işmâm ile yapılan vakıflardır. Bundan dolayı İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*'sinde bu üç türlü vakıf uygulamasının dışındaki uygulamaları zikretmemiştir.

¹⁰²⁰ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 23.

¹⁰²¹ Dâni, *et-Taḥdîd*, 169.

¹⁰²² Tâzifi, *a.g.e.*, 395.

¹⁰²³ Kastallânî, *a.g.e.*, 146.

4.3.2.1. Sükûn İle Yapılan Vakıf

Sükûn kelimesi lügatte, “hareketin zıddı” demektir. Nitekim سَكَنَ الشَّيْءُ يَسْكُنُ سَكُونًا denildiğinde, “O şeyin hareketliliği sona erdi.” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.¹⁰²⁴ Istılâhta ise sükûn, “harfin sonundan harekenin (damme, fetha veya kesrenin) kaldırılması” anlamına gelmektedir. Örneğin الْكَبِيرُ ifadesinde¹⁰²⁵ الْكَبِيرُ şeklinde, الْمُفْلِحُونَ ifadesinde¹⁰²⁶ الْمُفْلِحُونَ şeklinde ve الْعَظِيمُ ifadesinde¹⁰²⁷ الْعَظِيمُ şeklinde vakfedildiğinde, sükûn üzere vakıf yapılmış olur. Bununla birlikte sükûn ile yapılan bir vakıfta, üzerinde durulan harfe hareke vermekten sakınılması gerekmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi وَحَادِرِ الْوُفَّ بِكُلِّ الْحَرْكَةِ şeklindeki ifadesiyle İbnü'l-Cezerî, böyle bir hataya karşı okuyucuyu uyarmaktadır. Bununla ilgili olarak İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî (ö. 471/1079), sükûn ile yapılan bir vakıf esnasında oluşabilecek iki hataya dikkat çekmiştir: 1) Üzerinde durulan harfe -hızlı bir okuyuş sebebiyle- hareke verilmesi, 2) Harfin -üzerinde fazla beklenilmesi sebebiyle- şeddeli kılınması.¹⁰²⁸

4.3.2.2. Revm İle Yapılan Vakıf

Revm kelimesi, lügatte “bir şeyi talep etmek” demektir. Nitekim رَامَ الشَّيْءَ يَرُومُهُ رَوْمًا denildiğinde, “Onu talep etti.” şeklinde bir mana oluşmaktadır.¹⁰²⁹ İbnü'l-Cezerîne göre revm, ıstılâhta “harekenin bir kısmı ile telâffuzda bulunmak” demektir.¹⁰³⁰ Karabaş tecvid kitabında ise revm, Arapça olarak طَلَبَ الْحَرْكَةَ بِصَوْتٍ خَفِيٍّ şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰³¹ Bu tanımdan yola çıkıldığında söz konusu kavram, “hafif veya gizli bir sesle harekeyi belirtmek” anlamına gelmektedir.¹⁰³² Esasen revm yapılırken harekenin tamamen ortadan kaldırılmaması, harekenin seslendirilmek istenildiğini göstermektedir.¹⁰³³ Müellifin zikretmiş olduğu إِذَا رُمْتَ فَبَعْضُ الْحَرْكَةِ إِلَّا بِفَتْحٍ أَوْ بِنَصْبٍ şeklindeki ifadesinde buna işaret

¹⁰²⁴ *Lisānu 'l-'Arap*, “s-k-n”, 13/211.

¹⁰²⁵ el-Burûc 85/11.

¹⁰²⁶ el-Bakara 2/5.

¹⁰²⁷ eş-Şuarâ 26/63.

¹⁰²⁸ Ebû Alî el-Hasen b. Ahmed b. Abdillâh b. el-Bennâ el-Bağdâdî, *Beyāni 'l-'uyûb elletî yecibü en yectenibehe 'l-kurrâ*, nşr. Gânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 1421/2001, 38.

¹⁰²⁹ *Lisānu 'l-'Arap*, “r-v-m”, 12/258.

¹⁰³⁰ Cezerî, *en-Neşr*, 2/121.

¹⁰³¹ Karabâşi, *a.g.e.*, 44.

¹⁰³² Pakdil, *a.g.e.*, 151.

¹⁰³³ Hamed, *Şerhu 'l-Muqaddimeti 'l-Cezeriyye*, 638.

edilmektedir. Yine bu ifadeye bakıldığında, revmin fethada değil dammede ve kesrede yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim kıraat imamlarının çoğunluğu, revmi bu iki hareke üzerinde uygulamışlardır. Bununla ilgili olarak Dâni, şunları söylemiştir:

O (revm), üç harekede de uygulanır. Ancak kıraat imamlarının genel uygulaması, gerek mansup durumda gerek meftuh durumda revm yapmamaktır. Çünkü bu iki hareke hafif olup oluşumları süratlidir. İnsan, mansup ve meftuh bir durumda -harekenin bir kısmını- okumak istediğinde tam hareke meydana gelir.¹⁰³⁴

4.3.2.3. İşmâm ile Yapılan Vakıf

İşmâm kelimesi, lügatte شَمَّ - يَشُمُّ fiilinin mastarıdır. Sülâsî olarak شَمَّ - يَشُمُّ şeklinde gelmektedir. Söz konusu kelimenin evvelindeki hemze, müte‘addilik için ziyade kılınmaktadır. Buradan hareketle أَشَمَّهُ إِيَّاهُ denildiğinde, “Onu koklamasını sağladı.” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu noktada الشَّمَّ kelimesinin, burundaki koku alma hissini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim شَمَّ الشَّيْءِ denildiğinde, “Kokusunu çekmek için onu burnuna yaklaştırdı.” şeklindeki cümle anlaşılmaktadır. Esasen bir harfin işmâm edilmesi de buradan gelmektedir.¹⁰³⁵ Zira işmâm yapıldığında, harfin sahip olduğu harekenin -ötreinin- kokusu koklatılmış olur.¹⁰³⁶

İshmâm kelimesi, ıstılâhta “harfi sâkin kıldıktan sonra -ses olmadan- damme (ötre) harekeye işaretle dudakları öne doğru toplamak” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁰³⁷ *Karabaş*’ta ise İşmâm, Arapça olarak انْضِمَامُ الشَّفَتَيْنِ بَعْدَ السُّكُونِ şeklinde tarif edilmiştir.¹⁰³⁸ Bu tarife göre de işmâm, “sükûndan sonra dudakları ileri sürmek/yummak” anlamına gelmektedir.¹⁰³⁹ Hemen ifade etmek gerekirse işmâm, görme ile ilgili (görmeye dayalı) bir uygulama olup burada kulağın herhangi bir ses işitmesi söz konusu değildir.¹⁰⁴⁰ Bundan dolayı tecvid âlimleri, işmâmı -görme engelli olan birinin değil- gözleri gören bir kişinin algılayabileceğini belirtmişlerdir. Istılâhî anlamda yapılan tanımlarından da anlaşılacağı üzere işmâm, kesre ve fethaya değil dammeye has bir tecvid uygulamasıdır.

¹⁰³⁴ Dâni, *et-Taḥdîd*, 169.

¹⁰³⁵ *Lisānu’l-‘Arap*, “ş-m-m”, 12/325.

¹⁰³⁶ Hamed, *Şerḥu’l-Muḥaddimetü’l-Cezeriyye*, 639-640.

¹⁰³⁷ Kastallânî, *a.g.e.*, 195.

¹⁰³⁸ *Karabâşi*, *a.g.e.*, 44.

¹⁰³⁹ Pakdil, *a.g.e.*, 152.

¹⁰⁴⁰ Sîbeveyh, *a.g.e.*, 4/171.

Çünkü damme, dudakların ileriye doğru yumulmasını sağlamak suretiyle harekete geçmesini sağlayan bir harekedir. Dolayısıyla gören bir kişinin bu harekeyi idrâk edebilmesi -diğer iki harekeye göre- daha mümkündür.¹⁰⁴¹ Esasen işmâm, ayet sonlarında veya -bunun hâricindeki- diğer yerlerde vakfa bağlı olarak oluşmaktadır. Örneğin; نَسْتَعِينُ ifadesi¹⁰⁴² üzerinde ن'un dammesini işmâm yapmak suretiyle vakfetmek böyledir. Bununla birlikte işmâmın vakfa bağlı olmaksızın meydana gelebilmesi de mümkündür. Nitekim تَأْمَنَّا ayetindeki¹⁰⁴³ altı çizili ifadede, birinci ن'un dammesine işaretle vakıf yapılmaksızın işmâm söz konusudur. Çünkü bu ifadenin aslı, تَأْمَنَّا şeklindedir. Fakat burada, i'râbı gösteren damme tahfîf amacıyla hazfedilmiş olup kendisinden sonra gelen ن'a idğâm edilmiştir.¹⁰⁴⁴ Netice itibariyle gerek işmâm gerek revm ile yapılan vakıftan maksat, üzerinde vakfedilen harfın harekesini belirtmektir.¹⁰⁴⁵

Ğânim Kaddûrî -bahsi geçen söz konusu üç vakıf türünü beyan ettikten sonra- *Mukaddime*'nin nihayete erdiğini ifade eden yüz altıncı ve yüz yedinci beyitlerin izahına geçmiş, bu iki beyitin izahı ile birlikte eserini noktalamıştır.

١٠٦ - وَقَدْ تَقَضَّى نَظْمِي الْمُقَدِّمَةَ مِجَى لِقَائِي الْقُرْآنِ تَقْدِيمُهُ

Manası: *Mukaddime* (giriş) isimli nazmım sona erdi. (Bu) Benden Kur'ân okuyanlar için bir hediyedir.¹⁰⁴⁶

İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*'nin buraya kadar olan bölümlerinde; harflerin mahreç ve sıfatlarını, tecvid kurallarını, vakıf-ibtidâ ve Mushaf imlâsı ile alakalı hususları beyan ettikten sonra söz konusu eseri iki beyit ile sonlandırmıştır. Bu beyitlerin ilki, *Mukaddime*'nin sona erdiğinin ve bu eserin Kur'ân okuyanlar için bir hediye olduğunun belirtildiği yüz altıncı beyittir. Hemen belirtmek gerekirse İbnü'l-Cezerî'nin bu beyitteki

¹⁰⁴¹ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 640.

¹⁰⁴² el-Fâtiha 1/5.

¹⁰⁴³ Yûsuf 12/11.

¹⁰⁴⁴ Dâni, *et-Teyisr*, 127.

¹⁰⁴⁵ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 641.

¹⁰⁴⁶ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 24.

تَقْضَى ifadesi, قَضَى fiilinin تَفْعُل kalıbından gelmektedir.¹⁰⁴⁷ Bu ifade اِنْقَضَى anlamında olup *Lisānu'l-'Arap* isimli eserde şu şekilde tarif edilmiştir: “İnkıdâ, bir şeyin ortadan kalkması ve sona ermesidir. Tekaddî de bunun gibidir. Nitekim اِنْقَضَى الشَّيْءُ ifadesi ile تَقْضَى الشَّيْءُ ifadesi aynı anlama gelmektedir.¹⁰⁴⁸ Esasen تَفْعُل vezninin yapılan bir işteki zorlanmaya delâlet etmesinden hareketle söz konusu beyitin ilk kısmına, “Benim *Mukaddime* isimli nazmım şöyle böyle derken sona erdi.” şeklinde bir anlam verilebilir.¹⁰⁴⁹

İbnü'l-Cezerî'nin bir zarûret olmaksızın ي' nin fethası ile zikrettiği نَظَم ifadesi, نَظَم fiilinin mastarıdır. Kelime anlamı itibariyle *nazm* kavramı, “nesneleri uygun ve düzenli bir şekilde toplayıp bir araya getirmek” demek olup daha çok şiir için kullanılmaktadır. Bahis konusu beyitin sonunda yer alan تَقْدِمْ ifadesine gelince bu ifade, “Bu, benim ona (Kur’ân okuyucusuna) takdim ettiğim bir armağan ve hediyedir.” anlamına gelmektedir.¹⁰⁵⁰ Bu bilgiler doğrultusunda, yüz altıncı beyitin -genel anlamda- manası şu şekilde olmaktadır: “Tecvid ve kıraat ilmi hakkındaki *Mukaddime* isimli nazmım sona erdi. O -Allah Teâlâ'nın kitabını indirildiği gibi okumasını sağlamak ve bu sayede de ecir ve sevap kazanmasına yardımcı olmak amacıyla- tarafımdan Kur’ân okuyucusuna takdim edilmiş bir armağan ve kesintisiz bir hediyedir.”¹⁰⁵¹

١٠٧ - وَالْحَمْدُ لِلَّهِ هَا خَتَامُ ثُمَّ الصَّلَاةُ بَعْدُ وَالسَّلَامُ

Manası: Mukaddime'nin sona ermesinden dolayı (bütün) övgü Allah'a mahsustur. Sonra (Hz. Peygamber'e de) salât ve selâm (olsun).¹⁰⁵²

İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime* isimli eserini -başlarken yaptığı gibi- Allah Teâlâ'ya hamd ederek ve ardından da nebîlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e (s.a.s) salât-ü selâm getirerek bitirmiştir. Bundan maksat, *Mukaddime* gibi bir eserin kaleme alınmasıyla ortaya çıkan büyük nimete -hem başlarken hem de bitirirken-

¹⁰⁴⁷ Taşköprizâde, a.g.e., 314.

¹⁰⁴⁸ *Lisānu'l-'Arap*, “k-d-y”, 20/49.

¹⁰⁴⁹ Ezherî, *et-Tırâzâtü'l-mu'leme*, 243.

¹⁰⁵⁰ Hamed, *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 649.

¹⁰⁵¹ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., 422.

¹⁰⁵² Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 24.

şükretmektir.¹⁰⁵³ Söz konusu beyitin ikinci kısmına dikkat edilirse burada müellif, salât ve selâmı kimin üzerine getirdiğini açıkça zikretmemiştir. Bunun nedeni, salât-ü selâmın ve her türlü saygının Hz. Peygamber’e (s.a.s) yönelik olduğunun âşikâr olmasıdır. Çünkü söz konusu ifadelerin bağlamı dikkate alındığında, burada kastedilenin Hz. Peygamber (s.a.s) olduğu açıkça görülmektedir.¹⁰⁵⁴ Esasen yüz yedinci beyitle birlikte *Mukaddime* isimli eser tamamlanmış olmaktadır. Fakat bazı *Mukaddime* şârihleri, bahis konusu beyitte İbnü’l-Cezerî’nin açıkça zikretmediği hususu (salât ve selâmın kimin üzerine getirildiği hususunu) belirtmek istemişlerdir. Bu anlamda adım atanların ilki, müellifin öğrencisi olan ‘Abdu’d-dâim el-Ezherî olmuştur. Nitekim o, şerhinin sonunda “Ben *Mukaddime*’yi -bir beyit ilâve ederek- tamamladım. Böylece nazımsal insicâm gerçekleşmiş oldu.” demiştir.¹⁰⁵⁵ Ezherî’nin eklediği beyit şu şekildedir:

عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى الْمُخْتَارِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ الْأَخْيَارِ

Zekeriyyâ el-Ensârî’nin şerhinin sonunda belirttiğine göre¹⁰⁵⁶ bazı nüshalardaki ifadeler şu şekildedir:

عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَتَابِعِي مَنَوَالِهِ

أَبْيَانُهَا قَافٌ وَزَايٍ فِي الْعَدَدِ مَنْ يُحْسِنِ التَّجْوِيدَ يَطْفُرُ بِالرُّشْدِ

Ensârî’nin nakletmiş olduğu iki beyitten ikincisi, *Mukaddime* isimli eserde yer alan beyitlerin sayısını ortaya koymaktadır. Nüshaların çoğunda bulunan söz konusu beyitin -ilk kısmının- anlamı şöyledir: “*Mukaddime* beyitlerinin sayısı ebced-i kebîr hesaplamasına göre ق harfinin sayısal değeri (yüz) ile ز harfinin sayısal değeri (yedi) olmaktadır.”¹⁰⁵⁷ Dolayısıyla söz konusu beyitte, *Mukaddime*’nin ihtiva ettiği beyit sayısının -nüshaların çoğunluğuna göre- toplamda yüz yedi olduğu belirtilmektedir. Fakat daha sonra ilâve edilen söz konusu beyitlerle birlikte düşünüldüğünde, *Mukaddime*

¹⁰⁵³ Hamed, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 649.

¹⁰⁵⁴ Aliyyü’l-Kârî, *a.g.e.*, 423.

¹⁰⁵⁵ Ezherî, *et-Tirâzâtü’l-mu’leme*, 245.

¹⁰⁵⁶ Ensârî, *a.g.e.*, 231-232.

¹⁰⁵⁷ Hamed, *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 651.

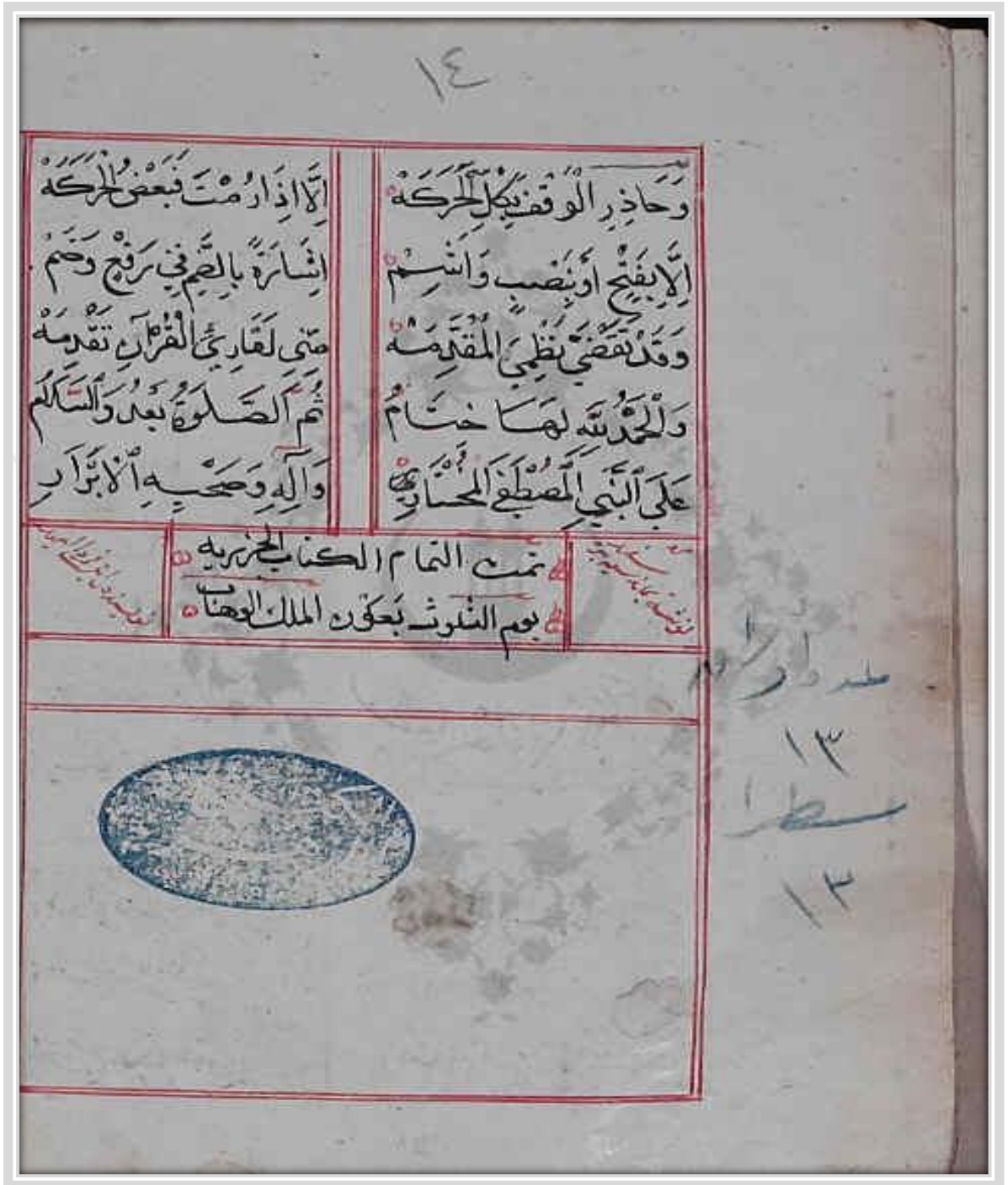
beyitlerinin sayısı -nüshaların az bir kısmında olduğu üzere- yüz sekiz veya yüz dokuz olarak değişebilmektedir. *Mukaddime*'nin -farklı bölümlerinden alınmış olan- el yazması nüshalarından birkaç tanesi; aşağıdaki Resim 1, Resim 2 ve Resim 3'te gösterilmiştir.

Resim 1: *Mukaddime*'nin Tanıtıldığı, Harflerin Mahreçlerinin ve Sıfatlarının Anlatıldığı Sahifeler

Resim 2: ط'lar, Sakınmalar, Sâkin ü'n-Tenvin'in Hükümü, Medler ve Vakıflar Bablarının Yer Aldığı Sahifeler

Resim 3: Revm-İşmâm Babı'nın Yer Aldığı ve Mukaddime'nin -Hamdele ve Salvele İle- Tamamlandığı Sahife

4.3.3. Tartışma

Ğânim Kaddûrî, eserinin son bölümü olan dördüncü bölümde tecvid ilmini tamamlayan hususların izahına yer vermiştir. Öncelikle söz konusu hususların başında gelen vakıf yerlerinin bilinmesi ile alakalı açıklamalarda bulunmuş, vakıf yerlerini bilmenin önemine vurgu yaptıktan sonra vakıf çeşitlerini Kur'ân'dan farklı örnekler zikretmek suretiyle beyan etmiştir. Dördüncü bölümün ikinci kısmında Mushaf imlâsının bilinmesi ile ilgili izahlarda bulunan Ğânim Kaddûrî, bu kısımda; ilk olarak Mushaf imlâsındaki ayırık ve bitişik yazımların bilinmesi konusunu ele almış, sonrasında ise Mushaf'ta ت olarak yazılan müenneslik (ة)'lerini izah etmiştir. Mushaf imlâsı ile alakalı bu iki önemli konuyu, ilgili beyitlerde işaret edilen Kur'ân ayetlerini ayrı ayrı zikretmek suretiyle açıklamıştır. Bununla birlikte yer yer bazı Mushaflarda söz konusu olan farklı yazım türlerini de ifade etmiştir. Ğânim Kaddûrî'nin eserine bakıldığında, belki ilk etapta Mushaf imlâsı hakkındaki bilgilerin oldukça kısa tutulmuş olduğu gibi bir düşünce oluşabilmektedir. Fakat müellif, ilgili beyitlerin içeriğinden de hareketle, söz konusu kısımda daha çok bahsi geçen kelimelerin ayetler içerisindeki örneklerine yoğunlaşmış ve gerekli açıklamalarını bu minval üzere gerçekleştirmiştir.

Yüz birinci beyitten yüz altıncı beyite kadar olan kısımda vakıf ve ibtidâ keyfiyetinin bilinmesi hususuna açıklık getiren Ğânim Kaddûrî, burada ilk olarak ibtidânın vasıl hemzesinden nasıl yapılması gerektiğine açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda; fiillerde, isimlerde ve harfte yer alan vasıl hemzelerini Kur'ân'daki örnekleri üzerinden ayrı başlıklar halinde incelemiştir. Sonrasında müellif, vakıf keyfiyetinin (vakfın nasıl yapılması gerektiğinin) bilinmesi konusuna geçmiş ve burada da ilgili beyitler doğrultusunda sükûn, revm ve işmâm ile yapılan vakıf şekillerini bazı örnekler ışığında ayrı ayrı zikretmiştir. Son olarak Ğânim Kaddûrî, *Mukaddime*'nin tamama erdiğinin belirtildiği ve içerisinde -başlangıçta olduğu gibi- hamdele ile salvelenin yer aldığı yüz altıncı ve yüz yedinci beyitleri ele almıştır. Yine bu beyitler altında *Mukaddime*'ye sonradan ilâve edilen beyitlere de yer vermiş, söz konusu ilâve beyitlerle oluşan rakamsal farklılığa işaret etmekle birlikte *Mukaddime* beyitlerinin -nüshaların çoğunluğuna göre- toplamda yüz yedi adet olduğuna vurgu yapmıştır. Bu minvalde Ğânim Kaddûrî, eserinde sadece yüz yedi beyitin izahına yer vermiş olup yüz yedi beyitin üzerine ilâve edilen beyitleri ele almamıştır. Ancak yine de *Mukaddime* üzerine yapılacak

olan çalışmalarda, bazı nüşhalarda söz konusu olan, ilâve beyitlerin de göz önünde bulundurulup çalışmaya dâhil edilmesi düşünölebilir. Son olarak ifade etmek gerekirse bahis konusu bölümde, müellifin daha çok *el-Havâşı'l-müfhime*, *en-Neşr*, *el-Minehu'l-fikriyye*, *et-Tırâzâtu'l-mu'leme* ve *ed-Dekâiku'l-muhkeme* isimli eserlerden faydalandığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden günümüze kadar, tecvid kurallarına riayet edilmek suretiyle okunagelmıştır. Zira Allah Teâlâ, yüce kitabının tertîl üzere (tane tane/açık açık) okunmasını emretmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) de Kur'ân'ın tertîl üzere okunması ile alakalı birtakım emir ve tavsiyelerde bulunmuş, tecvide riayet edilmeksizin yapılan okuyuşlara karşı ümmetini uyarmıştır. Buradan hareketle kıraat ve tecvid âlimleri, Kur'ân elfâzının tecvidli bir şekilde okunmasına hizmet edebilmek ve bu hususun önemini tüm detaylarıyla vurgulamak amacıyla pek çok eser kaleme almışlardır. Tecvid ilmi üzerine kaleme alınan bu eserlerden biri de, günümüzde Kur'ân okuyucularının ve okutucularının çoğunlukla istifade ettiği, Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî'nin kaleminden çıkan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli manzum eserdir. Toplamda -yapılan ilâve beyitlerle sayısı değişebilmekle birlikte- 107 beyitten oluşan bu eser, tecvid ilmi ile ilgisi olan hemen her önemli konuyu ihtiva etmektedir. Esasen günümüzde de Kur'ân okuyucuları ve okutucuları tarafından büyük bir ilgiyle okunan ve tecvid öğretimi noktasındaki üstünlüğünü hala koruyan söz konusu eser hakkında, tecvid âlimleri tarafından çeşitli şerhler yazılmıştır. Yazılan bu şerhler içerisinde en kapsamlı olan şerh, Ğânim Kaddûrî el-Hamed'in telif ettiği *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerh olmuştur.

İbnü'l-Cezerî'ye ait olan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserin *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerh üzerinden izah edildiği bu çalışmada, *Mukaddime* beyitlerinin tecvid ilmine yönelik ihtiva ettiği şiirsel ifadeler özet bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Ğânim Kaddûrî'nin bahis konusu şerhini genel hatlarıyla değerlendirmek gerekirse müellif, *Mukaddime* beyitlerinin ihtiva ettiği hemen her konuyu göz önünde bulundurmuş ve mümkün olduğunca her bir beyitle alakalı kapsamlı açıklamalarda bulunmaya çalışmıştır. Esasında Ğânim Kaddûrî, bu açıklamalarını -tahmin edileceği gibi- daha önce kıraat/tecvid ilmi alanında telif edilen eserlerden ve *Mukaddime* üzerine yazılmış diğer şerhlerden -naklettiği bilgilerden- hareketle ortaya koymuştur. Tecvid ilmine dair kaleme alınmış pek çok farklı eserdeki bilgileri şerhinde buluşturan müellif, tüm bu bilgileri Kur'ân'dan ve Arap kelâmından getirdiği çeşitli örneklerle birlikte okuyucuya sunmuştur. Ayrıca müellifin söz konusu eseri, diğer şerhlerle kıyaslandığında, kapsamlı olma özelliğinin yanı sıra yeterince açıklayıcı olma özelliğiyle de ön plana

çıkılmaktadır. Nitekim konuşma organlarının ve harflerin mahreçlerinin (cüz'î mahreç yerlerinin) ilgili şekiller üzerinden tanıtılması, eserin açıklayıcılık yönünü öne çıkarmaktadır. Fakat diğer *Mukaddime* şerhlerinde aynı genişliği ve açıklayıcılığı yakalayabilmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'nin dışındaki şerhlerde, *Mukaddime* beyitlerinin izahı mahiyetinde, daha çok yüzeysel ifadeler yer almaktadır.

Ğânim Kaddûrî, *Mukaddime* beyitlerindeki mana bütünlüğünü kaybetmemek amacıyla, bazı beyitleri tek başına izah ettiği gibi bazılarını da ikişer-üçer mısra halinde izah etmiştir. Yine her bir beyitin izahını yaparken öncelikle ilgili beyit içerisinde yer alan bazı anahtar kelimelerin sözlük anlamlarına ve bu kelimelerin Arap kelâmındaki kullanımlarına temas etmiştir. Bunu, beyitlerin pek çoğunun izahında görmek mümkündür. Sonrasında ise şerhi yapılan beyit hakkında, tecvid âlimlerinin getirmiş oldukları farklı açıklamaları zikretmiştir. Bu farklı açıklamaların ardından -yer yer- tercihe şayan olarak gördüğü ve daha doğru bulduğu görüşüne de yer vermiştir. Böylece okuyucunun, çok sayıda farklı görüşü incelemesine imkân tanıyarak, ilgili meselelerden daha iyi bir çıkarsama yapabilmesini sağlamıştır. Tüm bunlarla birlikte Ğânim Kaddûrî, bahis konusu şerhini kaleme alarak; *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserin tecvid ilmine sunduğu önemli katkıları ve tecvid ilminin hem öğrenilmesi hem de öğretilmesi noktasında sahip olduğu üstünlüğü açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Yine tecvid ilminin öğrenilmesi ve öğretilmesi hususunda bu eserin -tecvid ilmine dair kaleme alınmış- diğer eserlerden farkını da ortaya koymuş olmaktadır. Buradan hareketle Ğânim Kaddûrî'in şerhi incelendiğinde, öncelikle tecvide dair bilgileri *Mukaddime*'nin şiirsel bir üslupla ve bazı söz sanatlarıyla anlatabilme üstünlüğü ortaya çıkmakta ve söz konusu eserin daha çok bu yönüyle diğer eserlerden ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca Ğânim Kaddûrî'in şerhinde; Müslümanların pek çoğunun yanlış seslendirdikleri ض harfinin telâffuz sorunu özellikle ele alınmış, hem harflerin mahreçleri hem de sıfatları bölümünde temas edilmek suretiyle -bu probleme- çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle -ister istemez- Türk kıraatinde bir abartının olup olmadığı meselesi de gündeme gelmektedir. Nitekim bu mesele, sadece ض harfini değil, hemen bütün harfleri kapsamaktadır. Çalışma içerisinde, “tecvid bilgisi” başlığı altında, bu meseleye de yer verilmiştir.

Netice itibariyle *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eserin, Ğânim Kaddûrî'nin şerhinden hareketle, tecvid ilminin öğrenilmesi ve öğretilmesi noktasında belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Zira öğrenebilmeye ve öğretebilmeye sunduğu katkı açısından; sadeliğin, akıcılığın, şiirsel üslubun ve az sayıda kelime ile pek çok anlamı ifade edebilme özelliğinin ne kadar önemli olduğu, bilinen bir hakikattir. İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si de -öğrenebilmeye ve öğretebilmeye katkı sunan- tüm bu özellikleri aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. Hakikaten bu özellik, her eserde görülemeyecek ve her müellife nasip olmayacak ayrıcalıklı bir özelliktir. Dolayısıyla *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, günümüzde telif edilen ve tecvid ilmi ile alakalı sayfalarca bilgi ihtiva eden kitaplara kıyasla hala üstünlüğünü korumaktadır. Nitekim Ğânim Kaddûrî'nin bahis konusu şerhi incelendiğinde, bu daha iyi anlaşılmaktadır. Elbette günümüzde, tecvid ilmi ile ilgili olarak kaleme alınan diğer Arapça ve Türkçe eserlerden de sık sık istifade edilmektedir. Fakat meseleye tecvid ilminin öğrenilmesi ve öğretilmesi noktasındaki yetkinlik açısından bakıldığında; söz konusu Arapça ve Türkçe eserlerin *Mukaddime*'nin -zirvedeki- konumunu sarsamadıkları rahatlıkla söylenebilir. Esasen çalışma içerisinde zaman zaman kendisine müracaat edilen ve tecvid ilminin öğrenimi-öğretimi noktasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan bir başka eser daha mevcuttur. Bu eser, Abdurrahman Karabâşî'nin kaleminden çıkan ve Osmanlıca olarak telif edilen *Karabaş* isimli tecvid kitabıdır. *Mukaddime*'nin sahip olduğu sadelik ve az kelime ile çok anlam ifade edebilme özelliğini bu eserde de görmek mümkündür. Her ne kadar hem içerik hem de üslup açısından bu iki eser arasında birtakım farklılıklar bulunsa da, tecvid öğrenimindeki-öğretimindeki verimliliği ve kolaylığı yakalayabilmek adına, her iki eserin birlikte okunması ve okutulması daha isabetli olacaktır. Buradan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı eğitim merkezlerinde, camilerde, Kur'ân kurslarında ve okullarda verilen tecvid derslerinin bu iki nâdide eser temelinde gerçekleştirilmesi, Kur'ân öğrencilerine ve öğreticilerine -tecvid ilmini kazanabilme noktasında- ciddi manada bir kolaylık ve katkı sağlayacaktır.

İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si çerçevesinde yapılan bu çalışmada, tecvid ilmini ilgilendiren temel konular *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli şerh üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda; tecvid ilminin kolaylıkla öğrenilmesi ve öğretilmesi hususunda *Mukaddime* isimli eserin ne kadar üstün bir konuma sahip

olduğu, ilgili şekiller ve çeşitli görüşler aracılığıyla *Mukaddime*'nin daha anlaşılır bir şekilde okuyucuya takdim edildiği ve söz konusu eserde yer alan bilgiler başta olmak üzere tecvid ilmine yönelik tüm ilâve bilgilerin Kur'ân öğrencisine daha derli toplu bir şekilde tanıtıldığı görülmüştür. Bununla birlikte Ğânim Kaddûrî'nin tenkit edilebilecek yönlerine de burada yer vermek gerekirse; beyitlerin izahı yapılırken genellikle giriş mahiyetindeki açıklayıcı bilgilerden önce direkt olarak gramer bilgilerine yer verilmesi ve bunun bazen kopukluklara sebebiyet vermesi, ilerleyen kısımlarda daha etraflıca ele alınacağı belirtilen bir konunun sırası geldiğinde çok da etraflı bir şekilde ele alınmadığı, beyitlerle doğrudan alakası olmayan ilâve konulara sıkça yer verilmesi ve bunun da okuyucuyu ilgili konuların bağlamından koparması gibi hususlar zikredilebilir. Diğer taraftan tüm bu tenkit noktalarının yanı sıra bahis konusu şerhin, bir *Mukaddime* şerhi olarak gayet doyurucu bilgiler içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Bu bağlamda *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eser özelinde gerçekleştirilen bu çalışmanın; *Mukaddime*'yi biraz daha kolaylaştırıcı ve açıklayıcı bir tarzda okuyucuya tanıtması, böylece *Mukaddime*'ye duyulan ilginin artırılması ve bu eserden yeterince istifade edilebilmesi yönünde önemli bir rol üstlenmesi bakımından alana katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Ğânim Kaddûrî'nin söz konusu eserinin daha derinlemesine inceleneceği veya bu eserin diğer *Mukaddime* şerhleri ile mukayese edilmek suretiyle farklı açılardan değerlendirilebileceği çalışmalar da yapılabilir. Yine *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* ile *Karabaş* tecvid kitabını birlikte değerlendirmek suretiyle de tecvid literatürüne katkıda bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- ALTIKULAÇ, Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1999, 551-557.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Alî el-Hasen b. Ahmed b. Abdillâh b. el-Bennâ, *Beyâni’l-‘uyûb elletî yecibü en yectenibehe’l-kurrâ*, nşr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 1421/2001.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl, *el-Uşûl fi’n-naḥv*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1987.
- BA WAZİR, Qusai Talal Abdullah, *Ğânim Kaddûrî el-Hamed ve Kur’ân İlimlerine Dair Çalışmaları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2018.
- CEZERÎ, Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fi’l- kırâati’l- ‘aşr*, Mektebetü’t-Ticaretî’l-Kübra, Kahire ts.
- _____ *Mukaddimetü’l-Cezerî*, Sadi Çögenli (çev.), Âsitâne Kitabevi, İstanbul 1996.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Kur’ân Okuma Esasları*, 45, Emin Yayınları, İstanbul 2018.
- DÂNÎ, Ebû ‘Amr Osmân b. Saîd b. Osmân, *et-Taḥdîd fi’l-itḳân ve’t-tecvîd*, 1, Mektebetü Dâru’l-Enbâr, Bağdat 1988.
- _____ *et-Teyisr fi’l-kırâati’s-seb’*, 1, Dâru’l-Endülüs, Hâil 2015.
- _____ *el-Mukni’ fî ma’rifeti mersûmi meşâhiḫi ehli’l-emşâr*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân, Dımaşk 1940.
- _____ *el-Elifât ve Ma’rifetü Uşûlihâ*, nşr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Mecelletü Ma’hedî’l-İmam eş-Şâtîbî li’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye, 1, Cidde 1427/2006.
- ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed, *İzâhi’l-vakf ve’l-ibtidâ’ fî kitâbillâhi ‘Azze ve Celle*, nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımaşk 1390/1971.
- ENSÂRÎ, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî, *ed-Deḳâiku’l-muḥkeme*, 10, Mektebetü Dâru’s-Semmân, İstanbul 2018.

EZHERÎ, ‘Abdu’d-dâim b. Alî el-Hadîdî, *et-Tırâzâtü’l-mu’leme fî şerhi’l-muḳaddime*, 1, Dâru Ammâr, Amman 2003.

EZHERÎ, Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd, *el-Havâşî’l-Ezheriyye fî ḥalli elfâzi’l-muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, Dâru’l-Ğavsânî, Dımaşk 1420.

FERÂHÎDÎ, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitābu’l-‘ayn*, Mektebetü’l-Hilâl, Bağdat 1980.

HAMED, Ğânim Kaddûrî, *Kur’ân Fonetigi Üzerine Tetkikler*, Mehmet Emin Maşalı vd. (çev.), M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2021.

_____, *Şerhu’l-muḳaddimeti’l-Cezeriyye*, 3, Dâru’l-Ğavsânî li’d-dirâsâti’l-Kur’âniyye, Beyrut 2019.

HÂRİSÎ, Ebû Bişr Sîbeveyh Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitāb*, Mektebetü’l-Hanci, Kahire 1988.

HEMEZÂNÎ, Ebu’l-‘Alâ el-Hasen b. Ahmed, *et-Temhîd fî ma’rifeti’t-tecvîd*, Dâru Ammâr, Amman 2000.

IŞIK, İsmail, *İbnü’l Cezerî ve Cāmi’u’l-esānîd Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

İBN MÜCÂHİD, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitābu’s-seb’a*, Dâru’l-Me‘ârif, Mısır 1972.

KARABÂŞÎ, Abdurrahman, *Tam Karabaş Tecvidi*, Âlem Yayıncılık, İstanbul 2011.

KARAÇAM, İsmail, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 30, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.

KÂRÎ, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed, *el-Minehu’l-fikriyye*, 1, Dâru’l-Lübâb, İstanbul 2019.

KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Leâliu's-Seniyye*, Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, Mısır 2009.

KAYSÎ, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed, *er-Ri'āye li-tecvîdi'l- kırāe ve tahkîki lafzi't-tilāve*, 3, Dâru Ammâr, Amman 1996.

Kur'ân-ı Kerîm.

KURTÜBÎ, Abdulvehhâb b. Muhammed, *el-Mûdih fi't-tecvîd*, Dâru Ammâr, Amman 2000.

Lisānu'l-'Arap.

MAR'ASÎ, Mehmed, *Cühdü'l-Muqıl*, Dâru Ammâr, Amman 2001.

MEHDEVÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs, *Hicā'ü meşāhifi'l-emşār*, nşr. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, Kahire 1973.

Mu'cemu'l-'Arabiyyi'l-hadîs.

MURÂDÎ, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî, *el-Müfîd fi şerhi 'Umdeti'l-mücîd fi'n-naẓmi ve't-tecvîd*, Mektebetü'l-Menâr, Zerka 1987.

PAKDİL, Ramazan, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 12, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekke 1408/1987.

SEMERKANDÎ, Ebû Yahyâ Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed, *Rûhu'l-mürîd fi şerhi 'ikdi'l-ferîd*, Câmiatü'l-İslâmiyye, Bağdat 1999.

TAŞKÖPRİZÂDE, İsâmüddîn Ahmed b. Mustafa b. Halil, *Şerhu'l-muḳaddimeti'l-Cezeriyye*, Tıbâati'l-Mushafi's-Şerîf, Medine 1421.

TÂZİFÎ, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Fevâidu's-Seriyye fî şerhi'l-Cezeriyye*, Merkez-i Zeyd b. Sâbit, Dımaşk 2012.

UMÂNÎ, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Saîd el-Mukrî, *Kitābu'l-evsaṭ fî 'ilmi'l-kırāāt*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2006.

